

सत्यमेव जयते
महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०१८-२०१९

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय, नागपूर

२०१८

६९५

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०१८-२०१९

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

अनुक्रमणिका

प्रकरण	पृष्ठ क्रमांक
१. प्रस्तावना	१
२. समग्र कार्यक्रम	२
३. कार्यक्रम-	
(१) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग (आस्थापना)	७
(२) ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम	१२
(३) ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रम	३३
(४) नागरी पाणी पुरवठा, मलनिःसारण व स्वच्छता कार्यक्रम	३६
(५) नूजल सर्वेक्षण व विकास योजना	४९

प्रस्तावना-

राज्यात सर्व शहरांना व गावांना स्वच्छ पिण्याचे पाणी पुरवठ्याचा कार्यक्रम परिणामकारकरित्या राबविण्यासाठी शासन अधिसूचना, सामान्य प्रशासन विभाग, क्र. शाकानि-१०९५/सीआर-२८९/१८ (स्वका), दिनांक ९ नोव्हेंबर १९९५ अन्वये "पाणी पुरवठा व स्वच्छता" या स्वतंत्र विभागाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. सन १९९७-९८ या आर्थिक वर्षापासून या विभागाचे स्वतंत्र कार्यक्रम अंदाजपत्रक प्रकाशित करण्यात येत आहे.

२. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाचे सन २०१८-२०१९ चे कार्यक्रम अंदाजपत्रकामध्ये खालील पाच प्रकरणांचा समावेश केला आहे.

- (१) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग (आस्थापना),
- (२) ग्रामीण पाणी पुरवठा,
- (३) ग्रामीण स्वच्छता,
- (४) नागरी पाणी पुरवठा, मलनिःसारण व स्वच्छता कार्यक्रम,
- (५) भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा.

३. कार्यक्रम अंदाजपत्रक म्हणजे मूल्यमापन अहवाल नव्हे. तरी पण, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाकडून कार्यान्वित करण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमाचे स्वरूप लक्षात घेऊन उपलब्ध असलेल्या माहितीच्या आधारे सर्व कार्यक्रमांची अद्ययावत माहिती प्रकाशनात देण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

समग्र कार्यक्रम

१. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग :-

संपूर्ण महाराष्ट्र स्वच्छ बनविण्यासाठी "घरात सौचालय दारात पाणी" हे उद्दिष्ट राख्य करण्याचा निर्धार शासनाने केलेला आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थामार्फत लोकसहभागानुन गुणवत्तापूर्ण सेवा उपलब्ध करून देवून किफायतशीर स्वर्चात आणि पर्यावरणात्मकदृष्ट्या शाश्वत पद्धतीने ग्रामीण व नागरी भागातील रहिवाश्यांना सुरक्षित पिण्याचे पाणी व स्वच्छता सेवा पुरविणे आणि पाण्याच्या पुनर्भरण उपाययोजनांवर भर देण्यात आलेला आहे.

१.१ पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या नियंत्रणाखाली महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा ही क्षेत्रीय कार्यालये कार्यरत आहेत. अपर मुख्य सचिव विभागाचे प्रमुख आहेत. त्यांचे मदतीत एक विशेष कार्य अधिकारी, चार उपसचिव तसेच अवर सचिव आणि कक्ष अधिकारी असे वर्ग-१ व वर्ग-२ चे राजपत्रित अधिकारी तसेच अन्य कर्मचारी आहेत.

१.२ पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाची कार्ये स्थूलमानाने पुढीलप्रमाणे आहेत-

- (१) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग (चुड) ची आस्थापना, विभागाच्या नियंत्रणाखालील मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेची व जिल्हा परिषदांच्या पाणी पुरवठा विभागाची आस्थापना.
- (२) पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमांबाबत धोरण ठरविणे, तसेच पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाची अंमलबजावणी.
- (३) महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या वैधानिक, घटनात्मक, धोरणविषयक आणि आस्थापना संबंधीच्या प्रकरणांबाबत कार्यवाही करणे, आणि
- (४) पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रम राबविण्यासंबंधात महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, जिल्हा परिषदा आणि मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा यांच्या कामाचे समन्वयन व सन्निध्यकरण करणे.

२. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण :-

राज्यातील पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे योजनाबद्ध रीतीने नियोजन, जलद विकास व उचित सन्निध्यकरण करण्याच्या दृष्टीने औपचारिकरित्या सन १९७६ मध्ये अधिनियमान्वये महाराष्ट्र पाणी पुरवठा व जलनिःसारण मंडळाची स्थापना करण्यात आली. राज्यातील पाणी पुरवठा व जलनिःसारण क्षेत्रातील योजनासंदर्भात संकल्पनेबाबतून प्रत्यक्ष अंमलबजावणीपर्यंत तसेच आर्थिक नियोजन आणि योजनांची दैनंदिन देखभाल व दुरुस्ती या सर्व बाबींमध्ये संपुर्णतः महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचा एकात्मिक सहभाग होता. प्रस्तुत योजना राबविण्याप्रित्यर्थ योजनेवरील आस्थापना, अपजारे आणि अंमलबजावणीच्या खर्चापोटी सर्वसाधारणतः १७.५० टक्के एवढी रक्कम महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणास मिळत असे. यातून महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचा दैनंदिन खर्च/वेतन व अन्य प्रशासकीय खर्च भागविला जात असे. सन १९९७ मध्ये उपरोक्त अधिनियमात सुधारणा करण्यात येऊन, "महाराष्ट्र पाणी पुरवठा व जलनिःसारण मंडळाचे" "महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण" असे नामकरण करण्यात आले. तथापि, ७३ व्या व ७४ व्या घटना दुरुस्तीनुसार शासनाच्या विविध कार्यक्रमांतर्गत पाणी पुरवठा योजना राबविण्याचे संपूर्ण अधिकार शासनाने संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांना बहाल केल्यामुळे आणि व्हर्गशी स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा कल योजना स्वतः राबविण्याकडे असल्याने, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाला मिळणारा महसूल कमी आला आहे. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या उत्पन्नवाढीच्या दृष्टीने उपाययोजना करण्यात येत आहेत.

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या कर्मचारी संख्येत एकूण ५०५० पैकी १७७८ एवढे अमियते आहेत. त्यांच्यापैकी बहुतेकांना किमान २० वर्षांचा प्रत्यक्ष कामाचा/अंमलबजावणीचा अनुभव आहे. यामुळे महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण ही पाणी पुरवठा व जलनिःसारण क्षेत्रातील अभियांत्रिकीदृष्ट्या तंत्रज्ञान संपन्न व अनुभव संपन्न अमियते असलेली देशातील अग्रगण्य संस्था आहे. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाने आतापर्यंत ४९५ नागरी योजना पूर्ण केल्या असून, ११३०८ ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांदेखील पूर्ण केल्या आहेत.

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामार्फत ३७ नागरी आणि १७७ ग्रामीण अशी एकूण २१४ योजनांची कामे प्रगतीपथावर आहेत. २४ नागरी पाणी पुरवठा केंद्रे व ३० ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखभाल व दुरुस्ती करण्यात येत आहे. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या उपरोक्त २४ नागरी पाणी पुरवठा केंद्रांपैकी १७ केंद्रांसंदर्भात प्रस्तुत सुधारणांची कामे हाती घेण्यात आली आहेत. प्रस्तुत सुधारणा कामांच्या दृष्टीकोनातून अत्यावश्यक अत्याधुनिक तंत्रज्ञान महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणास उपलब्ध व्हावे यादृष्टीने पाणी पुरवठा क्षेत्रातील सिगापूर येथील पब्लिक युटीलिटी बोर्ड आणि मलेशियातील रॅनहिल या अग्रगण्य संस्थांशी तंत्रज्ञानाच्या देवाण-घेवाणीबाबत सामंजस्य करार केले आहेत. प्रस्तुत सामंजस्य करारानुसार या संस्थांकडील विना महसूल पाण्याचे प्रमाण कमी करणे व "गळती संशोधन" या दोन्ही बाबींशी संलग्न असे अद्ययावत तंत्रज्ञान महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाला उपलब्ध होत असून, याचा फायदा प्राधिकरणामार्फत राज्यातील इतर स्थानिक स्वराज्य संस्थांनाही होऊ शकेल.

नागरी व ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी, योजनांचे दैनंदिन परिचलन व देखभाल दुरुस्ती, प्रकल्प सल्लागार सेवा, खाजगी सहभागाचे प्रकल्प, सन्निध्यकरण व संशोधन विकास आणि प्रशिक्षण, गुणवत्ता परीक्षण इत्यादी कामे महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाकडे सोपविण्यात आलेली असल्याने, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या आस्थापनेवरील खर्च देखील महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या उत्पन्नातून करण्यात येत आहे. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणास प्राप्त होत असलेले ई-अॅण्ड पी शुल्क वारंवार कमी होत असल्याने, प्राधिकरणातील अधिकारी/कर्मचारी यांचे वेतन व भत्ते तसेच निवृत्तीवेतन यावरील खर्च कसा भागवता हा गंभीर प्रश्न महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाकडे निर्माण झाला होता.

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण अधिनियमातील कलम २७ व २८ मध्ये शासनाने महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाला आर्थिक सहाय्य करण्याची तरतूद आहे.

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणातील अधिकारी/कर्मचारी यांच्या निवृत्त वेतन भत्तांचे दावित्व तसेच सेवानिवृत्त अधिकारी/कर्मचारी यांच्या निवृत्तीवेतनाचे दावित्व राज्य शासनामार्फत स्वीकारण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेण्यात आला असून, त्या अनुषंगाने शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक : मजीप्रा-२०१४/प्र.क्र. ३३ (अ)/पापु-२३, दिनांक २३ मार्च २०१४ अन्वये आदेश निर्गमित करण्यात आले आहेत. त्यानुसार, कर्मचाऱ्यांचे वेतन, भत्ते व सेवानिवृत्तीवेतन यांचे दावित्व शासनाने स्वीकारल्यामुळे, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणास ईटीपी व तांत्रिक सेवा शुल्कापोटी प्राप्त होणारे उत्पन्न दरमहा शासनाकडे जमा करण्यात येणार आहे.

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाची पुनर्रचना :-

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाची सध्याच्या व्हर्टिकल संरचनेत मुख्य अभियंतांची कार्यालये ठाणे, पुणे व नाशिक येथे स्थित असल्यामुळे क्षेत्रीय कार्यालयांमार्फत राबविण्यात येत असलेल्या विविध नागरी व ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या व नागरी पाणी पुरवठा केंद्रांच्या कामांच्या संदर्भात स्थानिक पातळीवरील विधानमंडळ सदस्य व नागरिक, पदाधिकारी व अधिकारी यांना मुख्य अभियंता यांना भेटण्यासाठी ठाणे, पुणे व नाशिक येथे जावे लागते.

त्यामुळे कर्टीकलसाठी रचना अभिप्रेत असलेल्या कार्यपद्धतीप्रमाणे काम करण्यास अडचणी येत आहेत, एखाद्या कामासाठी महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या नेमक्या कोणत्या कार्यालयाशी संपर्क साधावयाचा याबाबत सर्वसामान्य नागरिक व पदाधिकारी यांच्यामध्ये संभ्रम निर्माण झाला आहे. कर्टीकल संरचनेत सद्य-स्थितीत येत असलेल्या अनुषंगानुसार व लोकप्रतिनिधी, स्थानिक स्वराज्य संस्था व भा. मंत्री महोदयांकडून होत असलेल्या मागणीनुसार पूर्वीप्रमाणेच प्रादेशिक मुख्य अभियंता स्वरूपाची संरचना अस्तित्वात आणण्याबाबतची बाब विचाराधिन होती. त्या अनुषंगाने सध्याची पुनर्रचना संपुष्टात आणून शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, दिनांक २९ एप्रिल २०१५ अन्वये महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या ६ प्रादेशिक विभाग, मुख्य अभियंता कार्यालये दिनांक १ मे २०१५ पासून अस्तित्वात आणण्यात आली आहेत.

१. मध्यवर्ती कार्यालय :-

मध्यवर्ती कार्यालयामध्ये सदस्य सचिवांचे कार्यालय व त्या अंतर्गत संचालक (तांत्रिक), मुख्य प्रशासकीय अधिकारी, संचालक (वित्त), मुख्य अभियंता (म. नि.), अधीक्षक अभियंता, मुख्यालय/सामन्वय/गुणवत्ता परीक्षण पथक/मध्यवर्ती नियोजन संनिवेशण व संकल्पनित्र कक्षा व अचीव्हक अभियंता (यांत्रिकी - ठाणे व नागपूर) कार्यकारी अभियंता, गुणवत्ता परीक्षण पथक (यांत्रिकी - पुणे, औरंगाबाद व नागपूर) ही कार्यालये समाविष्ट आहेत.

२. क्षेत्रीय कार्यालये :-

प्राधिकरणाच्या मुख्य अभियंताच्या अधिपत्याखाली असलेले मंडळ/विभाग/उप विभाग यांचा गोषवारा खालीलप्रमाणे.

जोडपत्र-२

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या क्षेत्रीय कार्यालयांची रचना

(दिनांक १ एप्रिल २०१८ ते ३१ मार्च २०१९)

महसूल प्रादेशिक विभाग	कार्यालये				एकूण कार्यालये
	मुख्य अभियंता	मंडळ	विभाग	उपविभाग	
प्रादेशिक विभाग, ठाणे	१	२	७	२२	३२
प्रादेशिक विभाग, पुणे	१	२	७	३१	४१
प्रादेशिक विभाग, नाशिक	१	२	५	१९	२७
प्रादेशिक विभाग, औरंगाबाद	१	३	७	२०	३१
प्रादेशिक विभाग, अमरावती	१	२	६	२१	३०
प्रादेशिक विभाग, नागपूर	१	२	५	१५	२३
एकूण	६	१३	३७	१२८	१८४

मित्रा : महाराष्ट्र पर्यावरण अभियांत्रिकी प्रशिक्षण आणि संशोधन संस्था, मित्रा, नाशिक :-

(महाराष्ट्र शासन, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, शासन निर्णय क्रमांक मजीप्रा-२०१२/प्र. क्र. १४३/पापु-२३, दिनांक २५-५-२०१२ चे आदेशान्वये (संशोधन व प्रशिक्षण केंद्र, नाशिक) स्वायत्त संस्था करण्यात आलेली आहे.)

जोडपत्र-२ (क)

सन २०१८-२०१९ या वर्षातील महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणातील पदांचा गोषवारा.

वर्ग	मंजूर पदे		एकूण	कार्यरत कर्मचारी			एकूण
	म.जी.प्रा.	जि. प.		म.जी.प्रा.	जि. प.	इतर प्रतिनिधित्व	
अ	३९२	२४१	६३३	२४८	१९१	३०	४६९
ब	३६१	...	३६१	२१६	...	५	२२१
क	३११८	...	३११८	१६२०	...	२३३	१८५३
ड	९३८	...	९३८	४८४	...	१५	४९९
एकूण	४८०९	२४१	५०५०	२५६८	१९१	२८३	३०४२
रूपांतरीत स्थायी/अस्थायी आस्थापना							१६६३
एकूण							४७०५

STATEMENT 2 (B)

1.	Central Office, CIDCO Bhavan.	1
2.	Superintending Engineer (H. Q.)	1
3.	Superintending Engineer C.P.D.M. Circle.	1
4.	Superintending Engineer (Co-ordination)	1
5.	Superintending Engineer (Mech.)	2
6.	Superintending Engineer (Quality Control)	1
7.	Executive Engineer (Mech.)	1
8.	Executive Engineer (Quality Control)	3
9.	Research and Training Center, Nashik.	1
10.	Internal Audit Center.	6
11.	Zonal Office.	5

३. पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रम :-

१. "पिण्याचे पाणी" ही लोकांची मुलभूत गरज आहे. हे लक्षात घेऊन पेयजल पुरवठ्यात राज्य शासनाने तसेच केंद्र शासनानेही प्राधान्य दिले आहे.

२. राज्य शासनाच्या सुधारित धोरणानुसार, सन २०००-०१ पासून पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रम हा मागणी आधारित व समूहसहभाग या तत्वावर राबविला जातो.

३. आर्थिक वर्ष सन २००९-२०१० पासून राज्यात पाणी पुरवठा योजनांसाठी केंद्र शासन पुरस्कृत "राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (National Rural Drinking Water Programme-NRDWP)" राबविण्यात येत आहे. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत महाराष्ट्र राज्यस्तरीय मंजूर निधी व गत काही वर्षातील मंजूर पाणी पुरवठा योजनांचा आढावा घेतला असता असे निदर्शनास आले की, गत तीन वर्षांपेक्षा अधिक काळावधीतील रखडलेल्या ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांपैकी बहुतांश योजना लोकवर्गणी अभावी व लोकवर्गणीशी निगडित ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीच्या प्रश्नांमुळे रखडलेल्या आहेत. त्यामुळे शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक ग्रामाघो-११५४/प्र.क. २२/पापु-०७, दिनांक ९ जुलै २०१७ अन्वये, ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी आकारण्यात येत असलेली लोकवर्गणी पूर्णतः रद्द करण्यात आली आहे. तथापि, या शासन निर्णयापूर्वी ज्या ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी पूर्णतः अथवा अंशतः लोकवर्गणीची रक्कम जमा करण्यात आलेली असेल तर अशी जमा केलेली लोकवर्गणीची रक्कम संबंधित संस्थेस अथवा अंमलबजावणी यंत्रणेस परत केली जाणार नाही व अशा पाणी पुरवठा योजनांमधील उर्वरित लोकवर्गणीची तरतूद पाणी पुरवठा योजनांच्या किंमतीमध्ये समाविष्ट करण्यात येईल, अशी तरतूद शासन निर्णयात करण्यात आलेली आहे.

४. ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत (१) सर्वसाधारण योजना, (२) मागासवर्गीयांसाठी विशेष घटक योजना, आणि (३) अदिवासी गावासाठी अदिवासी उपयोजना, या प्रमाणे राज्य वार्षिक योजनेत जिल्हा नियोजन समितीच्या मान्यतेनुसार स्वतंत्र तरतूद करण्यात येते.

५. ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमांतर्गत नळ योजना (खास उपाय), साध्या विहिरी व विंधण विहिरी या उपाययोजना घेण्यात येतात. उच्च क्रमतेच्या विंधण विहिरीवर वीज पंप बसवून लघु नळ पाणी पुरवठा योजना राबविण्यात येतात. ज्या ठिकाणी साधी विहिर अथवा विंधण विहिरीद्वारे पाणी पुरवठा करणे शक्य नसते, अशा गावांसाठी नळ पाणी पुरवठा योजना राबविली जाते.

६. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, दिनांक ९ जुलै, २०१४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनेच्या अंमलबजावणी प्रक्रियेत आमुताग्र बदल करण्यात आले असून ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी तांत्रिक मान्यता, प्रशासकीय मान्यता, अंमलबजावणी, त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण व देखभाल दुरुस्तीचे सुधारित निर्देश खालीलप्रमाणे विनिर्दिष्ट करण्यात आले आहेत—

तांत्रिक मान्यतेचे अधिकार

अनु- क्रमांक	ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनेचा प्रकार	तांत्रिक मान्यतेचे अधिकार		
		कार्यकारी अभियंता	अधीक्षक अभियंता	मुख्य अभियंता
१.	स्वतंत्र ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	रु. २.०० कोटीपर्यंत	रु. २.०० कोटी ते रु. ७.५० कोटी	रु. ७.५० कोटीवरील सर्व
२.	प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	रु. २.०० कोटीपर्यंत	रु. २.०० कोटी ते रु. ७.५० कोटी	रु. ७.५० कोटीवरील सर्व

प्रशासकीय मान्यतेचे अधिकार

अनु- क्रमांक	ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनेचा प्रकार	प्रशासकीय मान्यतेचे अधिकार (दरडोई खर्चाच्या निकषात बसणाऱ्या योजनांसाठी)		
		ग्रामसमा	जिल्हा जल व्यवस्थापन समिती, जिल्हा परिषद	पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग (शासन)
१.	स्वतंत्र ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	रु. ५०.०० लाखापर्यंत	रु. ५०.०० लाख ते रु. ७.५० कोटी	रु. ७.५० कोटीवरील सर्व
२.	प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	—	रु. ७.५० कोटीपर्यंत	रु. ७.५० कोटीवरील सर्व

अंमलबजावणीचे अधिकार

अनु- क्रमांक	ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनेचा प्रकार	अंमलबजावणीचे अधिकार		
		ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती	जिल्हा परिषद	महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
१.	स्वतंत्र ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	रु. २.०० कोटीपर्यंत	रु. २.०० कोटी ते रु. ७.५० कोटी	रु. ७.५० कोटीवरील सर्व
२.	प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	—	रु. ७.५० कोटीपर्यंत	रु. ७.५० कोटीवरील सर्व

(जिल्हा परिषदेत रु. ५.०० कोटी ते रु. ७.५० कोटीपर्यंतच्या योजनांची अंमलबजावणी महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामार्फत करावयाची असल्यास जिल्हा परिषदेने त्याबाबतचा ठराव करणे आवश्यक राहिल.)

निविदा स्विकृतीचे अधिकार

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या जिल्हा वार्षिक कुटी आराखळ्याच्या आर्थिक व भौतिक प्रगतीचे संनिचित्रण करणे ही पूर्ण जबाबदारी जिल्हा परिषदांवर सोपविण्यात आली आहे. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या अंमलबजावणी प्रक्रियेत जिल्हा परिषद महत्वाची भूमिका बजावणार आहे. त्यामुळे, ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या निविदा स्विकृती प्रक्रियेत सुसुजता आणण्यासाठी शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक ग्रापाधो-२०१७/प्र.क्र. २२/पापु-०७, दिनांक १६ फेब्रुवारी २०१५ अन्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या निविदा स्विकृतीचे अधिकार खालीलप्रमाणे प्रदान करण्यात आलेले आहेत—

अनु- क्रमांक	ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनेचा प्रकार	ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या निविदा स्विकृतीचे अधिकार (अंदाजपत्रकीय दराने प्राप्त होणाऱ्या निविदांसाठी)		
		ग्रामसभा	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	निविदा समिती, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
१.	स्वतंत्र ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	रु. ५०.०० लक्षपर्यंत	रु. ५०.०० लक्ष ते रु. ७.५० कोटीपर्यंत	रु. ७.५० कोटीहून अधिक
२.	प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	—	रु. ७.५० कोटीपर्यंत	रु. ७.५० कोटीहून अधिक

अंदाजपत्रकीय दरापेक्षा अधिक रकमेच्या निविदा प्राप्त झाल्यास अशा निविदा स्विकृतीसाठी शासनाची पूर्वमान्यता घेणे बंधनकारक करण्यात आलेले आहे.

त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण

सर्व प्रकारच्या ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांचे त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण करणे अनिवार्य करण्यात आले आहे. त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षणाबाबतचे सविस्तर निर्देश पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक ग्रापाधो-१९९४/प्र.क्र. ६९/पापु-०७, दिनांक १५ जून २०१५ अन्वये देण्यात आले आहेत. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांचे त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण करण्यासाठी शासकीय पदवी/पदविका अभियांत्रिकी महाविद्यालये, शासकीय आय. आय. टी. संस्था व महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचे गुणवत्ता व संनिचित्रणक पथक यांना मुभा देण्यात आलेली आहे. राज्यातील ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाचे नियोजन, अंमलबजावणी व संनिचित्रण करणाऱ्या प्रादेशिक वंत्रणांची कार्यक्षमता वाढविणे, ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या कामाचा दर्जा उंचावणे व पाण्याची गुणवत्ता वाढविणे तसेच पाणी गुणवत्ता बाधित व टंचाईग्रस्त भागात गुणवत्तापूर्ण आणि शाश्वत पाणी पुरवठ्याच्या सोयी/सुविधा उपलब्ध करण्यावर भर देण्यासाठी ग्रामीण पुरवठा योजनांच्या प्रगतीचे त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण किमान दोन वेळा म्हणजेच साधारणपणे योजनेचे २० ते ३० टक्के काम पूर्ण झाल्यानंतर व ६० ते ७० टक्के काम पूर्ण झाल्यानंतर करण्यात यावे, असे बंधन घालण्यात आले आहे. तथापि, अंमलबजावणी वंत्रणा चापेक्ष अधिक वेळा योजनेचे त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण करून घेऊ शकतात.

त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण करणाऱ्या वंत्रणा/संस्था यांना त्यांचे सर्व कामकाज मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद व अपर मुख्य सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग यांच्या पर्यवेक्षणाखाली व नियंत्रणाखाली पार पाडावयाचे आहे. तसेच त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण करणाऱ्या वंत्रणेद्वारे पडताळणी अहवाल मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद व आवश्यकतेप्रमाणे अपर मुख्य सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग यांना सादर करावयाचा आहे.

देखमाल दुरुस्ती

ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना पूर्ण झाल्यानंतर ती योजना किमान एक वर्ष चालविणे कंत्राटदारावर बंधनकारक करण्यात आले असून, संबंधित कंत्राटदारामार्फत किमान तीन ते पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी योजनेची देखमाल दुरुस्ती करण्यासाठी करारनामा करण्याची मुभा अंमलबजावणी वंत्रणांना देण्यात आली आहे.

७. ग्रामीण व नागरी पाणी पुरवठ्याच्या नियमित कार्यक्रमांसोबत, टंचाई परिस्थितीत मिण्याचे पाणी पुरवठा करण्यासाठी अनेक कायम, निमकायम व तात्पुरत्या उपाययोजना घेण्यात येतात.

८. ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाच्या धोरणानुसार योजनेची निवड, आखणी व अंमलबजावणी ही संबंधित गावाच्या ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीने करावयाची असून, योजनेच्या देखमाल दुरुस्तीवरील १०० टक्के खर्च संबंधित लागण्यांनी करावयाचा आहे. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखमाल दुरुस्तीमधील शासन वंत्रणेचा सहभाग हा सहाय्यकर्त्यांचा राहणार आहे. त्यामुळे शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक ग्रापाधो-१९९४/प्र.क्र. ५२/पापु-०७, दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१४ अन्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखमाल दुरुस्तीबाबत सविस्तर मार्गदर्शक सूचना पारित करण्यात आल्या आहेत. या शासन निर्णयानुसार देखमाल दुरुस्तीसाठी खालील बाबींचा अवलंब करण्याची मुभा योजना अंमलबजावणी वंत्रणांना देण्यात आली आहे—

- ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखमाल दुरुस्ती करण्याची मुख्य जबाबदारी स्थानिक स्वराज्य संस्था/अंमलबजावणी वंत्रणांची आहे.
- ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखमाल दुरुस्तीसाठी शासन रतारारून दरवर्षी देखमाल दुरुस्ती प्रोत्साहन अनुदान किरीत करण्यात येते.
- ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखमाल दुरुस्ती सुरळीतपणे व होण्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे योजना पूर्णत्वांतर योजना चालविण्यासाठी दरवर्षी किती रकमेची आवश्यकता आहे, याचा आर्थिक ताळेबंद स्थानिक स्वराज्य संस्थांकडे/अंमलबजावणी वंत्रणांकडे नाही. त्यामुळे दरवर्षी

किती पाणीपट्टी आकारण्यात यावी, याचे नियोजन नाही. (आकारण्यात येणारी पाणीपट्टी ही आवश्यकतेपेक्षा फारच कमी आहे) तसेच आकारण्यात येत असलेल्या पाणीपट्टीची वगुली देखील फार कमी आहे.

- शासनाच्या दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१४ रोजीच्या आदेशान्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल दुरुस्ती प्रक्रियेत अमुलाग्र बदल करण्यात आले असून, या संदर्भातील दिनांक १७ ऑगस्ट २००९ व दिनांक २० एप्रिल २०१२ रोजीचे शासन निर्णय रद्द करण्यात आले आहेत.
- शासनाच्या दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१४ रोजीच्या आदेशातील महत्वाच्या तरतुदी पुढीलप्रमाणे आहेत—

(१) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखभाल-दुरुस्ती करण्यासाठी पारित केलेल्या सूचना अंमलबजावणी यंत्रणांना बंधनकारक नसून, त्या मार्गदर्शक स्वरूपाच्या ठेवण्यात आल्या आहेत. ग्राम पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल-दुरुस्तीची मुख्य जबाबदारी अंमलबजावणी यंत्रणांची/समित्यांची असल्याने या यंत्रणा/समित्या त्यांची स्वतंत्र देखभाल-दुरुस्तीची प्रक्रिया राबवू शकतात.

(२) ग्राम पाणी पुरवठा योजना पूर्ण झाल्यानंतर किमान एक वर्ष ही योजना चालविणे कंत्राटदारावर बंधनकारक करण्यात आले आहे.

(३) योजना हस्तांतरित झाल्यानंतर योजनेच्या देखभाल-दुरुस्तीची जबाबदारी योजना हस्तांतरित करून घेणाऱ्या यंत्रणांवर सोपविण्यात आली आहे.

(४) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल-दुरुस्तीसाठी जिल्हा परिषद स्तरावर स्थापन केलेल्या जिल्हा देखभाल दुरुस्ती निधीमध्ये शासनाकडून देय असलेल्या देखभाल-दुरुस्ती निधीचे वितरण सर्व जिल्हा परिषदांना मंजूर वार्षिक कृती आराखड्याच्या रकमेच्या प्रमाणात थेट करण्याचे निश्चित केले. (यापूर्वी जिल्हापरिषदांकडील मागणीनुसार निधीचे वितरण केले जात होते.)

(५) जिल्हा देखभाल-दुरुस्ती निधीमध्ये जिल्हा परिषदांनी त्यांच्या एकूण सत्पत्राच्या किमान २० टक्के रक्कम जमा करणे बंधनकारक करण्यात आले आहे. ही २० टक्के रक्कम मरण्यासाठी पिण्याच्या पाण्यावरील पाणीपट्टी विचारात घेता येणार नाही.

(६) जिल्हातील ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल-दुरुस्तीवर मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांचे नियंत्रण ठेवण्यात आले आहे.

(७) योजनांची देखभाल-दुरुस्ती नियमितपणे होण्यासाठी व स्थानिक पातळीवर होण्यासाठी यंत्रणा/समित्यांकडील कर्मचाऱ्यांना व अधिकृत नव्वजोडणीकारांना प्रशिक्षण देण्याचे निश्चित केले आहे.

• (८) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची देखभाल-दुरुस्ती खाजगी यंत्रणा/कंत्राटदारांकडून करून घेण्यासही काही अटीच्या अधीन राहून मान्यता देण्यात आली आहे.

(९) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल दुरुस्तीकरिता पुरेसा निधी उपलब्ध होण्यासाठी व देखभाल-दुरुस्तीकडे काटेकोर लक्ष देता यावे यासाठी देखभाल-दुरुस्तीचा स्वतंत्र अर्थसंकल्प तयार करण्याचे बंधनकारक करण्यात आले आहे.

(१०) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल-दुरुस्तीकरिता निधी वितरीत करण्याची जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्यावर सोपविण्यात आली आहे.

(११) दिनांक १७ ऑगस्ट २००९ च्या शासन निर्णयान्वये निश्चित केलेले देखभाल-दुरुस्तीच्या निधी वितरणाचे निकष रद्द करण्यात आले असून, जिल्हातील ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल-दुरुस्तीमध्ये प्राधान्यक्रम ठरवून देखभाल-दुरुस्तीची कामे हाती घेण्याचे अधिकार मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांना देण्यात आले आहेत.

(१२) दिनांक २० एप्रिल २०१२ च्या शासन निर्णयान्वये तयार केलेल्या योजना नुतनीकरण निधीची तरतूद रद्द करण्यात आली असून, योजना नुतनीकरण निधीमध्ये उपलब्ध असलेला सर्व निधी जिल्हा देखभाल-दुरुस्ती निधीमध्ये वर्ग करण्याच्या सूचना सर्व संबंधितांना देण्यात आल्या आहेत.

(१३) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल-दुरुस्तीसाठी दिनांक १७-१०-२०१४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये निर्गमित केलेल्या सुधारित मार्गदर्शक सूचनांना दिनांक १० मार्च २०१५ रोजी शुद्धीपत्रक निर्गमित करण्यात आले आहे. त्यानुसार दिनांक १७ ऑक्टोबर २०१४ रोजीच्या शासन निर्णयातून महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणास सूट देण्यात आली असून, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाला देखभाल-दुरुस्ती प्रोत्साहन अनुदानाची रक्कम शासन स्तरावरून थेट वितरीत करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

९. राज्यात सर्व ३४ ग्रामीण जिल्हात केंद्र शासनाच्या अर्थसहाय्याने स्वच्छ भारत मिशन कार्यक्रम लागू करण्यात आला आहे.

१०. राज्यात सन २०००-२००१ पासून संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियान राबविण्यात येत आहे.

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय (आस्थापना)

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागातील (खुद्द) पदांचा आढावा शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक आढावा-१००१/प्र.क्र. ६२८/पापु-०१, दिनांक ४ सप्टेंबर २००२ अन्वये निश्चित केला असून, विभागातील एकूण १६१ पदांना मंजूरी देण्यात आली आहे. त्यानंतर विभागाच्या कामकाजात झालेली वाढ विचारात घेऊन, शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक आस्था-२०१०/प्र.क्र. ५९५/पापु-०१, दिनांक २२ मार्च २०१२ अन्वये २५ नवीन पदे निर्माण करण्यात आली आहेत. तसेच जागतिक बँक अर्थसहाय्यित जलस्वराज्य प्रकल्पांतर्गत निर्माण करण्यात आलेली परंतु विभागाच्या आकृतीबंधामध्ये समाविष्ट नसलेली ३ अस्थायी पदे, शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक आस्था-२०११/प्र.क्र. २९७/पापु-०१, दिनांक २३ सप्टेंबर २०१४ अन्वये विभागाच्या मंजूर आकृतीबंधामध्ये समाविष्ट करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

या विभागाचे प्रमुख अपर मुख्य सचिव हे पद भारतीय प्रशासन सेवेतून नरण्यात येते. या विभागाकरीता ४ उपसचिवांची पदे मंजूर असून, त्यापैकी १ पद भारतीय प्रशासन सेवेतून मरण्यात येते. या व्यतिरिक्त, मुख्य अभियंता तथा विशेष कार्य अधिकार्याचे १ पद मंजूर असून हे पद महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणातील मुख्य अभियंता दर्जाच्या अधिकार्याची प्रतिनियुक्ती करून मरण्यात येते. विभागात अवर सचिवांची १० पदे व कक्ष अधिकारी गट 'ब' राजपत्रित अधिकार्यांची १९ पदे असून, त्यांच्या मदतीस सहायक कक्ष अधिकारी, लिपिक-टंकलेखक व अन्य गट-ड संवर्गातील कर्मचारीवृंद कार्यरत आहे.

राज्यातील प्रत्येक नागरिकाला पिण्याचे शुद्ध पाणी उपलब्ध करून देणे व स्वच्छतेविषयी सर्व सोयीसुविधा उपलब्ध करून देणे हे या विभागाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. या विभागामार्फत जलस्वराज्य टप्पा-२, केंद्र परस्कृत राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम, मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम, संत गाडगेबाबा ग्रामीण स्वच्छता अभियान, केंद्र पुरस्कृत स्वच्छ भारत मिशन (ग्रा), जलविज्ञान प्रकल्प, सुजल निर्मल अभियान अशा विविध महत्वाकांक्षी योजना राबविल्या जातात. केंद्र शासनाकडून या विभागास उपलब्ध होणाऱ्या अनुदानाचे संनियंत्रण पाणी पुरवठा व स्वच्छता सहाय्य संस्था या संस्थेमार्फत केले जाते.

या विभागातील उपसचिव (अर्थसंकल्प) यांच्या अधिपत्याखालील कार्यासनामार्फत, विभागास केंद्र व राज्य शासनाकडून प्राप्त होणाऱ्या सर्व निधींचे नियोजन, वाटप, ताळमेळ ग्रामीण पाणी पुरवठा विषयक घोरणात्मक बाबी, ग्रामीण पाणी पुरवठ्याशी संबंधित निधी वितरण, या बाबी हाताळल्या जातात. उपसचिव (आस्थापना) यांच्या अधिपत्याखालील कार्यासनामार्फत पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागातील (खुद्द), महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा व ग्रामीण पाणीपुरवठा विभागातील अधिकारी/कर्मचारी यांच्या आस्थापनाविषयक व सेवाविषयक बाबी हाताळल्या जातात. उपसचिव (भाप्रसे) यांच्या अधिपत्याखालील कार्यासनांकडून ग्रामीण स्वच्छतेशी संबंधित घोरणात्मक तसेच निधी वितरण विषयक बाबी, जलस्वराज्य टप्पा-२, पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता राखण्याविषयी घोरणात्मक बाबी व निधी वितरण या बाबी हाताळल्या जातात. या विभागातील उप सचिव (नागरी योजना) यांच्या अधिपत्याखालील कार्यासनामार्फत, नागरी दलित वस्ती विषयक प्रशासकीय बाबी व निधी वितरण तसेच नागरी पाणी पुरवठा व स्वच्छता विषयक बाबी हाताळल्या जातात. मुख्य अभियंता तथा विशेष कार्य अधिकारी यांच्या अधिपत्याखालील कार्यासनामार्फत राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या प्रस्तावांची छाननी करून ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांना प्रशासकीय मान्यता देणे, मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या प्रस्तावांची छाननी करून सदर योजनांना प्रशासकीय मान्यता देणे तसेच निधी वितरण विषयक कामे हाताळली जातात.

या विभागाच्या अधिपत्याखाली महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा व जिल्हा परिषदेतील ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग अशा ३ यंत्रणा कार्यरत आहेत. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामार्फत प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजनांची कामे करण्यात येतात. भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेमार्फत भूजलाशी निगडित कामकाज हाताळले जाते व जिल्हा परिषदेतील ग्रामीण पाणी पुरवठा विभागामार्फत जिल्हातील ग्रामीण भागात कार्यरत असलेल्या पाणी पुरवठा योजनांशी संबंधित कामे हाताळली जातात.

तक्ता क्र. १

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग (आस्थापना)

(रुपये हजाराने)

(बोन) वित्तीय आवश्यकता :

अ.क्र.	तपशील	प्रत्यक्ष खर्च, २०१६-२०१७		अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०१७-२०१८		सुधारित अंदाज, २०१७-२०१८		प्रस्तावित अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०१८-२०१९		प्रस्तावित			
		एकूण	एकूण	एकूण	एकूण	एकूण	एकूण	एकूण	एकूण				
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
(अ) वार्षिके वर्गीकरण-													
पाणी पुरवठा व स्वच्छता													
विभाग, आस्थापना.													
एकूण (अ) स्थूल													
वजा-बसुली													
एकूण (अ) निव्वळ													
(ब) उद्दिष्टवार वर्गीकरण-													
(१)	वेतन	...	८६४२७	...	१००२३०	...	१००२३०	...	८८४०६	...	९०८२७	...	९०८२७
(२)	प्रवात खर्च	...	५६९	...	१०००	...	१०००	...	१५८४	...	१४००	...	१४००
(३)	कार्यालयीन खर्च	...	२५७६	...	२५००	...	२५००	...	१२९८४	...	३५००	...	३५००
(४)	पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाचा सांगणकीकरण खर्च	...	५२०	...	५५३	...	५५३	...	५५३	...	४००	...	४००
(५)	पेट्रोल, तेल व बॅग	...	२८०	...	३७३	...	३७३	...	४००	...	४००	...	४००
(६)	इतर खर्च
(७)	अतिकालीन भरा	१	...	१	...	१	...	१	...	१
(८)	दुरुवनी, वीज खर्च	...	४९९	...	७५०	...	७५०	...	५५०	...	७५०	...	७५०
(९)	इतर प्रशासकीय खर्च	...	२५४	...	२५०	...	२५०	...	२५०	...	२५०	...	२५०
एकूण (ब) स्थूल													
एकूण (ब) निव्वळ													
(क) वित्त व्यवस्थेची साधने-													
प्रधान शीर्ष ३४५१													
एकूण (क) स्थूल													
एकूण (क) निव्वळ													

तक्ता क्रमांक-२

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या आस्थापनेवर दिनांक ३१-१२-२०१७ रोजी असलेली

राजपत्रित/अराजपत्रित स्थायी/अस्थायी पदे

अनुक्रमांक	पदाचे नाव	वेतन श्रेणी (रुपये)	स्थायी पदे	अस्थायी पदे	एकूण पदे
१	२	३	४	५	६
गट-अ राजपत्रित					
१.	अपर मुख्य सचिव	संवर्ग पद	१	...	१
२.	मुख्य अभियंता तथा विशेष कार्य अधिकारी	३७,४००-६७,००० + ग्रेड वेतन-८,९००	१	...	१
३.	उपसचिव	१५,६००-३९,१०० + ग्रेड वेतन-७,६००	२	२	४
४.	प्रकल्प व्यवस्थापक (प्रकल्प अधिकारी)	१५,६००-३९,१०० + ग्रेड वेतन-६,६००	...	१	१
५.	अपर सचिव	१५,६००-३९,१०० + ग्रेड वेतन-६,६००	६	४	१०
६.	क्षमता बांधणी तज्ज्ञ (प्रशिक्षण अधिकारी)...	१५,६००-३९,१०० + ग्रेड वेतन-६,६००	...	१	१
७.	तांत्रिक अधिकारी	१५,६००-३९,१०० + ग्रेड वेतन-६,९००	...	१	१
८.	उप अभियंता	१५,६००-३९,१०० + ग्रेड वेतन-५,४००	१	३	४
(अ) एकूण पदे			११	१२	२३
गट-ब राजपत्रित					
१.	कक्ष अधिकारी	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,८००	१२	७	१९
२.	लेखा अधिकारी	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,६००	१	१	२
३.	सांख्यिकी अधिकारी	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,४००	१	१	२
४.	एमआयएस को-ऑर्डिनेटर	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,४००	१	...	१
५.	निवडश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,६००	१	...	१
(ब) एकूण पदे			१६	९	२५
गट-ब अराजपत्रित					
१.	उच्चश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,४००	२	२	४
२.	निम्नश्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,३००	६	४	१०
३.	सहायक कक्ष अधिकारी/सोख लेखापाल...	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,३००	३१	११	४२
४.	संगणक यंत्रपालक	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,३००	...	१	१
५.	सहायक लेखाधिकारी	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,३००	१	...	१
गट-ब एकूण पदे			४०	१८	५८
गट-क					
१.	लघुटंकलेखक	५,२००-२०,२०० + ग्रेड वेतन-२,४००	१	२	३
२.	सांख्यिकी सहायक	५,२००-२०,२०० + ग्रेड वेतन-२,८००	१	...	१
३.	लिपिक-टंकलेखक	५,२००-२०,२०० + ग्रेड वेतन-१,९००	३९	१२	५१
४.	सोखपाल	५,२००-२०,२०० + ग्रेड वेतन-१,९००	...	१	१
५.	उपलेखापाल	९,३००-३४,८०० + ग्रेड वेतन-४,२००	...	१	१
६.	वाहनपालक-भि-सर्वसा. सहा.	५,२००-२०,२०० + ग्रेड वेतन-१,९००	...	२	२
७.	वाहनपालक	५,२००-२०,२०० + ग्रेड वेतन-१,९००	१	...	१
गट-क एकूण पदे			४२	१८	६०
गट-ड					
१.	हवालदार	४,४४०-७,४४० + ग्रेड वेतन-१,६००	१	...	१
२.	आवेष्टक	४,४४०-७,४४० + ग्रेड वेतन-१,६००	१	...	१
३.	चक्रगुद्रक	४,४४०-७,४४० + ग्रेड वेतन-१,६००	१	...	१
४.	नाईक	४,४४०-७,४४० + ग्रेड वेतन-१,६००	...	१	१
५.	शिपाई	४,४४०-७,४४० + ग्रेड वेतन-१,३००	१३	६	१९
गट-ड एकूण पदे			१६	७	२३
विभागातील एकूण पदे			१२५	६४	१८९

तक्ता क्रमांक-२ (चालू)

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागांतर्गत सुधारणा सहाय्य व प्रकल्प व्यवस्थापन कक्षासाठी दिनांक ३१-१२-२०१७ पर्यंत मंजूर असलेली राजपत्रित/अराजपत्रित स्थायी/अस्थायी पदे

अनुक्रमांक	पदाचे नाव	वेतन बँड (रुपये)	ग्रेड वेतन रुपये	२०१६-२०१७ च्या पदांची संख्या		
				स्थायी	अस्थायी	एकूण
१	२	३	४	५	६	७
गट-अ राजपत्रित						
१.	उपसचिव व संचालक (सुसंप्रव्यक्त)	१५,६००-३९,१००	७,६००	...	१	१
२.	प्रकल्प व्यवस्थापक (प्रकल्प अधिकारी)	१५,६००-३९,१००	७,६००	...	१	१
३.	क्षमता बांधणी तज्ञ (प्रशिक्षण अधिकारी)...	१५,६००-३९,१००	६,९००	...	१	१
४.	तांत्रिक अधिकारी (उप अभियंता)...	१५,६००-३९,१००	५,४००	...	१	१
				एकूण	४	४
गट-ब अराजपत्रित						
१.	उच्च श्रेणी लघुलेखक	९,३००-३४,८००	४,४००	...	१	१
२.	उपलेखापाल	९,३००-३४,८००	४,२००	...	१	१
				एकूण	२	२
गट-क अराजपत्रित						
१.	लिपिक	५,२००-२०,२००	१,९००	...	१	१
२.	लिपिक-टंकलेखक	५,२००-२०,२००	१,९००	...	१	१
३.	वाहन चालक व सर्वसाधारण सहायक	५,२००-२०,२००	१,९००	...	२	२
				एकूण	४	४
अराजपत्रित वर्ग-४						
१.	शिपाई	४,४४०-७,४४०	१,३००	...	२	२
				एकूण	२	२
				सु. रा. प्र. व्य. कक्ष एकूण पदे	१२	१२

जागतिक बँक अर्थसहाय्यित जलस्वराज्य प्रकल्पांतर्गत निर्माण करण्यात आलेली परंतु विभागाच्या आकृतीबंधामध्ये समाविष्ट नसलेली खालील ३ अस्थायी पदे दिनांक २३-९-२०१४ च्या शासन निर्णयान्वये विभागाच्या मंजूर आकृतीबंधामध्ये समाविष्ट नसलेली ३ अस्थायी पदे

अनुक्रमांक	पदनाम	वेतन बँड (रुपये)	ग्रेड वेतन (रुपये)	२०१६-२०१७ च्या पदांची संख्या		
१	२	३	४	५	६	७
१.	अवर सचिव (आस्थापना)	१५,६००-३९,१००	६,६००	...	१	१
२.	सहायक कक्ष अधिकारी	९,३००-३४,८००	४,३००	...	१	१
३.	लिपिक (रोखशाखा)	५,२००-२०,२००	१,९००	...	१	१
				एकूण	३	३

तक्ता क्रमांक-३

जलस्वराज्य-२ कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी सुधारणा सहाय्य व प्रकल्प व्यवस्थापन कक्षासाठी कार्यक्रम कालावधीकरीता निर्माण करण्यात आलेली तात्पुरती पदे

अनुक्रमांक	पदनाम	वेतन बँड (रुपये)/ एकत्रित मानधन	ग्रेड वेतन (रुपये)	एकूण पदे	नियुक्तीची पद्धत (प्रतिनियुक्ती/कंत्राटी)
१.	वित्त नियंत्रक	१५,६००-३९,१००	६,६००	१	प्रतिनियुक्ती
२.	कार्यकारी अभियंता	१५,६००-३९,१००	६,६००	१	प्रतिनियुक्ती
३.	जल-मू-वैज्ञानिक	१५,६००-३९,१००	५,५००	१	प्रतिनियुक्ती
४.	उप अभियंता	१५,६००-३९,१००	५,४००	१	प्रतिनियुक्ती
५.	वरिष्ठ लेखाधिकारी	१५,६००-३९,१००	५,४००	१	प्रतिनियुक्ती
६.	सनियंत्रण व मूल्यमापन तज्ञ	प्रतिनियुक्तीसाठी १५,६००-३९,१००	६,६००	१	प्रतिनियुक्ती/कंत्राटी
		किंवा कंत्राटीसाठी एकत्रित रु. ५०,०००			
७.	कक्ष अधिकारी	१५,६००-३९,१००	५,४००	१	प्रतिनियुक्ती
८.	सहायक लेखा अधिकारी	९,३००-३४,८००	४,४००	२	प्रतिनियुक्ती
९.	सहायक सनियंत्रण व मूल्यमापन तज्ञ	९,३००-३४,८००	४,४००	२	प्रतिनियुक्ती/कंत्राटी
		कंत्राटीसाठी एकत्रित रु. ३०,०००			
१०.	कनिष्ठ शाखा अभियंता	९,३००-३४,८००	४,४००	२	प्रतिनियुक्ती
११.	लघुलेखक	९,३००-३४,८००	४,३००	१	प्रतिनियुक्ती
१२.	शिपाई	४,४००-७,४४०	१,३००	१	प्रतिनियुक्ती
१३.	संपादनक तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
१४.	वित्तीय तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
१५.	पर्यावरण व्यवस्थापन तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
१६.	ज्ञान व्यवस्थापन तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
१७.	समाज व्यवस्थापन तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
१८.	व्यवस्थापन माहिती प्रणाली तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
१९.	माहिती तंत्रज्ञान तज्ञ	रु. ५०,०००		१	कंत्राटी
२०.	लेखा सहायक	रु. ३०,०००		१	कंत्राटी
२१.	सहायक व्यवस्थापन माहिती प्रणाली तज्ञ	रु. ३०,०००		१	कंत्राटी
२२.	सहायक माहिती, शिक्षण व संवाद तज्ञ	रु. ३०,०००		१	कंत्राटी
२३.	सहायक क्षमता व बांधणी तज्ञ	रु. ३०,०००		१	कंत्राटी
२४.	निम्न व्यवसायी (डेटाएन्ट्री ऑपरेटर)	रु. १२,०००		१०	कंत्राटी
				एकूण ... ३६	

तक्ता क्रमांक-३ (अ)

राज्यस्तरीय विशेष सनियंत्रण कक्ष (तांत्रिक) करिता मंजूर पदे खालीलप्रमाणे

अनुक्रमांक	पदनाम	वेतन बँड (रुपये)	ग्रेड वेतन (रुपये)	एकूण पदे	नियुक्तीचा प्रकार (प्रतिनियुक्ती/कंत्राटी)
१.	अधीक्षक अभियंता	१५,६००-३९,१००	७,६००	१	प्रतिनियुक्ती
२.	कार्यकारी अभियंता	१५,६००-३९,१००	६,६००	१	प्रतिनियुक्ती
३.	उप अभियंता	१५,६००-३९,१००	५,४००	१	प्रतिनियुक्ती
४.	कनिष्ठ/शाखा अभियंता	१५,६००-३९,१००	४,४००	१	प्रतिनियुक्ती
५.	सहायक लेखाधिकारी	९,३००-३४,८००	४,४००	१	प्रतिनियुक्ती
६.	निम्न व्यवसायी (डेटाएन्ट्री ऑपरेटर)	रु. १२,०००		२	कंत्राटी
				एकूण ... ७	

ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम

१. फ्लॅगशिप योजना :-

फ्लॅगशिप योजना ही केंद्र शासनामार्फत राबविण्यात येत असून त्या अंतर्गत या विभागाच्या खालील दोन योजनांचा समावेश आहे.

१. **राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम** : दिनांक २४ जुलै २००० रोजीच्या शासन निर्णयान्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी शासनाने मागणी आधारित लोक सहभागाने लोकामिमुख घोरण स्विकारलेले आहे. आर्थिक वर्ष सन २००९-२०१० पासून केंद्र शासनाने वर्धित वेग ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे रूपांतर "राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (National Rural Drinking Water Programme-NRDWP)" असे केलेले आहे. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांचा अवलंब करून राज्याने आर्थिक वर्ष सन २००९-२०१० पासून राज्यात राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम राबविण्यास सुरुवात केली आहे. या कार्यक्रमांतर्गत स्रोत शाश्वती, पाण्याची गुणवत्ता व कुटुंब पातळीवर जलसुरक्षा यावर भर देण्यात आलेला आहे. त्यानुसार ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे वर्गीकरण खालीलप्रमाणे करण्यात आलेले आहे.

- (१) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (व्याप्ती) NRDWP (Coverage)
- (२) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (पाणी गुणवत्ता) NRDWP (Water Quality)
- (३) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (स्रोत शाश्वतता) NRDWP (Sustainability)

२. **स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण)** : केंद्र शासनाच्या सुधारित मार्गदर्शक तत्वानुसार केंद्र पुरस्कृत ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रम सन २०००-२००९ पासून राबविण्याचा राज्य शासनाने निर्णय घेतला. या कार्यक्रमाचे दिनांक १ एप्रिल २०१२ पासून निर्मल भारत मिशन (ग्रामीण) व त्यानंतर दिनांक २ ऑक्टोबर २०१४ पासून स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) असे पुनर्नामाने करण्यात आलेले आहे. त्यानुसार ३४ जिल्ह्यांमध्ये स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) योजना राबविण्यात येत आहे. या कार्यक्रमांतर्गत बेसलाईन सर्व्हेनुसार वैयक्तिक शौचालयाच्या लाभार्थ्यांने शौचालय बांधून मागणी केल्यानंतर केंद्र हिशेबातून रु. ४,२०० आणि राज्य हिशेबातून रु. ४,८०० अशी एकूण रुपये ९२,००० इतकी रक्कम लाभार्थ्यांच्या बँक खात्यात जमा करण्यात येते. तसेच या योजनेअंतर्गत केवळ शौचालये न बांधता स्वच्छतेच्या अन्य बाबी जसे शोषखड्डे घेणे, माहिती व लोकशिक्षणाचा कार्यक्रम राबविणे, स्वच्छताविषयक साहित्याची उत्पादन तथा विक्री केंद्रे उभारणे इत्यादींची अंमलबजावणी करण्यात येत आहे.

२. ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे स्वरूप :-

- २.१ राज्यात एकूण १००४८८ गावे/वाड्या आहेत. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार राज्यातील एकूण ११.२३ कोटी लोकसंख्येपैकी ग्रामीण लोकसंख्या ६.६१४ कोटी म्हणजेच ५५ टक्के आहे. राज्याचा १/३ भाग पर्जन्यछायेत येतो. परंतु याच भागात जास्त पाणी लागणारी पिके घेतली जातात. कॉफ़ण प्रदेश हा अति पावसाचा प्रदेश आहे, परंतु उतार व सच्छिद्र खडकामुळे पाण्याची साठवणूक होऊ शकत नाही. तसेच या भागात भरपूर व उच्च भूगर्भ साठे आहेत. सदर भाग नैसर्गिक, रासायनिक प्रदूषणग्रस्त आहे.
- २.२ पाणी ही मूलमूल गरज असल्याने, केंद्र शासनाने व राज्य शासनाने ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमास प्रथम प्राधान्य दिलेले आहे.
- २.३ साम्ब्य विहिरी, विषण विहिरी, लघु पाणी पुरवठा योजना, नळ पाणी पुरवठा योजना, अशा उपाययोजनांद्वारे ग्रामीण भागात पिण्याचे पाणी उपलब्ध करण्यात आले आहे. तथापि, प्रत्येक गावात पाणी पुरवठा योजना असूनही वाढती लोकसंख्या, प्रत्येक वर्षी पडणारा अपुरा पाऊस, शेतीसाठी भूगर्भातील व भूपृष्ठावरील पाण्याचा अनिर्बंध वापर, तसेच पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत अनेक कारणामुळे दूषित होवू लागल्याने, पिण्याच्या पाण्याच्या उपलब्धतेत षट झाली, यामुळे, पिण्यासाठी पुरेसे पाणी पुरविण्याबरोबरच ते शुध्द स्वरूपात पुरविण्यालाही प्राधान्य देण्यात आले आहे. पावसाळ्यानंतर पिण्याच्या पाण्याची टंवाई भासणाऱ्या गावांना पाणी पुरवठा करण्यासाठी विशेष उपाययोजना घेण्यात येतात. त्याचप्रमाणे दूषित पाणी पुरवठा असलेल्या भागाला शुध्द पाणी पुरवठा करण्यासाठी उपाययोजना करण्यात येतात.
- २.४ सुधारित घोरणानुसार आता हा कार्यक्रम मागणी आधारित व समूहसहभाग या तत्वानुसार राबविण्यात येत आहे. ग्रामीण भागातील जनतेला दरडोई दरदिवशी ४० लिटर या प्रमाणात शुध्द स्वरूपात पिण्याचे पाणी या कार्यक्रमाद्वारे उपलब्ध केले जाते. नवीन पाणी पुरवठा योजना घेताना त्यामध्ये १०० टक्के घरगुती नळ जोडण्याचा समावेश अनिवार्य करण्यात आला आहे.
- २.५ राज्यामध्ये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या प्रभावी कार्यान्वयनासाठी राज्यातील सर्व प्रादेशिक व स्वतंत्र ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांद्वारे पुरविण्यात येणाऱ्या पाण्याचे वापरानुसार मोल अदा करण्याची संकल्पना प्रत्यक्षात आणण्यासाठी सर्व घरगुती व बिगर घरगुती नळ जोडणी धारकांसाठी मीटर पद्धती लागू करण्यात आली आहे.

३. ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाचे घोरण :-

- ३.१ राज्य शासनाने ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमासंबंधात सन २०००-२००१ पासून सुधारित घोरण राबविण्यास सुरुवात केली. त्यापूर्वी पुरवठा आधारित घोरणात कार्यक्रम लोकामिमुख नव्हता. त्यामुळे कार्यक्रम अपेक्षेप्रमाणे यशस्वी होऊ शकला नाही. भागीत घोरणातील कुटी विद्यारात घेऊन त्यात आवश्यक सुधारणा करून केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार सुधारित घोरण आता राज्यात राबविले जात आहे.

३.२ सुधारित धोरणानुसार हा कार्यक्रम मागणी आधारित व समुहसहभाग या तत्वानुसार राबविला जात आहे. या धोरणानुसार योजना निश्चितीपासून ते योजनेच्या अंमलबजावणीच्या प्रत्येक टप्प्यात व व्यवस्थापनात लोकांचा सक्रीय सहभाग ग्रामसभेद्वारे अनिवार्य केला असून योजनेच्या मांडवली खर्चाचा १० टक्के भाग लाभार्थ्यांची लोकवर्गणी म्हणून खर्च होणे अपेक्षित होते. परंतु ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची किंमत वाढता, योजनेची लोकवर्गणी भरणे ग्रामस्थांना/स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अवघड होऊ लागले आहे. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी आकारली जाणारी लोकवर्गणी जमा करण्यामध्ये खूप अडथळी येत असल्याचे शासनाचे निदर्शनास आले. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत महाराष्ट्र राज्याकरीता मंजूर निधी व गत काही वर्षांतील मंजूर ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांचा आढावा घेण्यात आला असता असे निदर्शनास आले आहे की, गत तीन वर्षांपेक्षा अधिक कालावधीतील रखडलेल्या योजनांपैकी बाहुतांश योजना लोकवर्गणी अभावी व लोकवर्गणीशी निगडित असलेल्या ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीच्या प्रश्नांमुळे रखडलेल्या आहेत. लोकवर्गणीच्या अटीमुळे योजना राबविण्यास विलंब होत असून केंद्र शासनाकडून प्राप्त होणाऱ्या निधी पर्याप्त प्रमाणात खर्च होऊ शकत नाही. त्यामुळे केंद्र व राज्य शासनाचा प्राप्त झालेला निधी मोठ्या प्रमाणावर अखर्षित राहत आहे. या बाबींचा विचार करून मा. मंत्रीमंडळाच्या मान्यतेने दि. ९ जुलै २०१४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी आकारण्यात येत असलेली लोकवर्गणी पूर्णतः रद्द करण्यात आली आहे. तथापि, यापूर्वी ज्या ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांकरीता पूर्णतः अथवा अंशतः लोकवर्गणीची रक्कम जमा केलेली असेल अशी लोकवर्गणीची रक्कम संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थेस अथवा अंमलबजावणी यंत्रणेस परत केली जाणार नाही व अशा पाणी पुरवठा योजनांमधील उर्वरित लोकवर्गणीची रक्कम योजनांच्या किंमतीमध्ये समाविष्ट करण्यात येईल, अशी तरतूद शासन निर्णयात करण्यात आलेली आहे.

३.३ पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक ग्रापाधो-११०९/प्र.क्र. १०४ (अ)/पापु-०७, दिनांक १७ मार्च २०१० अन्वये राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक सूचनांमधील प्रमुख तरतुदी पुढीलप्रमाणे आहेत :-

- ३.३.१ गावातील सर्व नागरीकांना घरोघरी किमान ४० लिटर दररोज दर दिवशी या प्रमाणे पाणी उपलब्ध होईल असा कृती आराखडा तयार करणे.
- ३.३.२ गावात अस्तित्वात असलेल्या सर्व विषयाच्या पाण्याच्या उपाययोजनांचा (existing drinking water infrastructure) आढावा घेवून त्यातील स्त्रोतांचे संवर्धन व बळकटीकरण करणे, अस्तित्वात असलेल्या योजनांमध्ये सुधारणा करणे.
- ३.३.३ गुणवत्ताबाधित गावांमध्ये सुरक्षित स्त्रोत विकसित करण्याकरिता उपाययोजना घेणे.
- ३.३.४ गावाच्या लोकसंख्येत झालेल्या वाढीमुळे पुरक योजनांचा विचार करणे.
- ३.३.५ उपाययोजना प्रस्तावित करताना, वेगवेगळ्या विकल्पांपैकी, किमान खर्चावर तसेच देखभाल दुरुस्तीच्या किमान खर्चावर आधारित विकल्पाचा विचार करणे.
- ३.३.६ एका गावातील वाढत्या/वस्त्यांसाठी एकच योजना करण्यापेक्षा विकेंद्रित उपाययोजना किंवायतशीर असल्यास त्याला प्राधान्य देणे. योजना आखताना सर्व भूजल व भूपृष्ठावरील सार्वजनिक व खाजगी स्त्रोतांचा अभ्यास करून नियोजन करणे.
- ३.३.७ प्रस्तावित नळ योजनांमध्ये स्त्रोत बळकटीकरण व १०० टक्के घरगुती नळ जोडण्याचा समावेश अनिवार्य करणे.
- ३.३.८ जलस्वराज्य प्रकल्पाच्या घर्तीवर प्रस्तावित उपाययोजनेचा भाग म्हणून गाव कृती आराखडा तयार करणे बंधनकारक नाही. या अंतर्गत लोकसहभागानुसार गावातील सर्व स्त्रोतांचा सर्वंकष विचार करून पाण्याचा ताळेबंद तयार करणे.
- ३.३.९ पाण्याची गुणवत्ता टिकविण्याकरिता गावात संपूर्ण स्वच्छता आवश्यक असून गाव हागणदारी मुक्त होणे ही अट नवीन योजनांचे काम सुरु करण्याकरिता अनिवार्य करणे.

३.४ ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांचा वार्षिक कृती आराखडा तयार करताना खालीलप्रमाणे गावांना प्राधान्य देण्यात येते.

- ३.४.१ योजना मंजूर करताना मागील तीन वर्षात टॅकर्सद्वारे पाणी पुरवठा केलेल्या गावांना प्राधान्य देणे.
- ३.४.२ १०० टक्के हागणदारी मुक्त झालेली गावे.
- ३.४.३ ४० लिटर प्रति दिन पेक्षा कमी पाणी पुरवठा होत असलेली गावे.
- ३.४.४ १० लिटर प्रति दिन पेक्षा कमी पाणी पुरवठा होत असलेल्या गावांना कृती आराखड्यात सर्वोच्च प्राधान्य देणे.
- ३.४.५ ज्या गावांमध्ये पाणी पुरवठा योजना नाहीत अशा गावांचा कृती आराखड्यात समावेश करणे.
- ३.४.६ अस्तित्वातील पाणी पुरवठा योजना वाढत्या लोकसंख्येमुळे अपुरी पडत असलेली गावे.
- ३.४.७ ज्या गावांमधील अस्तित्वातील पाणी पुरवठा योजना कालबाह्य झालेल्या आहेत, अशा गावांचा कृती आराखड्यात समावेश करणे.

३.५ महाराष्ट्र राज्यात राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांची अंमलबजावणी करताना राज्य शासनामार्फत घेण्यात आलेल्या काही महत्वाच्या धोरणात्मक निर्णयांची तपशीलवार माहिती खालीलप्रमाणे आहे :-

३.५.१ ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या दररोज खर्चाच्या निकषात वाढ :-

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय, क्रमांक ग्रापाधो-१०९५/प्र.क्र. ११२४/पापु-०७, दि. १८ मे १९९६ अन्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमांतर्गत दररोज दरदिवशी ५५ लिटर क्षमतेने पाणी पुरवठा करण्यासाठी दररोज खर्चाचे निकष निश्चित करण्यात आले होते. दरम्यानच्या काळात केंद्र शासनाने दररोज दरदिवशी ५५ लिटरपेक्षा ४० लिटर हे स्थिकारलेले धोरण, सन १९९६ ते २०१३ या कालावधीत पाणी पुरवठा योजनांच्या साहित्याच्या किंमतीमध्ये झालेली वाढ, अनेक जिल्हा परिषदा व लोक प्रतिनिधींकडून दररोज खर्चाच्या निकषात वाढ करण्याची होत असलेली मागणी या बाबी विचारात

घेवून मा. मंत्रीमंडळाच्या मान्यतेने शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक ग्रापावो-१२०८/प्र.क्र. ५२/पापु-०७, दिनांक ९ ऑक्टोबर २०१३ अन्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या दरडोई खर्चाच्या निकषात पुढीलप्रमाणे वाढ करण्यात आलेली आहे.

क्षेत्र	दि. १८ मे १९९६ च्या शासन निर्णयाप्रमाणे दरडोई खर्चाची मर्यादा	दरडोई खर्चाचे सुधारित दर		
		४० लिटर दरडोई दरदिवशी (दि. १८ मे १९९६ च्या शासन निर्णयातील दरात ३० टक्के वाढ करून अथवा दि. १३ ऑगस्ट २०१२ च्या शासन निर्णयातील विंगार पाणी मुणवता बाधित गावांप्रमाणे)	५५ लिटर दरडोई दरदिवशी (सन १९९६ चे दर X १.५)	७० लिटर दरडोई दरदिवशी (५५ LPCD च्या दरात १० टक्के वाढ करून)
कोकण वगळता राज्याच्या इतर भागासाठी—				
१. निर्देशित डोंगरी भाग	२१२०	२७५६	३१८०	३४९८
२. ३० मी. पेक्षा जास्त Static lift असलेल्या नळ योजना	१७९०	२३२७	२६८५	२९५३
३. ३० मी. पर्यंत Static lift असलेल्या नळ योजना	१३९०	१८०७	२०८५	२२९३
कोकण क्षेत्रासाठी—				
१. निर्देशित डोंगरी भाग	२३३०	३०२९	३४९५	३८४४
२. ३० मी. पेक्षा जास्त Static lift असलेल्या नळ योजना	१९७०	२५६१	२९५५	३२५०
३. ३० मी. पर्यंत Static lift असलेल्या नळ योजना	१५३०	१९८९	२२९५	२५२४

उपरोक्त दरडोई खर्चाच्या निकषात बसणाऱ्या पाणी पुरवठा योजनांना संबंधित रकम प्राधिकार्यांमार्फत मान्यता देण्यात येते. जास्तीत जास्त योजना विभागस्तरावर निकाली निघाव्यात, यासाठी विहित निकषाच्या १०० टक्केपर्यंत जास्त दरडोई खर्च असलेल्या योजनांना पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागांमार्फत शासनस्तारावरून मान्यता देण्यात येते. उपरोक्त विहित निकषाच्या १०० टक्केहून अधिक दरडोई खर्च असणाऱ्या योजनांच्या प्रस्तावांना मान्यता देण्यासाठी मा. मंत्री (पाणी पुरवठा व स्वच्छता) यांच्या अध्यक्षतेखाली उच्चस्तरीय समितीची स्थापना करण्यात आली आहे.

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन शुद्धीपत्रक क्रमांक ग्रापावो-१११४/प्र.क्र. ८१/पापु-०७, दिनांक २७ मार्च २०१५ अन्वये विहित दरडोई खर्चाच्या अधिक दरडोई खर्च असणाऱ्या पाणी पुरवठा योजनांच्या मान्यतेच्या तरतुदीमध्ये बदल करण्यात आला असून, विहित दरडोई खर्चाच्या निकषाच्या ५० टक्के पर्यंत अधिक दरडोई खर्च असणाऱ्या योजनांना मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या स्तरावरून तर विहित निकषाच्या अधिक ५० ते १०० टक्के पर्यंतच्या दरडोई खर्चाच्या योजनांना शासन स्तरावरून मान्यता देण्याचे निश्चित केले आहे.

३.५.२ जलस्वराज्य टप्पा-१ मधील अपूर्ण कामे पूर्ण करण्याबाबत :-

जलस्वराज्य टप्पा-१ अंतर्गत हाराी घेण्यात आलेल्या ८६ ग्राम पंचायतींमधील १०२ ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना बंद असल्याचे शासनाच्या निदर्शनास आले होते. अपूर्ण अवस्थेतील योजनांची उर्वरित कामे पूर्ण न केल्यास या योजनांवर शासनाने केलेला खर्च वाया जाऊ शकतो व या योजना अपूर्ण अवस्थेत असल्यामुळे लाभार्थ्यांना पाणी पुरवठा होऊ शकणार नाही. त्यामुळे ग्रामस्थांकडून नवीन पाणी पुरवठा योजनांची मागणी घेवू शकते. ही दस्तुरस्थिती विचारात घेवून जलस्वराज्य टप्पा-१ प्रकल्पांतर्गत हाराी घेण्यात आलेल्या, परंतु अपूर्ण अवस्थेत असलेल्या ८६ ग्राम पंचायतींमधील १०२ पाणी पुरवठा योजनांची अपूर्ण कामे राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण करण्यास मान्यता देण्यात आलेली आहे. या योजना पूर्ण करण्यासाठी खातील अटी व शर्ती विहित करण्यात आलेल्या आहेत :-

- (१) अपूर्ण योजनांमधील उर्वरित कामे पूर्ण करण्यासाठी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखाली जिल्हा स्तरावर समिती स्थापन करून त्या समितीमार्फत अपूर्ण अवस्थेतील पाणी पुरवठा योजनांची सद्यःस्थिती तपासून घ्यावी, सदर समितीमध्ये उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रामपंचायत) हे सदस्य म्हणून तर कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद हे सदस्य सचिव म्हणून काम पाहतील.
- (२) योजना अपूर्ण असलेल्या गावे/वाड्या/वस्त्यांमध्ये पर्यायी योजनांमधून निकषाप्रमाणे पाणी पुरवठा होत नसेल, अशाच गावे/वाड्या/वस्त्यांमधील अपूर्ण योजनांचे काम राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत पूर्ण करण्यात यावे. शाबाबतची खातरजमा मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी करावी.
- (३) अपूर्ण कामे पूर्ण करण्याच्या प्रस्तावांचा राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार जिल्हा वार्षिक कृती आराखड्यात समावेश करून त्यास राज्यस्तरीय योजना मंजुरी समितीची मान्यता घ्यावी.
- (४) अपूर्ण योजनांमधील उर्वरित कामांची अंदाजपत्रके व आराखडे तयार करतांना जलस्वराज्य प्रकल्पातील मूळ योजनेत समाविष्ट असलेल्या उपांगांपैकी पिण्याच्या पाण्याची सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी अत्यावश्यक असलेल्या अपूर्ण उपांगांचाच योजना पूर्ण करण्यासाठी विचार करण्यात यावा. कोणत्याही परिस्थितीमध्ये जलस्वराज्य प्रकल्पाच्या मूळ मंजूर अंदाजपत्रकामध्ये समाविष्ट असलेल्या आणि अपूर्ण असलेल्या

बाबी वगळता अन्य उपांगासाठी NRDWP मधून खर्च अनुज्ञेय राहणार नाही, ही बाब तपासण्याची जबाबदारी कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद बाबी राहिल.

- (५) जलस्वराज्य प्रकल्पांतर्गत यापूर्वी झालेल्या कामांचे मूळ मोजमाप पुस्तिकेत नोंदविलेले मूल्यमापन सर्वसाधारणपणे विचारात घेणे आवश्यक आहे. तथापि, मूळ मोजमाप पुस्तिकेत नोंदविलेल्या कामांविषयी तक्रारी असल्यास, सदर तक्रारीच्या चौकशीनंतर कायम करण्यात आलेले मूल्यांकन विचारात घेणे आवश्यक राहिल.
- (६) अपूर्ण असलेल्या आर. सी. सी. कामांच्या बांधकाम स्थैर्याची शासकीय अभियांत्रिकी महाविद्यालयांकडून तपासणी करून घ्यावी.
- (७) अपूर्ण कामे पूर्ण करण्यासाठी अंदाजपत्रके/आराखडे तयार करणे, प्रशासकीय व तांत्रिक मान्यता देणे, लोकवर्गणी, निधी वितरण याबाबत वेळेवेळी निर्गमित होणाऱ्या शासन निर्देशानुसार कार्यवाही करण्यात यावी.
- (८) रकमेचा अपहार झाल्यामुळे योजनेचे काम अपूर्ण असेल अशा योजनेची उर्वरित कामे जिल्हास्तरीय यंत्रणेमार्फत करावीत व ही कामे पूर्ण करण्यासाठी प्रथम अपहाराची रक्कम संबंधितांकडून वसूल करण्यात यावी. वसूल करण्यात आलेल्या रकमेचा विनियोग योजनेची अपूर्ण कामे पूर्ण करण्यासाठी करण्यात यावा. ही जबाबदारी मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांची राहिल.
- (९) या योजनांसाठी राज्य शासनाकडून मविध्यात कोणताही निधी उपलब्ध करून दिला जाणार नाही व या अपूर्ण योजना राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रामातून पूर्ण करणे बंधनकारक राहिल.

३.५.३ राज्यातील ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी हागणदारी मुक्तीचे सुधारित धोरण :-

राज्यातील ग्रामीण भागामध्ये उघडझावर शौचास बसण्याच्या सामान्य जनतेच्या सवयीमध्ये जाणीवपूर्वक बदल व्हावा, गावांमध्ये स्वच्छ व आरोग्यदायी पातावरण निर्माण व्हावे व त्याहीपेक्षा स्त्रियांचा सन्मान राखला जावा, यादृष्टीने पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या शासन निर्णय क्रमांक प्रापापु-१००५/प्र.क्र. ७४ (२)/पापु-०७, २ मे २००५ अन्वये राज्यात ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी हागणदारी मुक्तीचे धोरण स्विकारण्यात आले आहे. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या शासन निर्णय क्रमांक प्रापापु-११०९/प्र.क्र. १५६/पापु-०७, दिनांक १७ मार्च २०१० अन्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी प्रस्ताव तयार करताना संबंधित गाव ६० टक्के हागणदारी मुक्त असणे व प्रगतीपथावरील योजनांना शासन हिश्यांचा दुसरा हप्ता वितरीत करताना संबंधित गाव १०० टक्के हागणदारी मुक्त असणे या दोन अटी विहित करण्यात आलेल्या आहेत. मात्र या अटीची काही भागात पूर्तता होत नसल्याने ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीवर विपरीत परिणाम होत असून, योजनांकरिता निधी वितरीत करण्यास व योजना विहित कालावधीत पूर्ण होण्यास अडचणी निर्माण होत आहेत. जनगणना २०११ व पायाभूत सर्वेक्षणामध्ये निर्दर्शास आलेल्या माहितीवरून ग्रामीण भागामध्ये वैयक्तीक शौचालय बांधकामाबाबत उदासिनाता असल्याचे दिसून येत आहे. त्यामुळे वैयक्तीक शौचालय बांधकाम व वापरत अधिक गती देणेही आवश्यक आहे. या सर्व बाबींचा विचार करता ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांकरिता विहित केलेली हागणदारी मुक्तीची अट पूर्णपणे काढून टाकणे संयुक्तीक ठरणार नाही. यासाठी संतुलित दृष्टीकोण स्विकारून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत राज्यातील ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी हागणदारी मुक्तीच्या धोरणात पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या शासन निर्णय क्रमांक प्रापापु-१११३/प्र.क्र. १५६/पापु-०७, दिनांक २२ जानेवारी २०१४ अन्वये खालीलप्रमाणे सुधारणा करण्यात आलेली आहे.

अ. क्र.	बाब	संबंधित धोरण	निधी वितरीत करण्यासाठी हागणदारी मुक्तीची सुधारित अट
१.	योजनेचा प्रस्ताव तयार करताना	संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानांतर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणानुसार (Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये २५ टक्के वाढ करणे अथवा एकूण कुटुंब संख्येच्या ६० टक्के हागणदारी मुक्त असणे यापैकी जी कमी असेल ती.	
२.	योजनेस शासन निधीचा पहिला हप्ता वितरीत करताना	...	योजनेचा प्रस्ताव तयार करण्यासाठी वर नमुद केलेल्या अटीच्या अधीन राहून पहिला हप्ता वितरीत करण्यात यावा.
३.	योजनेस शासन निधीचा दुसरा हप्ता वितरीत करताना	...	संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानांतर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणानुसार (Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये ५० टक्के वाढ करणे अथवा एकूण कुटुंब संख्येच्या ७० टक्के हागणदारी मुक्त असणे यापैकी जी कमी असेल ती.
४.	योजनेस शासन निधीचा तिसरा हप्ता वितरीत करताना	...	संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानांतर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणानुसार (Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये ७५ टक्के वाढ करणे अथवा एकूण कुटुंब संख्येच्या ८० टक्के हागणदारी मुक्त असणे यापैकी जी कमी असेल ती.
५.	योजनेस शासनाचा अंतिम १०० टक्के निधी वितरीत करताना	...	संबंधित गावाने सन २०१२ मध्ये निर्मल भारत अभियानांतर्गत झालेल्या पायाभूत सर्वेक्षणानुसार (Baseline Survey) शौचालय असलेल्या कुटुंब संख्येमध्ये १०० टक्के वाढ करणे अथवा एकूण कुटुंब संख्येच्या ९० टक्के हागणदारी मुक्त असणे यापैकी जी कमी असेल ती.

३.५.४ राज्यातील शहरांमधील ग्रामपंचायती/वाड्या/वस्त्यांमध्ये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी करण्यासाठी मार्गदर्शक सूचना :-

राज्यातील महानगरे वा शहरांच्या लगत असणाऱ्या ग्राम पंचायती/वाड्या/वस्त्यांचा माग हा ग्रामीण भागच असल्याने या ग्रामीण भागामध्ये देखील राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करण्यात येते. तथापि, शहरे/महानगरे यांच्या लगत असणाऱ्या ग्रामीण भागात मलनिःसारण योजना अस्तित्वात नसल्याने, राज्य शासनावर येत असलेला अधिकचा आर्थिक भार तसेच लगतच्या शहरी निकाषानुसार योजना राबविण्याची संबंधित ग्रामपंचायत/वाडी/वस्तीची नसलेली आर्थिक व तांत्रिक कुवत या बाबींचा विचार करून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत शहरांमधील ग्रामपंचायती/वाड्या/

वस्त्यांमध्ये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी करण्यासाठी खालीलप्रमाणे मार्गदर्शक सूचना पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक निशयो-१४१३/प्र.क्र. ८८/पापु-०७, दिनांक ११ सप्टेंबर २०१४ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत.

- (१) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत शहरालगतच्या ग्रामपंचायती/वाड्या/वस्त्यांमध्ये दरडोई दर दिवशी अधिकतम ७० लिटरपर्यंतच्या सुधारित/नवीन पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी करता येईल.
- (२) शहरालगतच्या ग्रामपंचायती/वाड्या/वस्त्या नगरपालिकेच्या/महानगरपालिकेच्या सीमारेषेपासून १० किलोमिटरच्या परिघातील असणे आवश्यक आहे.
- (३) शहरालगतच्या ग्रामपंचायती/वाड्या/वस्त्या ह्या पाणी पुरवठ्याच्या दृष्टीकोनातून निश्चित करण्यासाठी तसेच त्यांचा प्राधान्यक्रम ठरविण्यासाठी जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील समिती रद्द करून मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांच्या अध्यक्षतेखाली खालीलप्रमाणे समितीची रचना करण्यात आली आहे.

(अ) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	अध्यक्ष
(ब) संबंधित उपायुक्त, महानगरपालिका/मुख्याधिकारी, नगर परिषद	सदस्य
(क) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, पाणी व स्वच्छता/ग्रामपंचायत	सदस्य
(ड) सहायक/उपसंचालक (नगर रचना)	सदस्य
(इ) कार्यकारी अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण	सदस्य
(ई) चरिष्ठ भूवैज्ञानिक, नृजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा	सदस्य
(उ) संबंधित कार्यकारी अभियंता, ग्रा. पा. पु., जिल्हा परिषद	सदस्य/सचिव

- (४) सदर शासन निर्णयान्वये मंजूर केल्या जाणाऱ्या सर्व ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी खालीलप्रमाणे सर्विस लेवल बेंच मार्क पूर्ण करणे बंधनकारक केले आहे.

अ. क्र.	प्रस्तावित निर्देशक (Proposed Indicators)	बेंचमार्क
१.	वैयक्तिक नळ जोडण्यांची व्याप्ती (Coverage of Connections)	१०० टक्के
२.	प्रति व्यक्ती प्रतिदिन पाणी पुरवठा (Per Capita Water Supply)	योजनेच्या मंजूर प्रकल्प अहवालाप्रमाणे
३.	पाणी वाटपाच्या मीटरचा विस्तार (Extent of metering of water connections)	१०० टक्के (मीटरची किंमत प्रकल्प अहवालाच्या समाविष्ट केली जाणार नाही. मीटरचा खर्च लाभार्थ्यांनी उचलणे आवश्यक आहे.)
४.	बिगर महसुली पाण्याची मर्यादा (Extent of non-revenue water)	अधिकतम २० टक्के
५.	दररोज नियमित पाणी पुरवठ्याचा कालावधि (Continuity of Water Supply)	किमान १० तास
६.	पुरविण्यात येणाऱ्या पाण्याची गुणवत्ता (Quality of Water Supplied)	१०० टक्के शुद्ध
७.	ग्राहक तक्रार निवारणाची कार्यक्षमता (Efficiency in redressal of customer complaints)	१०० टक्के
८.	पाणीपट्टीची वसुली (Cost Recovery in Water Supply Services)	किमान ८० टक्के

३.५.५ साध्या विहिरींच्या कामासाठी निधी वितरणाची सुधारित पद्धत :-

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक प्रापाधो-११०९/प्र.क्र. १०४ (अ)/पापु-०७, दिनांक १७ मार्च २०१० अन्वये ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या निधी वितरणाची कार्यपद्धती विहित केली असून निधी वितरण चार हप्त्यात करण्याचे निश्चित केले आहे. यातील चौथा हप्ता १० टक्के निधीचा असून हा निधी योजना पुढील एक वर्ष वसुलीरित्या चालविल्यानंतर अदा करण्यात येतो. ही १० टक्के निधीची तरतुद ठेवण्यानागचा उद्देश हा केवळ योजना पूर्णत्वानंतर योजनेची सफल चाचणी व्हावी, योजनेचे एक वर्ष कंत्राटदारांमार्फत सनिबंधन व्हावे असा आहे. तथापि, साध्या विहिरींच्या कामासाठी चाचणी कालावधिची आवश्यकता नसल्याने, केवळ साध्या विहिरींच्या कामाकरिता निधी वितरणाचा शेवटचा चौथा हप्ता रद्द करून पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक प्रापाधो-१११४/प्र.क्र. ५१/पापु-०७, दिनांक २८ नोव्हेंबर २०१४ अन्वये साध्या विहिरींच्या कामाकरिता खालीलप्रमाणे निधी वितरणाचे टप्पे निश्चित करण्यात आलेले आहेत.

(अ) निधीचा पहिला हप्ता	...	३० टक्के
(ब) निधीचा दुसरा हप्ता	...	३० टक्के
(क) निधीचा तिसरा (अंतिम) हप्ता	...	४० टक्के

3.4.8. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत जिल्हा परिषदा आणि ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता समित्यांना प्रशासकीय खर्चासाठी अनुज्ञेय असलेल्या निधीबाबत सुधारित निर्देश :-

ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या अंमलबजावणीकरिता तांत्रिक सेवा पुरवठादारांची नियुक्ती करण्यात येत होती. तांत्रिक सेवा पुरवठादारांना त्यांच्या सेवेसाठी प्राक्कलने व आराखड्याप्रमाणे (Plan and Estimates) मंजूर प्रकल्प खर्च किंवा वोजनेवर अंतिमरित्या झालेल्या कामावरील प्रत्यक्ष एकूण खर्च यापैकी जी रक्कम कमी असेल त्या खर्चाच्या २ टक्केपर्यंत प्राक्कलने व आराखडे शुल्क आणि ५ टक्के पर्यंत प्रकल्प व्यवस्थापन व तांत्रिक सल्ला शुल्क देण्यात येत होते. त्यानंतर ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी तांत्रिक सेवा पुरवठादारांऐवजी कंत्राटी अभियंत्यांची नियुक्ती करण्याच्या सूचना देण्यात आल्या आहेत. या कंत्राटी अभियंत्यांचे मानधन व भत्ते यांचा खर्च जिल्हा परिषदांकडे जमा झालेल्या २ टक्के आणि ५ टक्के निधीतून करण्यात येतो. या खर्चाव्यतिरिक्त शिल्लक राहणाऱ्या निधीतून करावयाच्या खर्चासाठी शासनाची मान्यता घेणे आवश्यक आहे. तथापि, बऱ्याच जिल्ह्यांमध्ये कंत्राटी अभियंत्यांची नियुक्ती करण्याची आवश्यकता नसल्याने हा निधी मोठ्या प्रमाणात अखर्चित राहतो. तसेच, ज्या जिल्हा परिषदांनी कंत्राटी अभियंत्यांच्या नियुक्ती केलेल्या आहेत अशा जिल्हा परिषदांमध्ये कंत्राटी अभियंत्यांच्या वेतन व भत्यावर खर्च होऊन देखील २ टक्के व ५ टक्के निधीमधून मोठ्या प्रमाणावर रक्कम शिल्लक राहते असे शासनाच्या निदर्शनास आल्याने व जिल्हा परिषदेकडील ग्रामीण पाणी पुरवठ्याच्या कामासाठी तांत्रिक सेवा पुरवठादारांच्या सेवा खंडित केलेल्या असल्यामुळे पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या शासन निर्णय क्रमांक प्रापाधो-११११/प्र.क्र. १३४/पापु-०७, दिनांक २० फेब्रुवारी २०१५ अन्वये जिल्हा परिषदेकडील ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची प्राक्कलने व आराखडे तयार करण्यासाठी असलेल्या २ टक्के निधीची, वोजनेच्या प्रकल्प व्यवस्थापन व तांत्रिक सल्ल्यासाठी असलेल्या ५ टक्के निधीची व प्रशासकीय खर्चासाठी असलेल्या २ टक्के निधीची तरतूद रद्द करण्यात आली आहे. या बाबींद्वारे जिल्हा परिषदांकडे शिल्लक असलेला संपूर्ण निधी हा राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत पाणी पुरवठा योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी वापरण्यात येणार असून, शिल्लक असलेल्या निधीचा खर्च अन्य कोणत्याही बाबींसाठी अनुज्ञेय राहणार नाही. तसेच, या शासन निर्णयाच्या दिनांकापासून पुढे जिल्हा परिषदेकडील ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी एकूण प्रत्यक्ष कामाच्या खर्चाच्या रकमेच्या अधिकतम ४ टक्के मर्यादेपर्यंतचा खर्च प्रशासकीय कामासाठी अनुज्ञेय ठेवण्यात आला आहे. जिल्हा परिषदेकडे उपलब्ध होणाऱ्या प्रशासकीय निधीचा विनियोग खालील कामांसाठी करण्याचे ठरविले आहे.

- (१) ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीमार्फत होणाऱ्या पाणी पुरवठा योजनांच्या प्रशासकीय खर्चाची प्रतिपूर्ती करणे.
- (२) कंत्राटी अभियंत्यांचे मानधन, प्रवास भत्ते व भ्रमणध्वनी भत्ते या बाबींवर खर्च करणे.
- (३) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत जिल्हा स्तरावर व तप विभाग स्तरावर कार्यरत असलेल्या कंत्राटी डाटा एंट्री ऑपरेटर यांचे मानधन अदा करणे.
- (४) जिल्हा स्तरावरील ग्राम पाणी पुरवठा विभाग/उपविभाग वाकरिता नियमित वाहन उपलब्ध नसल्यास, प्रतिमाह रु. ४०,००० मर्यादेपर्यंत माडेतल्यावर वाहन उपलब्ध करून घेणे.
- (५) पाणी पुरवठा वोजनेच्या सर्वेक्षणासाठी आवश्यक साधन सामुग्री/मनुष्यबळ उपलब्ध करून घेणे.
- (६) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या त्रबस्थ तांत्रिक परिष्कणाचा खर्च करणे.
- (७) पाणी पुरवठा वोजनेची प्राक्कलने व आराखडे तयार करण्यासाठी आवश्यक असलेली स्टेशनरी, टंकलेखन, माईडिंग व ड्रेडॉक्स इ. बाबींवर खर्च करणे.
- (८) ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांचे सनदी लेखापालाकडून (CA) लेखापरीक्षण करणे- ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची सनदी लेखापालाकडून (CA) लेखापरीक्षण करून घेण्याची जबाबदारी जिल्हा परिषदांची राहिल.
- (९) ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यालयाच्या इंटरनेट व दूरध्वनी सुविधेची देयके अदा करणे.
- (१०) जिल्हा परिषदेच्या ग्रामीण पाणी पुरवठा विभागासाठी संगणक व प्रिंटर उपलब्ध करून घेणे, मुख्य कार्यकारी अधिकारी/कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, जिल्हा परिषद, यांना पाणी पुरवठा वोजनेच्या कामाकरिता शासनाच्या विहित पद्धतीनुसार लॅपटॉप उपलब्ध करून घेणे.

3.4.9 उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पाणी व स्वच्छता), जिल्हा परिषद, कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद व कार्यालयीन अधीक्षक, जलस्वराज्य-२ या पदांची कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या निश्चित करण्याबाबत :-

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम, स्वच्छ भारत मिशन व जलस्वराज्य-२ या तीन महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीसाठी उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, पाणी व स्वच्छता, जिल्हा परिषद हे पद नव्याने निर्माण करण्यात आलेले आहे. हे पद निर्माण करतांना उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, ग्रामपंचायत, जिल्हा परिषद या पदावरील मार कमी करण्याचा उद्देश असून उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, पाणी व स्वच्छता व कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद यांच्या कामकाजात सुसुक्रता आणणे आवश्यक असल्याने पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या शासन निर्णय क्रमांक प्रापाधो-१११४/प्र.क्र. ७७/पापु-०७, दिनांक २ मार्च २०१५ अन्वये स्वच्छ भारत मिशन, राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम व जलस्वराज्य टप्पा-२ या कार्यक्रमांकरिता (१) उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, पाणी व स्वच्छता (२) कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद व (३) कार्यालयीन अधीक्षक, जलस्वराज्य टप्पा-२ या तिन्ही पदांची कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या निश्चित करण्यात आल्या आहेत.

४. ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रमाची अंमलबजावणी :-

- ४.१. वोजनेची निश्चिती झाल्यानंतर, वोजनेच्या अंमलबजावणीसाठी ग्रामसभेच्या मान्यतेने "ग्राम आरोग्य पोषण पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीची" स्थापना करण्यात येते. या समितीत ग्रामपंचायतीचे १/३ सदस्य, ५० टक्के महिला व नागासवर्गीय प्रतिनिधी आणि गाव/वाडी/वस्त्यांचे प्रतिनिधी

असतात. योजनेसाठी प्राप्त होणारा शासकीय निधीची रक्कम ग्रामपंचायतीच्या माध्यमातून सदर समितीच्या नावाने बँकेत उघडलेल्या स्वतंत्र खात्यात जमा केली जाते. योजनेसंबंधीचे सर्व आर्थिक व्यवहार करण्याचे अधिकार या समितीला आहेत. या योजनेच्या कामाचा आढावा वेळोवेळी ग्रामसभेमध्ये घेतला जातो.

- ४.२. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणांमार्फत चालविण्यात येणाऱ्या ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांकरिता महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणात शासनामार्फत थेट निधी उपलब्ध करून दिली जाते.
- ४.३. केंद्र शासनाचा राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम आणि जलस्वराज्य प्रकल्प, तसेच मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम या योजनांच्या माध्यमातून पाणी पुरवठा योजना राबविल्या जातात.
- ४.४. ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी करताना रु. १.०० लक्ष पेक्षा जास्त अशी कोणतीही खरेदी करताना तसेच रु. ५.०० लक्ष व त्यापेक्षा जास्त मूल्य किंमतीची कामे करताना ई निविदा प्रक्रियेचा अवलंब केला जातो.
- ४.५. मूजलाच्या अति उपशामुळे पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांवर विपरित परिणाम होतो, यासाठी मूजल कायदा १९९३ अंतर्गत टॅकरग्रन्थ गावात पाणी साठा वाढविण्यासाठी उपलब्ध पाण्याचे व्याघ्र वाटप करण्यासाठी व मूजलाचा अति उपसा रोखण्यासाठी त्रिस्तुत्री कार्यक्रमांतर्गत राज्य शासनाने ग्रामसभेला ग्रामस्तरावर अधिकार दिलेले आहेत.

५. मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (MRDWP) :-

राज्यातील ग्रामीण भागातील पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न हाताळण्यासाठी केंद्र शासन पुरस्कृत राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम हा एकमेव कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. परंतु केंद्र शासनाकडून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत नवीन योजना घेण्यास तूर्त बंद केलेले निधी वितरण व राज्याचे केंद्र शासनावर असलेले अवलंबित्व या बाबींचा विचार करून राज्यातील ग्रामीण भागातील पाणी पुरवठा क्षेत्रात सुधारणा करण्याच्या उद्देशाने व ग्रामीण जनतेस शुद्ध आणि पुरेसे पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देण्याच्या उद्देशाने राज्य शासनाने स्वतःचा सर्वसमावेशक असा "मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (Mukhyamantri Rural Drinking Water Programme-MRDWP)" राबविण्याचा निर्णय घेतला आहे.

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाच्या षर्तीवर राबविण्यात येत असलेला "मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (Mukhyamantri Rural Drinking Water Programme- MRDWP)" हा राज्यातील सर्व ग्रामीण भागास लागू राहिल. नव्याने निर्माण होत असलेल्या अथवा निर्माण झालेल्या नगरपालिका/नगरपालिका/नागरी क्षेत्रासाठी हा कार्यक्रम लागू राहणार नाही.

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम राज्यभरात सन २०१६-२०१८ ते २०१९-२०२० या चार वर्षांसाठी राबविण्यात येणार असून या कार्यक्रमाचे तीन प्रकारात वर्गीकरण करण्यात आले आहे.

या कार्यक्रमाची उद्दिष्टे, व्याप्ती, कार्यक्रमाचे वर्गीकरण, कार्यक्रमातील घटक, दरदोई पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण, गाव निवडीचे निकष, प्राधान्यक्रम, योजनांची तांत्रिक, प्रशासकीय मान्यता, योजनांची अंमलबजावणी, देखभाल दुरुस्ती, त्रयस्थ तांत्रिक परीक्षण, मानके, योजनांचे नियोजन, अटी-शर्ती, योजनांची आखणी, निधीची तरतूद, अंमलबजावणीसाठी वेळापत्रक, प्रशासकीय यंत्रणा इत्यादि बाबी पुढीलप्रमाणे आहेत :-

१. कार्यक्रमाची उद्दिष्टे :-

- (अ) राज्यातील ग्रामीण जनतेस पुरेसे व शुद्ध पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देणे.
- (आ) राज्यातील ग्रामीण भागात (गावे/वाऱ्या/बस्त्या) पाणी पुरवठा योजना राबविणे.

या कार्यक्रमांतर्गत राज्यातील ग्रामीण भागात पिण्याचा पाणी पुरवठा करण्यासाठी शासनाने मानकांप्रमाणे दर्जा वाढ करण्यासाठी पाणी पुरवठा योजना हाती घेण्यात येतात.

२. कार्यक्रमांतर्गत राबवावयाच्या योजनांकरिता प्रशासकीय निधीची तरतूद :-

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत मंजूर ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची प्राक्कलने व आराखडे तयार करण्यासाठी, योजनेच्या प्रकल्प व्यवस्थापन व तांत्रिक सल्ल्यासाठी आणि योजनेच्या प्रशासकीय खर्चासाठी ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या एकूण प्रत्यक्ष कामाच्या खर्चाच्या अधिकतम ४ टक्के मर्यादेपर्यंतचा खर्च प्रशासकीय खर्च म्हणून अंदाजपत्रकात तरतूद करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे. तसेच प्रशासकीय निधीची तरतूद जिल्हा परिषदांसाठी लागू करण्यात आली आहे. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणासाठी, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक वापचो-१११५/प्र.क्र. ९२ (भाग-२)/पापु-०८, दिनांक २८ सप्टेंबर २०१६ अन्वये एकूण प्रत्यक्ष कामाच्या खर्चाच्या अधिकतम ४ टक्के मर्यादेपर्यंतचा खर्च प्रशासकीय खर्च म्हणून अंदाजपत्रकात तरतूद करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम राज्यभरात सन २०१६-२०१८ ते २०१९-२०२० या चार वर्षांसाठी राबविण्यात येणार असून, या कार्यक्रमाचे प्रामुख्याने खालील तीन प्रकारात वर्गीकरण करण्यात आले आहे.

- (अ) मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत हाती घ्यावयाच्या नवीन योजना.
- (आ) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत बंद असलेल्या प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजनांचे पुनरुज्जीवन.
- (इ) प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी प्रोत्साहन अनुदान.

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीकरिता सन २०१६-२०१७ ते २०१९-२०२० या चार वर्षांसाठी खालीलप्रमाणे निधी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे—

अ.क्र.	कार्यक्रमाचे उध्दटक/वर्गीकरण	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	एकूण
१.	(MRDWP) अंतर्गत घ्यावयाच्या नवीन योजना	५००.००	५००.००	५००.००	५००.००	२०००.००
२.	बंद असलेल्या प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजनांचे पुनरुज्जीवन.	१३०.८६	१३०.८६
३.	प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी प्रोत्साहन अनुदान.	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००	४००.००
	एकूण ...	७३०.८६	६००.००	६००.००	६००.००	२५३०.८६

(अ) मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत हाती घ्यावयाच्या नवीन योजना :-

मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत हाती घ्यावयाच्या एकूण १००३ नवीन योजनांपैकी ९७२ योजना स्वतंत्र स्वरूपाच्या आहेत, तर ३१ योजना प्रादेशिक स्वरूपाच्या आहेत. याकरिता रुपये २,००० कोटी इतका निधी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. सदर योजनांचा लाभ २०४६ गावे/वाड्यां-वस्त्यांना व ४७.५८ लक्ष इतक्या लोकसंख्येस होणार आहे.

(ब) राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत बंद असलेल्या पाणी पुरवठा योजनांचे पुनरुज्जीवन :-

अन्य कार्यक्रमांतर्गत राबविण्यात आलेल्या तथापि, सद्यःस्थितीत बंद असलेल्या ८३ प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजना पुनरुज्जीवित करण्यासाठी रुपये १३०.८६ कोटी इतका निधी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. सदर योजनांचा लाभ २१.५५ लक्ष इतक्या लोकसंख्येस होणार आहे.

(क) प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांसाठी प्रोत्साहन अनुदान :-

बहुतांश पाणी पुरवठा योजना देखभाल दुरुस्ती अभावी बंद आहेत. त्यामुळे राज्यातील प्रादेशिक ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांच्या देखभाल दुरुस्तीकरिता सन २०१६-२०१७ ते सन २०१९-२०२० या कालावधीत प्रत्येक आर्थिक वर्षाकरिता रु. १०० कोटी इतका निधी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. सदर निधी प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजनांना प्रोत्साहनपर अनुदानाच्या स्वरूपात वितरीत करण्यात येणार आहे.

कार्यक्रमाची सद्यःस्थिती

सद्यःस्थिती मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत नव्याने घ्यावयाच्या रु. ११४.०० कोटी इतक्या किमतीच्या ४६९ नव्या पाणी पुरवठा योजनांना मंजूरी देण्यात आली आहे. तसेच बंद असलेल्या रु. २४.७३ कोटी इतक्या किमतीच्या १८ प्रादेशिक पाणी पुरवठा योजना पुनरुज्जीवित करण्यास मंजूरी देण्यात आली.

सदर कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीकरिता सन २०१६-२०१७ या आर्थिक वर्षात रु. ३६०.०० कोटी इतका निधी वितरीत करण्यात आला असून, आर्थिक वर्ष सन २०१७-२०१८ करिता रु. ३००.०० कोटी इतक्या निधीची तरतूद करण्यात आली आहे.

६. स्रोत बळकटीकरण :-

६.१ स्रोत बळकटीकरणासाठी भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा ही प्रकल्प कार्यन्वयन यंत्रणा (Project Implementing Agency) म्हणून काम करणार असून योजनेच्या संशोधनासाठी भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा अंतर्गत राज्य, विभाग व जिल्हास्तरावर स्वतंत्र कक्षाची निर्मिती करण्यात आली आहे.

६.२ केंद्र शासनाने राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (NRDWP) २००९-२०१० पासून सुरू केलेला आहे. या कार्यक्रमाच्या सुधारित मार्गदर्शक सूचनांनुसार स्रोत बळकटीकरणाच्या उपाययोजनांसाठी केंद्र शासनाने उपलब्ध होणाऱ्या निधीच्या १० टक्के निधी वापरण्यात येत आहे. सन २०१६-२०१७ च्या स्रोत बळकटीकरण कार्यक्रमाच्या कृती आराखड्यानुसार राज्यात १८९१ गावे/वाड्यात उपाययोजना राबविण्यात येत आहेत. माहे मार्च २०१७ पर्यंत १२७७ गावे/वाड्यांचे उद्दिष्ट साध्य करण्यात आले असून, यासाठी केंद्र व राज्य हिस्सा मिळून एकूण रु. ८५३.५८ कोटी (केंद्र रु. ४१२.३२ कोटी व राज्य रु. ४४१.५८ कोटी) इतका खर्च झालेला आहे. तसेच २६६ गावे/वाड्यांचे उद्दिष्ट सन २०१७-२०१८ मध्ये घेण्यात आले असून, त्यापैकी २३८ गावे/वाड्यांचे उद्दिष्ट सप्टेंबर २०१७ अखेर पूर्ण करण्यात आले आहे.

६.३ दिनांक १ एप्रिल २०१७ रोजीच्या सर्वेक्षणानुसार राज्यात ९९७३२ गावे/वाड्या असून, राज्यातील एकूण ११.२३ कोटी लोकसंख्येपैकी ग्रामीण लोकसंख्या ६.६१४ कोटी म्हणजेच ५५ टक्के आहे. या कार्यक्रमांतर्गत दिनांक ३१ मार्च २०१७ पर्यंत ८६९१७ गावे/वाड्यांच्या योजना हाताळल्या असून एकूण १२.८१५ अंशतः हाताळण्यात आल्या आहेत.

७. जलस्वराज्य-२ :-

जागतिक बँकेच्या अर्थसहाय्याने जलस्वराज्य-२ कार्यक्रम राज्यातील ग्रामीण नागात राबविण्यास मंत्रीमंडळाने, दिनांक २० नोव्हेंबर २०१३ च्या बैठकीत मान्यता दिलेली आहे.

जलस्वराज्य-२ या जागतिक बँक सहाय्यीत कार्यक्रमास अर्धसहाय्य करण्याबाबत केंद्र शासनाने तत्कतः सहमती दर्शविली आहे व त्यासंदर्भात दिनांक ३० मे २०१४ रोजी जागतिक बँकेबरोबर करार करण्यात आलेला असून, जलस्वराज्य-२ कार्यक्रमाची अंमलबजावणी सुरु करण्यात आलेली आहे.

सदर कार्यक्रमाचा कालावधी कार्यक्रम सुरु झाल्यापासून ६ वर्षांचा राहणार आहे. (२०१४-२०२०) या कार्यक्रमाची किंमत २३५ दशलक्ष डॉलर असून त्यापैकी ७० टक्के कर्ज (१६५ दशलक्ष डॉलर) जागतिक बँक व ३० टक्के (७० दशलक्ष डॉलर) राज्य शासनाचा सहभाग राहणार आहे.

कार्यक्रमाची उद्दिष्टे :-

- ७.१ राज्यातील ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता सेवांचे नियोजन, अंमलबजावणी, सनियंत्रण व शाश्वतता या क्षेत्रातील संस्थांच्या क्वान्मिरीचा दर्जा उंचावणे.
- ७.२ निम शहरी गावांमध्ये आणि पाणी गुणवत्ता बाधित व पाणी टंचाईच्या भागांमध्ये गुणवत्तापूर्ण आणि शाश्वत पाणी पुरवठा सेवा पुरविणे.

कार्यक्रमाचे घटक :-

जलस्वराज्य-२ कार्यक्रमातील गुंतवणूक ही तीन मुख्य घटकांतर्गत होणार आहे.

(अ) मुख्य भौतिक गुंतवणूक :-

या अंतर्गत निम शहरी भागातील जनतेला यादीव पाणी पुरवठा व स्वच्छता सेवा सुविधा पुरविणे, पाणी गुणवत्ता बाधित गावे/वाड्या/वस्त्यांसाठी कमी खर्चाच्या रासायनिक दुषितीकरण सौम्य करण्यासाठी करावयाच्या उपाययोजना, दुर्गम किंवा पाणी टंचाई असलेल्या भागांमध्ये पर्जन्यजल साठवण उपाययोजना आणि अतिशोषित पाणलोट क्षेत्रांमध्ये जलधर स्तरावर पाणी व्यवस्थापन विकसित करणे या बाबी समाविष्ट आहेत.

(ब) इतर भौतिक गुंतवणूक :-

या अंतर्गत सार्वजनिक आरोग्य विभागातील तसेच मूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेमधील प्रयोगशाळांचे बळकटीकरण, महाराष्ट्र पर्यावरण अभियांत्रिकी प्रशिक्षण व संशोधन संस्थेस (मित्रा, नाशिक) पाणी व स्वच्छता क्षेत्रातील उत्कृष्टता केंद्र म्हणून विकसित करणे, जिल्हा परिषदांमधील ग्रामीण पाणी पुरवठा विभागातील उपक्रमांमध्ये सोयी सुविधा विकसित करणे या बाबी समाविष्ट आहेत.

(क) मूद्र घटकांसाठीची गुंतवणूक :-

यामध्ये पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता क्षेत्रातील संस्थांचे बळकटीकरण, क्षमता बांधणी, कार्यक्रम व्यवस्थापन तसेच क्षेत्र सुधारणेसाठी निर्माण केलेल्या पदांचे वेतन, मत्त व अनुभंगिक खर्च, क्षेत्रस्तरीय सनियंत्रण व मूल्यमापन प्रणाली विकसित करणे इत्यादी घटक समाविष्ट आहेत.

२. कार्यक्रमाचे कार्यक्षेत्र :-

जलस्वराज्य-२ कार्यक्रमातील मुख्य भौतिक गुंतवणूक व अनुभंगिक बाबींची अंमलबजावणी राज्यातील सहा महसुली विभागातील प्रत्येकी २ अशा खालील १२ जिल्हांमध्ये करण्यात येईल.

अनुक्रमांक	महसुल विभाग	जिल्हे
१.	अमरावती	अमरावती व बुलढाणा
२.	औरंगाबाद	नांदेड व औरंगाबाद
३.	कोकण	रायगड व रत्नागिरी
४.	नागपूर	नागपूर व चंद्रपूर
५.	नाशिक	जळगाव व अहमदनगर
६.	पुणे	पुणे व सातारा

या व्यतिरिक्त इतर गुंतवणूक राज्यातील ३४ ग्रामीण जिल्हांमध्ये करण्यात येईल.

३. या योजनेकरिता राज्य शासनाकडून रु. २६९.३० कोटी निधी प्राप्त झाला असून त्यापैकी आतापर्यंत रुपये २२९.६७ कोटी इतका खर्च झाला आहे. त्यामधून हाती घेतलेल्या ५९ निमशहरी गावांच्या पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी, टंचाईग्रस्त गावे उपक्रमांतर्गत योजनांची अंमलबजावणी, गुणवत्ताबाधित गावे उपक्रमांतर्गत योजनांची अंमलबजावणी, गुणवत्ताबाधित गावे उपक्रमांतर्गत नळ पाणी पुरवठा योजना व आरओ आणि डिस्कोरिडिशन योजनांची अंमलबजावणी निरीक्षण विहिरींची स्थापना तसेच, विभागीय, जिल्हा व तालुका स्तरावरील एकूण १३८ पाणी गुणवत्ता तपासणी प्रयोगशाळांपैकी काही प्रयोगशाळांचे बांधकाम व देखभाल व दुरुस्ती इत्यादी कामे मोठ्या प्रमाणावर हाती घेण्यात आली आहेत.

८. पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्था :-

- ८.१ केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार राज्यातील पाणी व स्वच्छता संस्थेमध्ये संवाद व क्षमता विकास कक्ष आणि भारत निर्माण कक्ष यांचे विलीनीकरण करून एकंदर ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्थेची (WSSO) स्थापन करण्यात आली आहे. सदर संस्थेचे मुख्यालय सिडको भवन (दक्षिण कक्ष), दुसरा माळा, बेलापूर, नदी मुंबई येथे आहे.

पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्थेमध्ये खालीलप्रमाणे शाखा स्थापन करण्यात आल्या आहेत.

१. पाणी पुरवठा शाखा
२. पाणी गुणवत्ता शाखा
३. माहिती-शिक्षण-संवाद शाखा
४. मानव संसाधन विकास शाखा
५. संशोधन व विकास शाखा
६. स्वच्छता शाखा
७. लेखा शाखा
८. आस्थापना शाखा

पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्थेचे संचालक, अतिरिक्त संचालकांचे व केंद्र शासन सहाय्यीत सल्लागार यांचे वेतन व भत्ते राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत केंद्र शासनाकडून प्राप्त होणाऱ्या सहाय्य निधीमधून अदा करण्यात येतात. UNICEF सहाय्यीत सल्लागारांचे वेतन व भत्ते UNICEF कडून अदा करण्यात येतात.

८.२ पाणी व स्वच्छता सहाय्य संस्थेची कार्ये व जबाबदारी :-

१. ग्रामीण पाणी पुरवठा व ग्रामीण स्वच्छता क्षेत्राच्या कार्यप्रणाली विषयक (Software Aspects) बाबी हाताळणे.
२. शासनाच्या पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा आणि जिल्हा परिषद यामधील दूबा म्हणून काम करणे.
३. पंचायत राज संस्था आणि ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती यांचेसाठी जलसुरक्षा योजना तयार करणे, जलसुरक्षा योजनेवर आधारित ग्रामीण पाणी पुरवठा योजनांची अंमलबजावणी व देखनाल-पुरुस्ती करिता सहाय्य करणे.
४. मनुष्यबळ विकास व माहिती, शिक्षण व संवाद यामधील कामे हाती घेणे.
५. पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाचे मूल्यमापन व परिणाम निर्धारण अभ्यास करणे, संशोधन व विकास यामधील कामे हाती घेणे व त्यातील निष्कर्षांच्या आधारे विविध कार्यक्रमात सुधारणा करण्यासाठी ते शासनास सादर करणे.
६. पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण आणि इतर बाबींकरिता एमआयएस व संगणकीकरण, GIS Mapping आणि Online संनियंत्रण पद्धती विकसित करणे.
७. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम व स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) कार्यक्रम इत्यादिचे भौतिक व आर्थिक संनियंत्रण करणे, आढावा घेणे.
८. जिल्हा पाणी पुरवठा व स्वच्छता मिशन आणि गट संसाधन केंद्रे यामधील सल्लागार व कर्मचाऱ्यांच्या कामकाजाचे संनियंत्रण व समन्वय करणे.
९. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम व स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) कार्यक्रम इत्यादिच्या संदर्भात महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा व जिल्हा परिषदा यांच्याशी समन्वय साधणे.
१०. केंद्र व राज्य शासन यांच्याकडून वेळोवेळी प्राप्त होणाऱ्या निर्देशांचे पालन करणे.
११. मुख्यमंत्री ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम योजनेचे संनियंत्रण व मूल्यमापन करणे.

८.३ जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्ष :-

उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (ग्रामपंचायत) यांच्या संनियंत्रणाखालील संपूर्ण स्वच्छता अभियान कक्ष (TSC Cell) आणि कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद यांच्या संनियंत्रणाखाली जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्ष (DWSM Cell) यांचे विलिनीकरण करण्यात येऊन एकिकृत जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्ष स्थापन करण्यात आला आहे.

जिल्हा पाणी पुरवठा व स्वच्छता मिशन कक्षात खालीलप्रमाणे शाखा स्थापन करण्यात आल्या आहेत.

१. स्वच्छता शाखा (SANITATION CELL)
२. पाणी पुरवठा शाखा (WATER SUPPLY CELL)
३. पाणी गुणवत्ता शाखा (WQ CELL)
४. माहिती-शिक्षण-संवाद शाखा (IEC CELL)
५. मनुष्यबळ विकास शाखा (HRD CELL)
६. संनियंत्रण व मूल्यमापन शाखा (M & E CELL)
७. वित्त शाखा (FINANCE CELL)
८. आस्थापना शाखा (ESTABLISHMENT CELL)

संनियंत्रण : जिल्हा पाणी व स्वच्छता मिशन कक्षाचे संनियंत्रण उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पाणी व स्वच्छता) जिल्हा परिषद यांच्याकडे आहे.

८.४ जिल्हा पाणीपुरवठा व स्वच्छता मिशन कक्षाची कार्यकक्षा :-

१. ग्रामीण भागातील पेयजल स्रोतांची सुरक्षा व स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) विषयक प्रकल्पांची आखणी व संनियंत्रण.

२. पंचायत समिती/ग्रामपंचायतीकडून प्राप्त झालेल्या पाणी सुरक्षितता व शाश्वतता आराखड्यांमधील योजनांची तपासणी करून त्यास मान्यता देणे व सदर आराखडे आवश्यकतेनुसार राज्यस्तरीय योजना मंजूरी समितीस (SLLSC) पाठविणे.
 ३. राज्य शासनाने ठरवून दिलेले निकष व पद्धतीनुसार समूह चेतना निर्मिती (Community Mobilisation) क्षमता विकास, समूह-संवाद, प्रकल्प व्यवस्थापन आणि प्रचार, प्रसिद्धी याकरीता सेवाभावी संस्था, इतर सक्षम संस्था अथवा सल्लागार यांची पारदर्शक पद्धतीने निवड करणे, त्यांच्यासोबत सामंजस्य करार करणे.
 ४. जिल्हातील सर्व संबंधित विभाग उदा. आरोग्य, शिक्षण, वन, महिला व बाल विकास इत्यादी विभागांचे कार्यक्रम जसे राज्य पाणी पुरवठा व स्वच्छता अभियान, सर्व शिक्षा अभियान, राष्ट्रीय ग्रामीण आरोग्य अभियान, एकात्मिक बाल विकास कार्यक्रम इत्यादींशी संवाद व समन्वय साधणे.
 ५. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाच्या व स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) कार्यक्रमाच्या तत्वांच्या अंमलबजावणीबाबत लोकप्रतिनिधी, अधिकारी व सर्व सामान्य नागरिक यांच्यात जागृती निर्माण करणे.
 ६. जिल्हा पाणी पुरवठा व स्वच्छता मिशन, राज्य शासन तसेच केंद्र शासनाशी समन्वय साधणे.
 ७. सर्व अधिकारी/कर्मचारी यांची क्षमता बांधणे व प्रचार/प्रसिद्धीच्या दृष्टीने प्रशिक्षण देण्यासाठी संस्थांची नेमणूक करणे.
 ८. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाचे जिल्हा स्तरावरील व्यवस्थापन व सनियंत्रण करणे.
 ९. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम व भारत निर्माण (ग्रामीण) अंतर्गत अनुदानाचे हिशेब ठेवणे व त्यासंदर्भात, उपयुक्तता प्रमाणपत्र, लेखापरिक्षण अहवाल तयार करणे.
- ८.५ गट संसाधन केंद्र (पाणी पुरवठा व स्वच्छता) :- केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार, ग्रामीण पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाच्या ग्रामस्तरावरील अंमलबजावणीसाठी, ग्राम आरोग्य, पोषण, पर्यावरण, पाणी पुरवठा व स्वच्छता समित्यांना मार्गदर्शन व मदत करण्यासाठी त्यांचा तालुकास्तरावरील पंचायत समित्यांशी योग्य समन्वय राखण्यासाठी, तालुकास्तरावर गट संसाधन केंद्र (Block Resource Centres) स्थापन करण्यात आली आहेत. तालुक्याच्या/गटाच्या लोकसंख्येच्या आधारे प्रत्येक गट संसाधन केंद्रामध्ये २ ते ४ कर्मचारी कार्यरत आहेत.
- ८.६ गट संसाधन केंद्रांची कार्य :-
१. ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती स्थापन करण्याकरिता ग्रामस्थाना मदत करणे.
 २. ग्रामपंचायत/ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समितीचे सदस्य आणि ग्रामस्थ यांच्यामध्ये पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाविषयी जाणीव व जागृती निर्माण करणे व त्यांची संवाद क्षमता विकसित करण्याच्या दृष्टीने कार्यवाही करणे.
 ३. पाणी पुरवठा व स्वच्छता कार्यक्रमाच्या विविध बाबींवर, ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती/ग्रामपंचायत सदस्य तसेच ग्राम पातळीवरील विविध कार्यकर्ते (उदा. ASHA/अंगणवाडी कामगार, शिक्षक, स्वयं सहायता गट महिला व युवक मंडळ इ. व ग्रामस्थ यांमध्ये माहिती, शिक्षण व संवाद (IEC) क्षमता वाढविण्यासाठी गट व ग्रामस्तरावर प्रशिक्षणाचे वार्षिक कार्यक्रम तयार करणे व त्यांची अंमलबजावणी करणे.
 ४. गट संसाधन केंद्राच्या कार्यक्षेत्रातील पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत व उपाययोजनांचे व स्वच्छता विषयक उपाययोजनांचे प्राथमिक सर्वेक्षण (BASELINE SURVEY) करण्यासाठी ग्रामपंचायती व पाणी पुरवठा व स्वच्छता समित्यांना मदत करणे.
 ५. ग्रामस्थ, ग्रामपंचायती व पाणी पुरवठा व स्वच्छता समित्यांना वार्षिक गाव कृती आराखडा तयार करण्यासाठी व त्यात ग्राम सभेची मंजूरी मिळविण्यासाठी मदत करणे, आराखड्यामध्ये प्रस्तावित केल्यानुसार, पाणी पुरवठा योजना व स्वच्छतेच्या कामांची अंमलबजावणी व सनियंत्रण करण्याकरीता पाणीपुरवठा व स्वच्छता समित्यांना मार्गदर्शन करणे.
 ६. पाणी पुरवठा, पाणी गुणवत्ता तपासणी व सर्वेक्षण यामध्ये प्रशिक्षित झालेल्या गाव पातळीवरील कार्यकर्त्यांमध्ये समन्वय साधणे व ते पाणी गुणवत्ता चाचणी व सर्वेक्षण कार्यक्रम राबवित आहेत याची खात्री करण्यासाठी पाठपुरावा करणे.
 ७. पाणी पुरवठा, पाणी गुणवत्ता तपासणी व सर्वेक्षण तसेच स्वच्छता यांच्याशी संबंधित बाबींवर नियमितपणे लक्ष केंद्रित केले जात आहे याची खात्री करण्यासाठी ग्रामपंचायती ASHA/अंगणवाडी कामगार, शिक्षक, स्वयं सहायता गट महिला व युवक मंडळे यांच्याशी नियमित संवाद साधणे.
 ८. शिक्षक व विद्यार्थी यांच्यामध्ये आरोग्य व स्वच्छता विषयक चांगल्या सवयींची जाणीव निर्माण व्हावी यासाठी शाळांना मेटी देऊन आरोग्य व स्वच्छता या विषयावर व्याख्यान देणे.
 ९. ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समित्यांना साप्ताहिक लेखापरिक्षण आयोजित करण्यासाठी मदत करणे.
 १०. पाणी गुणवत्ता चाचणीच्या अहवालानुसार, पाणी पिण्यायोग्य ठेवण्यासाठी परिणामकारक उपाययोजना करण्याकरिता ग्रामपंचायती ग्राम/पाणी पुरवठा व स्वच्छता समिती/सार्वजनिक आरोग्य विभाग यांना सावधान करणे व त्यांच्यात समन्वय साधून उपाययोजना करण्याबाबत त्यांना मार्गदर्शन करणे.
 ११. गट संसाधन केंद्रांची लेखाविषयक माहिती तसेच त्यांच्या भौतिक व वार्षिक प्रगतीची माहिती केंद्र शासनाच्या IMIS वर भरणे. त्याचप्रमाणे गाणे/वाड्या/वरुवा यांची अद्ययावत माहिती IMIS वर भरण्याकरीता माहिती गोळा करण्यासाठी यंत्रणेस मदत करणे.

९. पाणी गुणवत्ता कार्यक्रम :-

- ९.१ राज्यात केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय ग्रामीण पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. सदर कार्यक्रमांतर्गत ग्रामीण भागातील सर्व पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे गुणवत्ता संनियंत्रण, देखरेख, दुरुस्ती व सर्वेक्षणामध्ये लोकांचा सहभाग वाढविणे, ग्रामपंचायतींना ह्या कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीमध्ये सहभागी करून घेणे व त्यांना सक्षम बनविणे, तसेच सोप्या पादतीने पाणी तपासणीच्या संघाचा तयार करणे, लोकांमध्ये स्वच्छ व सुरक्षित पाणीपुरवठ्याबाबत तसेच अशुद्ध पाण्यामुळे आरोग्यावर होणाऱ्या दुष्परिणामांबाबत जनजागृती वाढविणे, पाणीपुरवठा यंत्रणेतील वेळोवेळी उद्भवणारे दोष वा दुरुस्त्या लोक सहभागातून करणे ही प्रमुख उद्दिष्ट्ये आहेत.
- ९.२ या कार्यक्रमांतर्गत प्रत्येक ग्रामपंचायतीमध्ये पाणी गुणवत्तेबाबतच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी राज्यातील प्रत्येक ग्रामपंचायतीमध्ये असणाऱ्या पाणी पुरवठा कर्मचाऱ्यास जलसुरक्षक म्हणून संबोधण्याबाबत व त्यांच्या नियमित कामांबरोबरच विहित केलेल्या पाणी गुणवत्ता विषयक जबाबदाऱ्या पार पाडण्यासाठी ग्रामपंचायतीकडून देण्यात येणाऱ्या मानधना व्यतिरिक्त प्रोत्साहनपर मानधन देण्याबाबत निर्णय घेण्यात आलेला आहे. तसेच पाणी गुणवत्ता हा कार्यक्रम अधिक प्रभावीपणे राबविण्यासाठी व पाणी गुणवत्ता विषयक कामाचे सुसुत्रिकरण करण्यासाठी प्रत्येक जिल्ह्यात या कार्यक्रमासाठी पूर्णवेळ पाणी गुणवत्ता निरीक्षक, पाणी गुणवत्ता सल्लागार यांची नेमणूक करण्यात आलेली आहे. तसेच जलस्वराज्य प्रकल्प-२ अंतर्गत प्रत्येक उपविभाग स्तरावर पाणी गुणवत्ता सल्लागार यांचीही कंत्राटी तत्वावर नेमणूक करण्यात आलेली आहे.
- ९.३ या कार्यक्रमांतर्गत ग्राम पातळीपर्यंत लोकांना पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता, देखरेख व संनियंत्रण यज्ञस्वीरित्या कसा प्रकारे करावे याबाबत माहिती देण्यासाठी राज्यस्तर/जिल्हास्तर/तालुकास्तर या तीनही स्तरावर प्रशिक्षण कार्यक्रम ह्याी घेण्यात आलेला आहे. त्यामध्ये उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, कार्यकारी अभियंता, अति. जिल्हा आरोग्य अधिकारी, गटविकास अधिकारी, तालुका आरोग्य अधिकारी, वैद्यकीय अधिकारी, शिक्षण, विस्तार अधिकारी (आरोग्य)/(पंचायत), महिला व बालकल्याण पर्यवेक्षक व प्रयोगशाळा अधिकारी, तांत्रिक कर्मचारी, सरपंच, ग्रामसेवक, आरोग्य सेवक, पाणी पुरवठा कर्मचारी, जलसुरक्षक, बचतगट इत्यादींचा समावेश आहे.
- ९.४ पाणी गुणवत्ता व संनियंत्रण कार्यक्रमांमध्ये स्वच्छता सर्वेक्षणाचे महत्व जनन्य साधारण आहे. स्वच्छता सर्वेक्षणानुन स्रोताभोवतालचा परिसर, पाणी पुरवठा संरचना व व्यवस्थापनातील जे काही दोष आढळून येतात त्यांचे निराकरण वेळेत करता येऊन संध्या साथीस प्रतिबंध करता येतो. केंद्र शासन व जागतिक आरोग्य संघटना यांच्या नवीन निकषाप्रमाणे प्रत्येक पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे सर्वेक्षण करणे आवश्यक आहे. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय, दिनांक २९-८-२०१२ अन्वये दिनांक २ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबर २०१५ या कालावधीत, पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे सर्वेक्षण व त्या आधारे दिल्या जाणाऱ्या लाल कार्ड, हिरवे कार्ड प्रणालीचे बळकटीकरण व सुसुत्रता आणण्यासाठी शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे. आरोग्य विभागांमार्फत ग्रामपंचायतींना वितरीत करण्यात आलेले लाल कार्ड म्हणजे संपूर्ण ग्रामपंचायत परिसरात अथवा सर्व स्रोतांचा पाण्याचा साठा दुषित झाला आहे, तो असुरक्षित झालेला आहे. असुरक्षिततेच्या कारणांकडे लक्ष देवून ते दूर करण्याची गरज आहे. लाल कार्ड हे त्या ग्रामपंचायतीस संध्या साथरोगाबाबत पूर्व सूचना देत असते. लाल कार्ड देण्यात आलेल्या खुटी दूर केल्या असता पाण्याची गुणवत्ता चांगली राखता येते.
- ९.५ नागपूर, भंडारा, गोंदिया, गडचिरोली, चंद्रपूर, वर्धा, अमरावती, अकोला, बुलढाणा, यवतमाळ, सिधुदुर्ग व कोल्हापूर या खनिज संपत्ती असलेल्या १२ जिल्हातील Heavy Metals, Toxic Metals, Pesticides, Fertilizers ची पिण्याच्या पाण्यातील तपासणी राष्ट्रीय पर्यावरण अभियांत्रिकी अनुसंधान संस्थान (निरी), नागपूर यांच्यामार्फत पूर्ण करण्यात आली आहे.
- ९.६ राष्ट्रीय पर्यावरण अभियांत्रिकी अनुसंधान संस्थान (निरी), नागपूर यांना State Referral Institute (SIR) म्हणून घोषित करण्यात आले आहे.
- ९.७ राज्यातील अंदाजे ५.० लाख सार्वजनिक पिण्याच्या पाण्याच्या योजनांची व स्रोतांची माहिती GSI वर घेण्यात आली आहे.
- ९.८ पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक : डब्ल्यूकेएम-२०१४/प्र.क्र. २०८/पापु-१४, दिनांक १८-१२-२०१४ अन्वये सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या १३८ उपविभागीय पाणी तपासणी प्रयोगशाळा, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागांतर्गत असलेल्या मूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, पुणे यांच्याकडे इस्तांतरित करण्यात आल्या आहेत. या प्रयोगशाळांमार्फत ग्रामीण जनतेला गावामध्ये शुद्ध पिण्याचे पाणी उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीने सार्वजनिक पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांची तपासणी केली जाते. पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता तपासण्यासाठी सध्या राज्यात ६ विभागीय, २८ जिल्हास्तरीय व १३८ उपविभागीय प्रयोगशाळा अशा एकूण १७२ प्रयोगशाळा मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा मार्फत कार्यरत आहेत. त्यामध्ये राज्यात उपलब्ध असलेल्या एकूण ३,२१,४२० स्रोतांची वर्षातून १ वेळा रासायनिक तपासणी व २ वेळा जैविक तपासणी केली जाते.
- ९.९ पाणी गुणवत्ता सर्वेक्षण व संनियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत प्रयोगशाळांमध्ये प्राप्त नमुन्यांचे पृथक्करण करण्यात येऊन नमुन्यांचे अहवाल केंद्र शासनाच्या संकेत स्थळावर online नोंदी करण्यात येत आहेत. पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमांतर्गत प्रयोगशाळांमध्ये पृथक्करण करणाऱ्या नमुन्यांच्या तपासणी नुसार बाधित आढळलेल्या नमुन्यांचे अहवाल केंद्र शासनाच्या राष्ट्रीय पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमाची On-line data entry करण्याचा अहवाल संबंधीत उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी तथा अध्यक्ष पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण कक्ष, जिल्हा (WATSON), जिल्हा आरोग्य अधिकारी, तसेच संबंधीत ग्रामपंचायत यांना कळविण्यात येते. बाधित आढळलेल्या उदयाची उपाययोजना तालुका आरोग्य अधिकारी तसेच संबंधीत ग्रामपंचायत यांनी करावयाची असते. सर्व प्रयोगशाळांमध्ये शासन निर्णयानुसार शुल्क आकारून खाजगी नमुने तपासणीबाबत जन जागृती करण्यात येत आहे. पाणी गुणवत्ता संनियंत्रण व सर्वेक्षण कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता संनियंत्रणाची जबाबदारी जिल्हा पाणी गुणवत्ता सल्लागार, पाणी गुणवत्ता निरीक्षक यांना देण्यात आली आहे.

- १.१० राज्यामध्ये नव्याने १ राज्यस्तरीय प्रयोगशाळा स्थापनेस केंद्र शासनाकडून मंजूरी देण्यात आली आहे. तसेच २८ जिल्हास्तरीय (जलस्वच्छ-२ प्रकल्पांतर्गत) व नवीन अतिरिक्त १० उपविभागीय प्रयोगशाळांच्या इमारत बांधकामासाठी मंजूरी देण्यात आली असून १४ जिल्हास्तरीय प्रयोगशाळांचे बांधकाम प्रगतीपथावर आहे.
- १.११ मूजल सर्वेक्षण विकास यंत्रणेच्या राज्यातील ६ विभागीय प्रयोगशाळांना NABL (National Accreditation Board For Testing and Calibration) अधिस्वीकृती प्रमाणपत्र प्राप्त झाले आहे. सन २०१६-२०१७ या आर्थिक वर्षात ६,४१,४८५ पाणी नमुने मूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेनाकडे तपासण्यात आले आहेत.

१०. प्राणीय पिण्याच्या पाण्याचा टंचाई कार्यक्रम :-

- १०.१ प्रत्येक जिल्हात दरवर्षी पावसाळा संपल्यानंतर पाणी टंचाई (२० लिटर्स/दिन/व्यक्तीपेक्षा कमी) झालेल्या पर्जन्यमानाचा आढावा घेऊन १ कि.मी. क्षेत्रात ज्या गावांमध्ये/वाड्यांमध्ये पिण्याच्या पाण्याचे नियमित स्रोत आटले किंवा कमी झाल्याने दरडोई, प्रतिदिनी २० लिटर्सपेक्षा कमी पाणी पुरवठा होईल असा अंदाज आहे, अशा गावे/वाड्यांमध्ये पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करण्यासाठी जिल्हाधिकार्यांकडून मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद व वरिष्ठ भूद्वैज्ञानिक, मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा यांच्याशी विचार विनिमय करून (१) ऑक्टोबर ते डिसेंबर, (२) जानेवारी ते मार्च, (३) एप्रिल ते जून अशा तीन स्वतंत्र तिमाहीसाठी टंचाई कृती आराखडे तयार करण्यात येतात. पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाई निवारणार्थ खालील अनुज्ञेय उपाययोजनांपैकी योग्य त्या उपाययोजनेची निवड करण्यात येते.

- (१) कुडक्या घेणे.
- (२) विहिरी खोल करणे/गाळ काढणे.
- (३) खाजगी विहिरी अधिग्रहीत करणे.
- (४) टँकर/बैलगाड्यांद्वारे पाणी पुरवठा करणे.
- (५) प्रगतीपथावरील पाणी पुरवठा योजनेची कामे तातडीने पूर्ण करणे.
- (६) नळ योजनांची विशेष दुरुस्ती करणे.
- (७) विघण विहिरीची विशेष दुरुस्ती.
- (८) नवीन विघण विहिरी घेणे.
- (९) तातपुरत्या पूरक नळ योजना घेणे.
- (१०) घरणामध्ये अथवा तलावामध्ये चर खणणे.

- १०.२ टँकरने पाणी पुरवठा करणे ही उपाययोजना अधिक स्वर्धिक व तातपुरत्या स्वरूपाची आहे. जेथे अन्य उपाययोजना शक्य नाही, तेथेच ही उपाययोजना अनिवार्य ठरते. जिल्हाधिकार्यांची खात्री पटल्यास टँकर लावण्यास मान्यता दिली जाते. दिनांक १ ऑक्टोबर २००६ पासून पाणी टंचाई कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येणाऱ्या नळ योजनांची विशेष दुरुस्ती करणे, विघण विहिरीची विशेष दुरुस्ती करणे, विहित आर्थिक व भौतिक निकषात न बसणाऱ्या टंचाई निवारक उपाययोजनांना शासन स्तरावर रायिव स्तरीय स्थायी समिती मार्फत मंजूरी देण्यात येते.

- १०.३ राज्यात दरवर्षी निर्माण होणाऱ्या पाणी टंचाईवर मात करण्यासाठी, गावात पिण्याच्या पाण्याची टंचाई निर्माण झाल्यानंतर, पाणी टंचाई कार्यक्रमांतर्गत कोणतीही उपाययोजना घेतल्यास त्याबरोबरच, पुढील वर्षी त्या गावात पिण्याच्या पाण्याची टंचाई निर्माण होऊ नये म्हणून, ग्रामस्तरावरून जलसंधारणाच्या विविध उपाययोजनांबरोबरच शिदकालीन पाणी साठवण योजना, जलपुनर्भरण कार्यक्रम इत्यादी प्रतिबद्धात्मक उपाययोजना ग्रामस्तरावर राबविण्याबाबतचे पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय, दिनांक २७ फेब्रुवारी २००८ अन्वये निर्मित करण्यात आले आहे.

- १०.४ खाजगी टँकर व ट्रकचे दर दिनांक ३०-४-२०१२ पासून पुढीलप्रमाणे सुधारित करण्यात आले आहेत.

टँकर व ट्रकवरील टाकीची पाणी वहन करण्याची क्षमता	कमाल प्रतिदिन भाडे (रुपये)	कमाल प्रति किलोमीटर भाडे (रुपये)
१ मे. टन	१५८	२.००
टँकर/ट्रकवरील टाकीची पाणी वहन करण्याची क्षमता दुर्गम व अतिदुर्गम भागांमध्ये अतितीव्र घाट असलेल्या ठिकाणी	कमाल प्रतिदिन भाडे (रुपये)	कमाल प्रति किलोमीटर भाडे (रुपये)
३००० ते ५००० लिटर	१९८	२.५०

वरीलप्रमाणे टँकरचे दर निर्धारित केले असले तरी, जिल्हाधिकार्यांनी निविदा मागवून कमीत कमी दरात टँकर उपलब्ध करून घ्यावयाचे आहे.

१०.५ पाणी टंचाईविषयी उपाययोजनांची अंमलबजावणी करण्यासाठी जिल्हाधिकारी व विभागीय आयुक्तांचे वित्तीय मंजूरीचे अधिकार पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय क्रमांक : टंचाई-२०१६/प्र.क्र. १४३/पापु-१४, दिनांक ४ मे २०१६ अन्वये खालीलप्रमाणे सुधारित करण्यात आले आहेत—

अ.क्र.	उपाययोजनेचे नाव	जिल्हाधिकार्यांचे अधिकार	विभागीय आयुक्तांचे अधिकार
(अ)	तात्पुरती पूरक नळ पाणी पुरवठा योजना	रु. २०.०० लक्ष पर्यंत	रु. ५०.०० लक्ष पर्यंत
(ब)	नळ पाणी पुरवठा योजनांची विशेष दुरुस्ती	रु. ३०.०० लक्ष पर्यंत	रु. ५०.०० लक्ष पर्यंत
(क)	जुन्या विहिरीची दुरुस्ती विहिरी खोल	रु. ०२.०० लक्ष पर्यंत	रु. ०३.०० लक्ष पर्यंत
(ड)	घरणांमध्ये अथवा तलावांमध्ये घर खणणे	रु. ०५.०० लक्ष पर्यंत	रु. १०.०० लक्ष पर्यंत
(इ)	पिण्याच्या पाण्याचे टँकर भरण्यासाठी आवश्यक ती तात्पुरती उपाययोजना.	रु. ००.५० लक्ष पर्यंत	रु. ०१.०० लक्ष पर्यंत
(ई)	बैलगाडीने पाणी पुरवठा करणे	प्रती दिन प्रती बैलगाडी रु. ५०० पर्यंत	

१०.६ नागरी व ग्रामीण भागातील पिण्याच्या पाण्याच्या टंचाई निवारणार्थ पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागास प्रदान करण्यात आलेल्या आर्थिक न्यायनिवेदन जास्त किंमतीच्या तसेच विहित निकषात न बसणाऱ्या तातडीच्या उपाययोजनांना तातडीने प्रशासकीय मंजूरी देता यावी म्हणून प्रदान सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली सचिवस्तरीय समिती स्थापन करण्यात आलेली आहे.

१०.७ टंचाई कार्यक्रमाखाली मागील तीन वर्षांत ऑक्टोबर ते सप्टेंबर या कालावधीत घेतलेल्या विविध उपाययोजना व झालेला खर्च व हाताळलेली गावे/वाड्यांची संख्या पुढीलप्रमाणे आहे.

(अ) विविध उपाययोजनांवर झालेला खर्च		(रुपये कोटीत)		
अ.क्र.	उपाययोजना	२०१४-२०१५	२०१५-२०१६	२०१६-२०१७
१.	टँकर/बैलगाडीने पाणी पुरवठा करणे	७५.६४	३१५.१४	२४४.६९
२.	विहिर अधिग्रहीत करणे	१३.८१	७२.१४	५९.२०
३.	विहिरी खोल करणे/गाळ काढणे	०.२४	१.५९	३.०६
४.	बुडकी घेणे	०.०२	०.२५	०.२४
५.	विधण विहिर/कुपनलिका घेणे	४.५४	३५.०८	२५.४७
६.	नळ योजनांची विशेष दुरुस्ती करणे	१०.८५	६१.९४	६६.५५
७.	विधण विहिरीची विशेष दुरुस्ती करणे	०.८७	०२.८६	२.६२
८.	तात्पुरत्या पूरक नळ योजना घेणे	३.६५	२१.०४	३७.२५
९.	घर खोदणे	०.१०
एकूण		११२.६८	५१०.०७	४४३.९६

(ब) विविध उपाययोजनेद्वारे टंचाई कार्यक्रमांतर्गत हाताळलेली गावे/वाड्या

अ.क्र.	उपाययोजना	२०१४-२०१५	२०१५-२०१६	२०१६-२०१७
१.	टँकर/बैलगाडीने पाणी पुरवठा करणे	२२०४	१२६१४	८३४०
२.	विहिर अधिग्रहीत करणे	४४२१	१०५४५	८४४५
३.	विहिरी खोल करणे/गाळ काढणे	१२१	४४९	३५५
४.	बुडकी घेणे	०२	०२	३
५.	विधण विहिर/कुपनलिका घेणे	२३७७	५४३०	४०५२
६.	नळ योजनांची विशेष दुरुस्ती करणे	४४८	२१२५	१३२२
७.	विधण विहिरीची विशेष दुरुस्ती करणे	१४१९	३०३०	१६६१
८.	तात्पुरत्या पूरक नळ योजना घेणे	१४४	५१३	३५२
एकूण		१११५६	३५००८	२४९००

११. निधीची उपलब्धता :-

- ११.१ केंद्र शासनाकडून राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाखाली निधी प्राप्त होती.
- ११.२ सन २०१६-२०१७ मध्ये एकूण १,८९९ गावे/वाड्यांच्या योजना सन २०१६-२०१७ मध्ये पूर्ण करण्याचे उद्दिष्ट होते. त्यापैकी, माहे मार्च, २०१७ पर्यंत १,२७० गावे/वाड्यांचे उद्दिष्ट साध्य करण्यात आले असून, यासाठी केंद्र व राज्य हिस्सा मिळून एकूण रुपये ८५३.५८ कोटी (केंद्र रुपये ४१२.३२ कोटी व राज्य रुपये ४४१.५८ कोटी) इतका खर्च झालेला आहे. तसेच, सन २०१७-१८ मध्ये ९६६ गावे/वाड्यांचे उद्दिष्ट घेण्यात आले असून, त्यापैकी सप्टेंबर, २०१७ अखेर २३८ गावे/वाड्यांचे उद्दिष्ट पूर्ण करण्यात आले आहे.
- ११.३ ग्रामीण भागात, पिण्याच्या पाण्याची टंचाई निवारणासाठी तात्पुरत्या उपाययोजना घेण्याकरिता केंद्र शासनाच्या नैसर्गिक आपत्ती निवारण निधीमधून निधी उपलब्ध केला जात आहे. हा निधी, विभागीय आयुक्त व जिल्हाधिकारी यांना सुपूर्द केला जातो.
- ११.४ जिल्हा परिषदांमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या ताची विहिर, कृषि विहिर व नळ योजनांसाठी जिल्हा परिषदांना निधी मंजूर केला जातो. हा निधी जिल्हा परिषदांमार्फत ग्राम पाणी पुरवठा व स्वच्छता समित्यांना वितरित केला जातो. महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजनांसाठी महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाला रोख निधी मंजूर केला जातो. स्वजलधारा कार्यक्रम आणि बाह्य सहायित प्रकल्पाखालील निधी परस्पर गावांना प्राप्त होती. देखभाल व दुरुस्ती आणि उपजमिद्यांतर्गत स्वोत्पन्न बळकटीकरणसाठी राखून ठेवलेली तरतूद जिल्हा परिषदांना, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण व मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणांना स्वतंत्रपणे मुक्त करण्यात येते.
- ११.५ पाणी पुरवठा योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी जिल्हा परिषदांमध्ये निर्माण केलेला विभाग/उपविभाग आणि नूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेसाठी वेतन व वेतनेतर काबीसाठी योजनेतर तरतूद केली जाते.

१२. महाराष्ट्र सुवर्ण महोत्सवी ग्रामीण दलित वस्ती पाणीपुरवठा व स्वच्छता योजना :-

- १२.१ राज्यातील ग्रामीण भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकामधील कुटुंबांना खाजगी नळजोडण्या व वैयक्तिक शौचालय सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी महाराष्ट्र सुवर्ण महोत्सवी ग्रामीण दलित वस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजना राबविण्यास शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक : ग्रापाषो-११११/प्र.क्र. १५६/पापु-०७, दिनांक १८ नोव्हेंबर २०११ अन्वये मान्यता देण्यात आली आहे.
- १२.२ या योजनेतर्गत ग्रामीण भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांना प्रतिकुटुंब खाजगी नळ जोडणीसाठी रु. ४,००० तर, वैयक्तिक शौचालय बांधकामासाठी प्रति कुटुंब रु. ११,००० अनुदान अनुज्ञेय आहे.
- १२.३ या योजनेतर्गत प्रकल्प प्रस्ताव तयार करतांना गावातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकामधील कुटुंबांचे सर्वेक्षण करून या कुटुंबांमधील सद्य-स्थितीतील खाजगी नळ जोडण्या व वैयक्तिक शौचालय यांच्या उपलब्धतेची तपासणी करण्यात येईल. ज्या कुटुंबांकडे खाजगी नळ जोडणी आहे, परंतु, वैयक्तिक शौचालय नाही किंवा वैयक्तिक शौचालय आहे, परंतु खाजगी नळ जोडणी नाही, तसेच, ज्या कुटुंबांकडे खाजगी नळ जोडणी व वैयक्तिक शौचालय या दोन्ही सुविधा उपलब्ध नाहीत अशा कुटुंबांना खाजगी नळ जोडण्या व वैयक्तिक शौचालय उपलब्ध करून देण्यासाठी विहित केलेल्या अनुदानाच्या आधारे, प्रकल्प प्रस्ताव तयार करण्यात येतील.
- १२.४ ग्रामीण दलित वस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजनेतर्गत घ्यावयाच्या गावांच्या निवडीसाठीचा प्राधान्यक्रम :-
१. जिल्ह्यातील निर्मल ग्राम पुरस्कार मिळालेली गावे, त्यापैकी ज्या गावांची अनुसूचित जाती व नवबौद्ध कुटुंबांची संख्या जास्त आहे.
 २. निर्मल ग्राम पुरस्कार मिळालेल्या गावांप्यतिरिक्त अन्य गावे, त्यापैकी ज्या गावांची अनुसूचित जाती व नवबौद्ध कुटुंबांची संख्या जास्त आहे.
 ३. जिल्ह्यातील निर्मल ग्राम पुरस्कार मिळालेली गावे किंवा त्याप्यतिरिक्त अन्य गावांमध्ये संपूर्ण स्वच्छता कार्यक्रमांतर्गत वा अन्य कार्यक्रमांतर्गत अनुसूचित जाती व नवबौद्ध कुटुंबांसाठी बांधलेली शौचालये जी मोडकळीस आल्याने वापरण्यास अयोग्य आहेत, अशा शौचालयांची कामे या योजनेतून अनुज्ञेय राहतील.

सकता क्रमांक-४
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग (२०१८-१९)

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(रुपये इकारत)

अ.क्र.	तपशील	आलेला खर्च, २०१६-२०१७	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०१७-२०१८	सुधारित अंदाज, २०१७-२०१८ (प्रस्तावित)	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०१८-१९ (प्रस्तावित)								
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	अनिवार्य	कार्यक्रमांतर्गत	एकूण	अनिवार्य	कार्यक्रमांतर्गत	एकूण	अनिवार्य	कार्यक्रमांतर्गत	एकूण	एकूण
(अ) कार्याचे वर्गीकरण-													
	ग्रामीण पाणी पुरवठा योजना	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२२६२३३	९६३००००२	९८५२६२३५	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३
	एकूण (अ) स्थूल बेरीज	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२२६२३३	९६३००००२	९८५२६२३५	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३
	वजा-वसुली
	एकूण (अ) निव्वळ	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२२६२३३	९६३००००२	९८५२६२३५	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३
(ब) उद्दिष्टवार वर्गीकरण-													
(१)	नळ पाणी पुरवठा योजना (स्थानिक स्तर)	...	६५५९४	६५५९४	...	५०००००	५०००००	...	५०००००	५०००००	...	८०००००	८०००००
(२)	नळ पाणी पुरवठा योजना (राज्य स्तर)	...	९७०९३७२	९७०९३७२	...	५०००००	५०००००	...	५०००००	५०००००	...	८०००००	८०००००
(३)	विवण विहिरी	...	९७३७६	९७३७६	...	५०००००	५०००००	...	५०००००	५०००००	...	८०००००	८०००००
(४)	साध्या विहिरी	...	३८४००	३८४००	...	५०००००	५०००००	...	५०००००	५०००००	...	८०००००	८०००००
(५)	राष्ट्रीय ग्रामीण पेपजल कार्यक्रम	...	३५३६६७९	३५३६६७९	...	५०३०००००	५०३०००००	...	५०३०००००	५०३०००००	...	५५०००००	५५०००००
(६)	इतर कार्यक्रम	...	६४४४२९८	६४४४२९८	...	३५०००००२	५७६३८५६	२२२९००२	३५०००००२	६४८९६४३	२५३५०७३	४३९०००१	६८४५०७३
(७)	बाह्य सहायित योजना	...	९८८०००	९८८०००	...	२००००००	२००००००	...	१६०००००	१६०००००	...	१८०००००	१८०००००
	एकूण (ब) स्थूल बेरीज	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२६३८५४	९६३००००२	९८५६३८५६	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३
	वजा-वसुली
	एकूण (ब) निव्वळ बेरीज	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२६३८५४	९६३००००२	९८५६३८५६	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३
(क) वित्त व्यवस्थेची साधने-													
	प्रधान शीर्ष-२२५५
	पाणी पुरवठा व स्वच्छता-
	एकूण (क) स्थूल बेरीज	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२६३८५४	९६३००००२	९८५६३८५६	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३
	वजा-वसुली
	एकूण (क) निव्वळ बेरीज	२२९५७७७	९२४९९६३९	९४६८७३७८	२२६३८५४	९६३००००२	९८५६३८५६	२२२९००२	९५९००००२	९८९२९०००२	२५३५०७३	९९४९०००१	९३९४५०७३

तक्ता क्रमांक ५

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमानंतर्गत (NRDWP) पाणी गुणवत्ता बांधीत व पारिअली कवर्ड/दुबार हाताळणी नुसार हाताळवयाच्या गावे/वाठ्यांची माहिती

अ.क्र.	जिल्हा	पाणी गुणवत्ता बांधीत व पारिअली कवर्ड/दुबार हाताळणी जिल्हाक गावे/वाठ्या हाताळवयाची दि. ५-४-२०१६ रोजीची स्थिती	सन २०१६-१७ मध्ये साध्य केले या गावे/वाठ्यांची स्थिती	दि. ३१-३-२०१७ रोजी जिल्हाक गावे/वाठ्यांची स्थिती	दि. ५-४-२०१७ रोजी नव्याने समज्याप्रस्त आढळलेल्या गावे/वाठ्यांची स्थिती	दि. ५-४-२०१७ रोजी हाताळवयाच्या जिल्हाक एकूण गावे/वाठ्या	सन २०१७-१८ चे मौरिक रटिण
१	२	३	४	५	६	७	८
१.	पालघर	१०२५	२७	९२८	३९४	१३२२	४०
२.	ठाणे	४२३	४७	४७६	...	२४८	३१
३.	रायगड	७७९	२१	७२८	...	६३६	३८
४.	रत्नागिरी	८८८	४६	८४२	३७१	११९९	४९
५.	सिंधुदूर्ग	३७३	८५	२४८	१७६	४९२	५२
	कोकण विभाग	३४२८	२६६	३१६२	९०५	३८५७	२१०
६.	पुणे	१३५८	५१	१२७७	३८८	१६५५	२६
७.	सातारा	४६७	२३	४४४	...	३८१	३४
८.	सांगली	५१४	१२१	३९३	४९९	८९२	१२७
९.	सोलापूर	१५८७	७०	१५१७	...	१५५६	१७७
१०.	कोल्हापूर	३९९	१०५	२९४	२६	३२०	७८
	पुणे विभाग	४२८५	३७०	३९१५	९१३	४००४	३१२
११.	नाशिक	५९४	४९	५४५	...	३०३	९९
१२.	धुळे	१३२	१५	११७	...	६४	४
१३.	नंदूरवार	७८	४	७४	...	३४	१
१४.	कळंगुळ	५०१	१८	४८३	२६८	७५१	१५
१५.	अहमदनगर	९९४	७२	८४२	१५५	९९७	३७
	नाशिक विभाग	२२१९	१५८	२०६१	४२३	२१४९	५६
१६.	औरंगाबाद	३०६	५६	२५०	२७	२७७	२४
१७.	जालना	२१५	१५	२००	१६३	३६३	११
१८.	परभणी	८५	२९	५६	१	५७	२४
१९.	हिंगोली	३८	१५	२३	३	२६	२
२०.	नांदेड	२१६	५३	१६३	४८	२११	६०
२१.	उस्मानाबाद	५७	१६	४१	४५	८६	१५
२२.	बीड	१२६	७७	१५२	९२	२४४	३१
२३.	लातूर	६५	३१	३४	२१	५५	१२
	औरंगाबाद विभाग	११७८	२५९	९१९	३८०	१२९९	१७८
२४.	अमरावती	१३६	१३	१२३	...	९५	२०
२५.	अकोला	२५	...	२५	१४	३९	१
२६.	घातिग	८	२	६	७६	८२	३
२७.	दुतडागा	२७९	८७	१९२	११७	३०९	६०
२८.	यवतमाळ	५०	३२	१८	...	१४	१६
	अमरावती विभाग	४९८	१३४	३६४	२०७	५३९	९०
२९.	नागपूर	१३१	७७	११७	८७	२०४	३७
३०.	वर्धा	७७	१६	६१	१६	११७	९
३१.	मंडरा	५५	६	४९	४४	९३	९
३२.	गोंदिया	११२	१२	१००	५८	१५८	२१
३३.	चंद्रपूर	१०८	१५	९३	४७	१४०	१५
३४.	गडचिरोली	१६१	२०	१४१	७४	२१५	१८
	नागपूर विभाग	६४४	८३	५७१	४०६	९६७	११७
	एकूण	१२२५२	१२७०	१०९८२	३२३४	१२८१५	१६३

तक्ता क्रमांक ६

ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम (सर्वसाधारण) २०१८-२०१९

अनु- क्रमांक	जिल्हा	सन १९९७-९८ ते २०१७-१८ या कालावधीतील एकूण योजना	पूर्ण झालेल्या योजना	समाविष्ट गावे/वाड्या (संख्या)	योजनेसाठी मार्च २०१७ अखेर झालेला एकूण खर्च (रु. लाखात)	अपूर्ण योजना	अपूर्ण योजनेसाठी झालेला खर्च (रु. लाखात)	अपूर्ण योजने- साठी लागणारा आवश्यक निधी (रु. लाखात)	सन २०१८-१९ मधील अपेक्षित खर्च (रु. लाखात)
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१.	ठाणे	१०५	८८	१०५	२१८१.२८	१७	३६४.५९	१७८.२१	८५.३८
२.	पालघर	५	३	१४८	४९३२.२२	२	३९२६.४०	७७८.५०	३५९.५१
३.	रायगड	१७६	१६५	४३७	२८३६६.६४	११	१.१४	३८५.७८	२५२.७१
४.	रत्नागिरी	२५७७	१८६५	३२७७	१८०५८.०४	६८७	८९९२.३०	६६९५.२४	६६६३.१५
५.	सिंधुदुर्ग	१८३	१८२	३३३	१३८७९.८८	१	५३३०.८२	२०३५.६७	१२००.००
६.	पुणे	१३२६	११६७	१३८०	२६१५९.९०	१५९	२३२२.१०	२५५९.८७	३४६६.६८
७.	सातारा	१६२	१५७	४०४	३४०९६.३३	५	४२०३.६३	११३९.६७	२९०९.६५
८.	सांगली	१०८१	४८	१६९	२४१२.४९	२४	१०१८१.७७	७३५.६०	३१७१.२४
९.	कोल्हापूर	१३६	१३५	१७४	१०४४१.१७	१	७००.६७	३८९.२३	३५०.००
१०.	सोलापूर	...	४७६	११७१	११६०३.२२	७	१३५९.९६	३०७०.००	१२००.००
११.	नाशिक	११७६	१०५१	११७६	७०४६.४८	१२५	७०४६.४८	१८२५.५६	१८२५.५६
१२.	जळगाव	१७९	१३९	३१७	११८२.८२	१०	११८२.००	६८६६.३०	७९४९.९६
१३.	धुळे	६०	५८	६	११४९.४३	२	११४९.४३	३१०.००	१६.७४
१४.	नंदूरबार	२	...	२	१६२.०७	२	१६२.०७	७८.४८	१४.९८
१५.	अहमदनगर	८६७	६८४	११२८	१७६६७.३३	८२	४४३७.१६	२७६८.०७	२७६८.०७
१६.	औरंगाबाद	६५४	६२०	७०८	२०३६०.४१	२९	३०००.२३	२२८३.११	१३०२.६२
१७.	जालना	१००४	८८०	१०१०	६५१६.४०	१२४	१७३१.१४	२१४०.२०	२१४०.२०
१८.	बीड	१११	११०	१९५	९४६६.४९	१	६८८.८९	४७४.८३	४७४.८३
१९.	नांदेड	६१	४९	८३	४४२१.७७	१२	७२२९.४६	२१२१.६९	१७५०.०२
२०.	परभणी	६७	६७	७०	७७०४.७१	...	१२३८.८४	६२.६७	६२.६७
२१.	हिंगोली	३३	३२	१०६	१०३८१.२४	१	३८०.००	९९.८३	१०.००
२२.	लातूर	७५	७०	१६५	१६९४४.७७	५	२३७७.२४	३३९.५०	५०.००
२३.	उस्मानाबाद	५५५	५३८	६१०	१४४८६.६८	१७	५५८६.४३	५१५.३३	५१५.३३
२४.	नागपूर	१६३	१५६	२४०	१६९९७.१७	७	१६८०८.८४	६१७६.७१	३४५०.३७
२५.	यंजारा	७९	७५	१९९	११३२३.८४	४	२०५३.००	३०६.००	२५१.०८
२६.	गोंदिया	४८	४५	२७५	१५०९६.६४	३	१५७२.०५	२४३.८३	३००.३८
२७.	चंद्रपूर	१६९	९१	९१	५१८९.४९	७८	१३७७.००	५००.००	१०००.००
२८.	गडचिरोली	१७१	११९	१७५	३०५७.३७	४६	२८०.३४	३२१०.६७	९६३.२०
२९.	वर्धा	१७१	१७०	१७०	१०६४९.७६	१	७४५.१८	७९.६०	...
३०.	अमरावती	७४१	६९६	७७८	१२७७२.२४	७५	२४८.९५	१८३४.५४	५३३.८५
३१.	यवतमाळ	१२८	११९	१२८	१३२८२.२६	९	२३५१.४८	८१४.७४	८१४.७४
३२.	अकोला	१४१०	१३८७	१४२१	६५७७.३६	२३	१२२.०५	३२.०९	५८९.१७
३३.	बुलढाणा	१०८३	१०४२	१०४२	३१८३७.७०	४१	२०९१.६०	३८५०.८६	३८५०.८६
३४.	वाशिम	२१७	२०६	३०५	११३२०.४६	११	१९.४३	७२०.२०	१०३३.२६
एकूण ...		१४८८५	१२६६०	१७८७८	४०७९९९.७६	१५९२	१०१२०५.६७	५५३२५.५८	४३२३२३.३५

तक्ता क्रमांक ७

ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम (विशेष घटक योजना)

अनु- क्रमांक	जिल्हा	सन १९९७-९८ ते २०१७-१८ या कालावधीतील एकूण योजना	पूर्ण झालेल्या योजना	समाविष्ट गावे/वाड्या (संख्या)	योजनेसाठी मार्च २०१७ अखेर झालेला एकूण खर्च (रु. लाखांत)	अपूर्ण योजना	अपूर्ण योजनेसाठी झालेला खर्च (रु. लाखांत)	अपूर्ण योजने- साठी लागणारा आवश्यक निधी (रु. लाखांत)	सन २०१८-१९ मधील अर्पित खर्च (रु. लाखांत)
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१.	ठाणे	१६	१६	१६	३०.५३
२.	पालघर
३.	रायगड
४.	रत्नागिरी	१६२	१३५	२९२	७५३.३८	२७	११९.५२	१२८.९५	१३१.८८
५.	सिंधुदुर्ग	१५२	११५	९४	२१५.१३	३७	१३९.६५	३००.००	३१६.०८
६.	पुणे	१२५	१२५	१२५	५६७.६८
७.	सातारा	६४०	६६७	६४०	१६७१.५७	१३	१३.५६	५८.९६	५८.९६
८.	सांगली	५४	४८	१६	७७.१०	१३	७७.१०	४०.८९	२५.८५
९.	कोल्हापूर
१०.	सोलापूर	१०	१०	१०	४५५.४२	...	३६.१०	१५.००	...
११.	नाशिक	४	४	४	३७.३०	...	३७.३०
१२.	जळगाव
१३.	छत्रपती
१४.	नंदुरबार
१५.	अहमदनगर	१४७	१३१	१५२	७७५.३७	१७	१३६.६५	२६.८३	२६.८३
१६.	औरंगाबाद	७	७	७	१३७.७०
१७.	जालना	२४१	२१३	२४१	५५५.६४	२८	६०.५०	६०.५०	६०.५०
१८.	बीड
१९.	नांदेड
२०.	परभणी
२१.	हिंगोली
२२.	लातूर
२३.	उस्मानाबाद	१२३	१२३	१२३	१५५.०४
२४.	नागपूर	१	१	१	२७.०३
२५.	भंडारा
२६.	गोंदिया
२७.	चंद्रपूर	३३	३३	३३	२३१.३०	...	१.३०
२८.	यडचिरोली	८	...	९	५९.१३
२९.	वर्धा
३०.	अमरावती	७	७	७	९३.५२
३१.	यवतमाळ	१	१	२	१५.८०
३२.	अकोला	६७	६७	६७	१५३.३७
३३.	मुलदाणा	६२६	६२३	६२३	३६३.३५	३
३४.	वाशिम	१४	८	१४	२८३.१६	६	७३.५२	१००.००	५९.३२
एकूण ...		२४३८	२३३४	२४४६	६६५८.६२	१४४	६९५.२०	७३१.१३	६९९.४२

तक्ता क्रमांक ८

ग्रामीण पाणी पुरवठा कार्यक्रम (आदिवासी उपयोजना)

अनु- क्रमांक	जिल्हा	सन १९९७-९८ ते २०१७-१८ या कालावधीतील एकूण योजना	पूर्ण झालेल्या योजना	समाविष्ट गावे/वाज्या (संख्या)	योजनेसाठी मार्च २०१७ अखेर झालेला एकूण खर्च (रु. लाखांत)	अपूर्ण योजना	अपूर्ण योजनेसाठी झालेला खर्च (रु. लाखांत)	अपूर्ण योजने- साठी लागणारा आवश्यक निधी (रु. लाखांत)	सन २०१८-१९ मधील अपेक्षित खर्च (रु. लाखांत)
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१.	ठाणे	१२५	९३	१२५	१५०४.५५	३२	७७६.६९	१२५.७०	५३.०४
२.	रायगड
३.	रत्नागिरी	१	१	१	४.०९
४.	सिंधुदुर्ग	४	१	४	३.२३	३	...	१४.६९	१४.६९
५.	नाशिक	११६२	९२७	११६२	७६७९.८४	२३५	७६७९.८४	१६०२.७५	१६०२.७५
६.	धुळे	४३८	३७६	१८२	१७२८.३९	६२	२४१.४९	४३९.९२	४३९.९२
७.	नंदूरबार	४६६	५२	४६६	२८८४.७७	४१४	२४८४.६६	८४४.१५	८४४.१५
८.	जळगाव	१३९	१३४	३०५	१३८७२.८३	५	८६.९३	७७१८.९८	९८६.००
९.	अहमदनगर	४६	४४	८४	९०२.७६	४	४११.४३	७१.६६	७१.६६
१०.	पुणे	९८	७७	९२	६५५९.५६	२१	५९.७१	३९.५२	३७५.९८
११.	सातारा	२	१	...	४.५७	१	४.५७	५.५९	५.५९
१२.	सांगली
१३.	सोलापूर
१४.	कोल्हापूर
१५.	औरंगाबाद	९	८	९	८८.६८	१	२९.०५	६७.७९	४०.००
१६.	जालना
१७.	परभणी
१८.	हिंगोली	२२	४	२२	३०६.४८	१८	६.००	१७०.२२	८०.००
१९.	बीड
२०.	नांदेड	७	७	१२	४३७.११
२१.	उस्मानाबाद	२	२	२	३.००
२२.	लातूर
२३.	बुलढाणा	३४	३१	३१	१९१.३६	३	१०७.१०
२४.	अकोला	२४	२२	२४	१८९.१८	२	१३.७८	४९.३७	४९.३७
२५.	वाशिम
२६.	अमरावती	२७०	२६४	२७०	५९००.५९	६	१४०.१४	३५४.४२	१५७.८८
२७.	यवतमाळ	१०	९	९	३६६.९०	१	१९.१९	२१.१९	२१.१९
२८.	वर्धा
२९.	नागपूर	४	४	५	३०१.२९
३०.	महारा
३१.	गोंदिया
३२.	चंद्रपूर	५६	५५	५५	१३००.१९	१	२५.५४	...	२५.००
३३.	गडचिरोली	१०७	७८	११४	२१४९.९८	४३	१५५.४१	२७७०.४९	८३१.१५
३४.	पालघर	४	३	१५	४८६.८१	१	४५.००	१.००	...
एकूण ...		३०३०	२१९३	२९८९	४६८६५.५६	८५३	१२१५२.६३	११२९६.६४	५६७४.६७

तक्ता क्रमांक ९

जिल्हा परिषदांकडील पाणी पुरवठा विभागातील कर्मचारी वर्गाचा तपशील

अनुक्रमांक १	पदनाम २	पदांची वेतन श्रेणी ३	शेड वेतन ४	पदांची संख्या ५
		रुपये	रुपये	
१.	कार्यकारी अभियंता	१५,६००-३९,१००	६,६००	३४
२.	उपअभियंता (स्थापत्य)	१५,६००-३९,१००	५,४००	२०४
३.	उपअभियंता (यांत्रिकी)	१५,६००-३९,१००	५,४००	६४
४.	सहायक मू-वैज्ञानिक	९,३००-३४,८००	५,०००	३३
५.	कनिष्ठ मू-वैज्ञानिक	९,३००-३४,८००	४,९००	६८
६.	कनिष्ठ अभियंता (स्थापत्य)	९,३००-३४,८००	४,३००	११४२
७.	कनिष्ठ अभियंता (यांत्रिकी)	९,३००-३४,८००	४,३००	१०१
८.	सहायक लेखाधिकारी	९,३००-३४,८००	४,३००	३४
९.	कक्ष अधिकारी	९,३००-३४,८००	४,३००	३४
१०.	आरेखक	५,२००-२०,२००	२,८००	३४
११.	सहायक आवेदक	५,२००-२०,२००	२,४००	६४
१२.	परिष्ठ सहायक	५,२००-२०,२००	२,४००	३०१
१३.	परिष्ठ सहायक लेखा	५,२००-२०,२००	२,४००	३४
१४.	यांत्रिकी	५,२००-२०,२००	२,४००	३४
१५.	वायुसंपिडक चालक	५,२००-२०,२००	२,०००	६६
१६.	रिगमन	५,२००-२०,२००	२,०००	३४
१७.	कनिष्ठ सहायक	५,२००-२०,२००	१,९००	५०४
१८.	जॅक हॅमर ड्रिलर	५,२००-२०,२००	२,०००	६६
१९.	संगणक	५,२००-२०,२००	१,९००	३३
२०.	वाहन चालक	५,२००-२०,२००	१,९००	२३९
२१.	गार्ड	४,४४०-१९,४४०	१,६००	३३
२२.	परिचर/शिपाई	४,४४०-१९,४४०	१,३००	६९८
२३.	घोडीदार	४,४४०-१९,४४०	१,३००	३३
२४.	मदतनीस	४,४४०-१९,४४०	१,३००	३३
एकूण				४०२२

ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रम

१. कार्यक्रमाचे स्वरूप :-

१.१ ग्रामीण भागात शौचालयाच्या अभावामुळे जी दैन्यावस्था दिसून येते, विशेषतः महिलांची जी कुचंबणा होते, तसेच, उघड्यावर शौचास बसण्यामुळे परिसर घाण होतो, त्याकरिता कुटुंबासाठी वैयक्तिक शौचालय बांधण्याचा एक व्यापक कार्यक्रम शासनाने हाती घेतला.

१.२ राज्यात सन २०००-२००१ पासून राबविण्यात येत असलेल्या संपूर्ण स्वच्छता अभियानाचे केंद्र शासनाच्या सुचनांनुसार दिनांक १ एप्रिल, २०१२ पासून निर्मल भारत अभियान असे पुनर्नामांकन करण्यात आले होते. आता, पुन्हा केंद्र शासनाच्या सुचनांनुसार दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१४ पासून स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) असे पुनर्नामकरण करण्यात आलेले आहे. सदर कार्यक्रम मागणी आधारित तत्वानुसार राबविण्यात येत आहे. स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) अंतर्गत राज्यातील सर्व कुटुंबांना (महिला कुटुंब प्रमुख असेल तरी सुद्धा) वैयक्तिक शौचालयासाठी प्रोत्साहनपर अनुदान देण्यात येते. केंद्र शासनाने दिनांक २ ऑक्टोबर, २०१४ पासून एका वैयक्तिक शौचालय बांधकामासाठी प्रोत्साहनपर रक्कम रु. १२,०००/- इतकी केली आहे. यांमध्ये केंद्र हिस्सा ६० टक्के असून, राज्य हिस्सा ४० टक्के इतका आहे.

वैयक्तिक स्वच्छतेऐवजी संपूर्ण स्वच्छतेद्वारे गावाचा विकास करण्यावर भर देण्यात आला आहे. यासाठी शासनाने लोक सहभाग व लोक जागृतीवर लक्ष केंद्रित केले आहे. त्यासाठी "संत गाडगे बाबा ग्राम स्वच्छता अभियान" राबविण्यात येत आहे. या अभियानांतर्गत स्वच्छतेबाबत उत्कृष्ट काम करणाऱ्या ग्रामपंचायतींना, पंचायत समिती, जिल्हा, विभाग व राज्यस्तरावर आणि राज्यातील निर्मल ग्राम पुरस्कार प्राप्त जिल्हा परिषदांना व पंचायत समित्यांनाही राज्यस्तरावरून बक्षिसे देण्यात येतात. तसेच, या अभियानांतर्गत कुटुंब कल्याण, पिण्याचे पाणी व सांडपाणी व्यवस्थापन/सामाजिक एकता या क्षेत्रात उत्कृष्ट कार्य करणाऱ्या ग्रामपंचायतींना व या अभियानाची उत्कृष्ट प्रचार व प्रसिद्धी करणाऱ्या पत्रकारास बक्षिसे देण्यात येत आहेत.

२. स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) :-

२.१ स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) अंतर्गत घटकनिहाय निधीची विंगतवारी खालील तक्त्यात दर्शविली आहे—

अ. क्र.	घटक	निधीची विंगतवारी			
		विवरण	केंद्र हिस्सा	राज्य हिस्सा	लामार्थी हिस्सा
१.	माहिती, शिक्षण, संवाद, सुरुवातीची कामे, क्षमता बांधणी (IEC)	एकूण प्रकल्प किंमतीच्या ८ टक्के पर्यंत	६० टक्के	४० टक्के	०० टक्के
२.	फिरता निधी	एकूण प्रकल्प किंमतीच्या ५ टक्के (प्रती जिल्हा रु. ५० लाख पर्यंत)	६० टक्के	४० टक्के	०० टक्के
३.	वैयक्तिक शौचालय	तरतुदीनुसार सर्वांना सहभागी करून घेण्यासाठी प्रत्यक्ष येणारा एकूण खर्च रु. १२,०००/-	रु. ४,२००/- ६० टक्के	रु. ४,८००/- ४० टक्के	...
४.	सार्वजनिक शौचालय	तरतुदीनुसार सर्वांना सहभागी करून घेण्यासाठी प्रत्यक्ष येणारा एकूण खर्च (प्रती रुपये दोन लाखाच्या मर्यादेत)	६० टक्के	३० टक्के	१० टक्के
५.	प्रशासकीय खर्च	एकूण प्रकल्प किंमतीच्या २ टक्के पर्यंत	६० टक्के	४० टक्के	०० टक्के
६.	घनकचरा/सांडपाणी व्यवस्थापन (मांडयती किंमत)	निर्मल भारत अभियानाप्रमाणे	६० टक्के	४० टक्के	०० टक्के

सन २०१५-१८ या आर्थिक वर्षात स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) अंतर्गत माहे नोव्हेंबर, २०१४ अखेर पर्यंत एकूण १,०३,६२,७४४ वैयक्तिक शौचालये बांधण्यात आलेली आहेत. माहे नोव्हेंबर, २०१४ अखेरपर्यंत २१,११५ ग्रामपंचायती (३०६७८ गावे) हगणदारीमुक्त म्हणून घोषित करण्यात आल्या आहेत. अनुदानासाठी माहे नोव्हेंबर, २०१४ अखेरपर्यंत रुपये ७४,७६८.६१ लाख खर्च झालेला आहे. स्वच्छ भारत मिशन ग्रामिण योजनेंतर्गत सन २०१३-२०१८ या आर्थिक वर्षासाठी सर्वसाधारण घटक, अनुसूचित जाती घटक व अनुसूचित जमाती घटक या तीन घटकांच्या केंद्र हिश्यापोटी अनुक्रमे रु. १,६९,८४२.०४ लाख, रु. ३४,७११.०२ लाख व रु. ३०,२९१.१० लाख इतका निधी अर्थसंकल्पित करण्यात आलेला असून, तीन घटकांसाठी माहे डिसेंबर, अखेर अनुक्रमे रु. ५४,०७७.८० लाख, रु. ११,९९२.८९ लाख व रु. ६,४९२.०२ लाख इतका निधी संबंधित वंत्रणांना वितरित करण्यात आलेला आहे. तसेच स्वच्छ भारत मिशन ग्रामिण योजनेंतर्गत सन २०१७-२०१८ या आर्थिक वर्षासाठी सर्वसाधारण घटक, अनुसूचित जाती घटक व अनुसूचित जमाती घटक या तीन घटकांच्या राज्य हिश्यापोटी पुरेसा निधी अनुक्रमे नियोजन विभाग, सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग व आदिवासी विकास विभाग यांच्यामार्फत जिल्हा नियोजन व विकास समितीकडे वितरित करण्यात आलेला आहे.

वैयक्तिक शौचालयाच्या (IHLL) बांधकामासाठी प्रोत्साहनपर रक्कम ही प्रती शौचालय रु. १२,०००/- ठरविण्यात आली असून, त्यामध्ये पाणी उपलब्धता, पाणी साठवण, हात धुणे व शौचालय स्वच्छता या कार्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. या अंतर्गत केंद्राचा हिस्सा ६० टक्के (रु. ४,२००/-) व राज्याचा हिस्सा ४० टक्के (रु. ४,८००/-) इतका आहे.

ग्रामविकास मंत्रालय, केंद्र शासन यांच्या दिनांक २५ नोव्हेंबर, २०१४ च्या पत्रानुसार निर्मल भारत व महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना यांची असलेली सांगड खंडीत करण्यात आली. तसेच स्वच्छ भारत मिशन (ग्रामीण) व्यतिरिक्त महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेंतर्गत

स्वतंत्रपणे वैयक्तिक शौचालयाचे बांधकाम ग्रामीण भागात करण्याचा निर्णय केंद्र शासनाद्वारे घेण्यात आला आहे. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेअंतर्गत वैयक्तिक शौचालयाचे बांधकामासाठी रुपये १२,०००/- एवढे अनुदान अनुज्ञेय आहे. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना (MGNREGA) अंतर्गत पुरविण्यात येत असलेल्या वैयक्तिक शौचालय बांधकामाकरिता देण्यात येणारे प्रोत्साहनपर अनुदान या मिशन अंतर्गत केंद्र शासनाकडून मंजूर निधीतून देण्यात येणार आहे.

प्रधानमंत्री आवास योजनेअंतर्गत बांधण्यात येणाऱ्या शौचालयांसाठी स्वतंत्रपणे निधी अर्थसंकल्पित करण्यात येणार आहे. सदर तरतुद होईपर्यंत या मिशन अंतर्गत निधी उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे.

शाळ व अंगणवाड्यांमध्ये शौचालये बांधण्याची जबाबदारी ही अनुक्रमे शालेय शिक्षण व साक्षरता विभागाकडे आणि महिला व बालविकास विभागाकडे सोपविण्यात आली आहे.

३. संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियान :-

१. ग्रामीण जनतेचे आरोग्यमान उंचावण्यासाठी सन २०००-२००१ पासून संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियान राबविण्यात येत आहे. या अभियाना अंतर्गत जन जागृतीचा व्यापक कार्यक्रम अंमलात आणण्यात आला. त्यामधून लोकांच्या पुढाकारामध्ये शासनाचा सहभाग असून नवीन विचार विकास योजनांना देण्यात आला. लोकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी या अभियानांतर्गत राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज स्वच्छ ग्राम स्पर्धा सुरु केली आहे. या अभियानास लोकांच्या उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळाल्याने, हा कार्यक्रम आता कायमस्वरूपी राबविण्यात येत आहे.

२. शासन निर्णय क्रमांक संग्रा-२०१६/प्र.क. ७२/पापु-०८, दिनांक ४-६-२०१६ अन्वये संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानाबाबत सुधारित मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. यानुसार संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानाच्या राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज स्वच्छ ग्राम स्पर्धेअंतर्गत पंचायत समिती स्तर, जिल्हा परिषद स्तर विभाग स्तर व राज्य स्तरावर पात्र ग्रामपंचायतीला पुरस्कार देण्यात येतात. सदर अभियानाच्या राष्ट्रपिता महात्मा गांधी स्वच्छ जिल्हा परिषद व स्वच्छ पंचायत समिती स्पर्धेअंतर्गत राष्ट्रपिता महात्मा गांधी स्वच्छ व हागणदारीमुक्त जिल्हा परिषद, स्वच्छ जिल्हा परिषद व स्वच्छ पंचायत समिती पुरस्कार प्रदान करण्यात येतात. तसेच सदर अभियानांतर्गत विशेष पुरस्कारही प्रदान करण्यात येतात. संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानाकरिता सन २०१७-२०१८ या वर्षाकरिता रु. ८००.०० लक्ष इतका निधी अर्थसंकल्पात करण्यात आलेला असून, सन २०१८-२०१९ करिता रु. १,३६५.६५ लक्ष इतक्या निधीची मागणी करण्यात आलेली आहे.

४. ग्रामीण भागातील सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी नाबार्ड सहाय्यीत ग्रामीण पायाभूत विकास निधी (NABARD) :-

ग्रामीण पायाभूत विकास निधी मालिका-१९ अंतर्गत २८ गावांमध्ये नाबार्ड अर्थसहाय्यीत "सांडपाणी व्यवस्थापन प्रकल्प" राबविण्यात येत आहे. सदर प्रकल्प "सांडपाणी संकलन व्यवस्था" "सांडपाणी संवहन व्यवस्था" आणि "सांडपाणी प्रक्रीया केंद्र" या तीन टप्प्यांमध्ये राबविण्यात येत आहे. सन २००१ च्या जनगणनेनुसार ज्या गावांची लोकसंख्या १५,००० वा त्यापेक्षा जास्त आहे, अशा गावांच्या सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी नाबार्ड बँकेचे १५ टक्के अर्थसहाय्य कर्ज स्वरूपात व उर्वरित निधी अनुदान स्वरूपात राज्य शासनाकडून उपलब्ध करण्यात येतो. सदर २८ गावांपैकी २६ गावांच्या कामाचे कार्यदेस देण्यात आले असून प्रत्यक्ष कामास सुरुवात झालेली असून माहे डिसेंबर, २०१७ अखेर रुपये ५,२९६.०० लक्ष इतका निधी महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण यांच्याकडे वितरित करण्यात आलेला आहे.

तक्ता क्रमांक-१०
ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रम

(रुपये हजारतक)

अ.क्र.	तपशील	प्रत्यक्ष खर्च, २०१६-२०१७			अर्थसंकल्प, २०१७-२०१८			सुधारित अर्थसंकल्प २०१७-२०१८			अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०१८-२०१९		
		३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
(अ) कार्याचे वर्गीकरण-													
	ग्रामीण स्वच्छता कार्यक्रम...	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९
	एकूण (अ) स्थूल बेरीज	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९
	वजा-वसुली
	एकूण (अ) निव्वळ बेरीज	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९	५९९३९३९
(ब) उद्दिष्टवार वर्गीकरण-													
१.	साठवणी व्यवस्थापन नाबाई (मालिका १९)	...	२८००००	२८००००	...	९५००००	९५००००	९५००००	९५००००	९५००००	९५००००	९५००००	९५००००
२.	ग्रामीण दलित वस्ती योजना
३.	स्वच्छ भारत मिशन	...	५६३९९६	५६३९९६	...	२४९०४९६	२४९०४९६	२४९०४९६	२४९०४९६	२४९०४९६	२४९०४९६	२४९०४९६	२४९०४९६
४.	संत गाडगेबा ग्राम स्वच्छता अभियान	...	७९८९५	७९८९५	...	८००००	८००००	८००००	८००००	८००००	८००००	८००००	८००००
	एकूण-(ब) स्थूल बेरीज	...	५९९३९३९	५९९३९३९	...	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७
	वजा-वसुली + B
	एकूण-(ब) निव्वळ बेरीज	...	५९९३९३९	५९९३९३९	...	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७
(क) विधीय व्यवस्थेची साधने-													
	प्रधान शीर्ष-२२५५
	भाषी पुरवठा व स्वच्छता विभाग
	एकूण-(क) स्थूल बेरीज	...	५९९३९३९	५९९३९३९	...	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७
	वजा-वसुली
	एकूण-(क) निव्वळ बेरीज	...	५९९३९३९	५९९३९३९	...	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७	२४३३४४७

नागरी पाणी पुरवठा व मलनिःसारण कार्यक्रम

१. महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियान :-

राज्यातील शहरांमध्ये पाणी पुरवठा व स्वच्छतेच्या मुलमूल सुविधांमध्ये सुधारणा करण्याबाबतचे महत्त्व विचारात घेऊन महाराष्ट्र राज्याच्या सुवर्ण जयंती वर्षानिमित्त "महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियान" राबविण्याचा शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, नापापु-२००८/प्र.क्र. ०१/पापु-२२, दिनांक २२ ऑक्टोबर २००८ अन्वये नागरी पाणी पुरवठा, मलनिःसारण, शौचालय बांधकाम व घनकचरा व्यवस्थापना संदर्भात पर्याप्त, गुणवत्तापूर्ण सेवा किफायतशीर सेवासुल्लभान्वये उपलब्ध करून देणे व विविध तांत्रिक, आर्थिक व व्यवस्थापकीय सुधारणा करण्याचे उद्दिष्ट निर्धारित करून राज्यातील सर्व नागरिकांना पाणी पुरवठा व मलनिःसारणाच्या सर्वव्यापक सुविधा निश्चितपणे उपलब्ध करून देणे हा महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियानाचा मुख्य उद्देश आहे.

राज्य शासनाने आमूलाग्र बदल करून घेतलेल्या या निर्णयाद्वारे पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा करण्यासाठी आणि यामध्ये तांत्रिक, आर्थिक व पर्यावरणात्मक शाश्वतता आणण्यासाठी राज्यातील नागरी संस्थांना तांत्रिक, व्यवस्थापकीय व वित्तीय सहाय्य उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. "महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियान" हे नागरी पाणी पुरवठा व स्वच्छता सेवा संदर्भात राज्याने तयार केलेल्या कार्य आराखड्याचाच अविभाज्य भाग आहे. नागरी संस्थांची आर्थिक स्थिती चांगली नसल्यामुळे पाणी पुरवठा व मलनिःसारण योजनांसाठी शासकीय अनुदानाव्यतिरिक्त कर्ज उपलब्ध होऊ शकत नाही. तसेच वित्तीय संस्था व खुल्या बाजारातून सुद्धा कर्ज उभारण्या इतपत त्यांची स्थिती समाधानकारक नसल्यामुळे त्यांना प्राप्त होणाऱ्या अनुदानाच्या वित्तीय आकृतीबंधामध्ये सुधारणा करून अनुदानाच्या प्रमाणात मर्याद वाढ केल्यास नागरी संस्थांना कमी कर्ज उभारावे लागेल. तसेच, कर्ज परतफेडीचे उत्तरदायित्व सुद्धा काही अंशी कमी होऊन प्रगतीपथावरील योजना पूर्ण होतील, या उद्देशाने शासकीय अनुदानामध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे. तथापि, सुधारित वित्तीय आकृतीबंधानुसार वाढीव अनुदान प्राप्त करण्यासाठी नागरी संस्थांना विविध सुधारणा करणे बंधनकारक करण्यात आलेले आहे.

सुजल व निर्मल अभियानांतर्गत नागरी पाणी पुरवठा व मलनिःसारण योजनांसाठी सुधारित वित्तीय आकृतीबंध खालीलप्रमाणे आहे.

अ.क्र.	नागरी स्थानिक संस्था	अनुदान (टक्के)	कर्ज (टक्के)	नागरी संस्थांचा सहभाग (टक्के)
१.	२० लाखांपेक्षा अधिक लोकसंख्येच्या महानगरपालिका (बृहन्मुंबई वगळून)	५०	५०	१०
२.	उर्वरित महानगरपालिका	७०	२०	१०
३.	"अ" वर्ग नगरपालिका	८०	१०	१०
४.	"ब" आणि "क" वर्ग नगरपालिका	९०	...	१०

महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियानांतर्गत लेखाशीर्ष २२१५ १६४७ खाली सन २००८-०९ ते सन २०१४-१५ अखेर एकूण रुपये १,२२५.२१ कोटी किमतीच्या एकूण २५८ योजना मंजूर करण्यात आल्या आहेत. सदर योजनांसाठी एकूण रुपये १०६२.४२ कोटी अनुदान अनुज्ञेय असून, दिनांक २७-९-२०१७ पर्यंत रुपये ८५२.२८ कोटी इतके अनुदान वितरीत करण्यात आलेले आहे.

महाराष्ट्र सुजल व निर्मल अभियाना अंतर्गत दिनांक ३१-३-२०१५ नंतर कोणत्याही कामास मंजुरी देण्यात येऊ नये; परंतु, दिनांक ३१-३-२०१५ पूर्वी प्रशासकीय मान्यता देण्यात आलेल्या कामांकरिता मंजूर किमतीपैकी देय शासकीय अनुदान नागरी संस्थांना उपलब्ध करून देण्यात यावे असा निर्णय, शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक : सुविज-२०१४/प्र. क्र. ८/पापु-२२, दिनांक २३-१-२०१४ अन्वये घेण्यात आला आहे. तसेच, दिनांक ३१-३-२०१५ नंतर पुढील कामे नगर विकास विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या JNNURM, UIDSSMT व नगरोत्थान कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात यावीत असाही निर्णय सदर आदेशान्वये घेण्यात आला आहे.

२. नागरी दलित वस्ती पाणीपुरवठा योजना :-

राज्यातील नागरी स्थानिक संस्थांच्या क्षेत्रातील दलित वस्त्यांमध्ये अथवा दलित लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणावर असणाऱ्या नागरी भागात पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था करण्यासाठी दिनांक २५ ऑगस्ट, २००६ च्या शासन निर्णयान्वये नागरी दलित वस्ती पाणी पुरवठा योजना नियमितपणे राबविण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. ही योजना नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या क्षेत्रातील अनुसूचित जातीसाठी आरक्षित प्रमाणात राबविण्यात येते. जर या आरक्षित प्रमाणात पाणी पुरवठ्याची पर्याप्त सुविधा अस्तित्वात असेल तर, शहरातील अन्य प्रभागांपैकी घ्या प्रमाणात अनुसूचित जाती व नवबौद्ध यांची लोकसंख्या किमान १५० आहे तेथे ही योजना राबविण्यात येते. या योजनेंतर्गत नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या वर्गवारीनुसार खालीलप्रमाणे अनुदान अनुज्ञेय आहे. सदर अनुदान शासनाकडून संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांना जिल्हाधिकाऱ्यांमार्फत वाटप करण्यात येते.

अ. क्र.	नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था	कमाल अनुज्ञेय अनुदान
१.	महानगरपालिका	रु. ३२.०० लक्ष
२.	'अ' वर्ग नगरपालिका	रु. १५.०० लक्ष
३.	'ब' वर्ग नगरपालिका	रु. १२.०० लक्ष
४.	'क' वर्ग नगरपालिका	रु. १०.०० लक्ष

३. नागरी दलित वस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजना :-

राज्यातील नागरी भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील कुटुंबियांना खाजगी नळजोडण्या व वैयक्तिक शौचालय उपलब्ध करून देण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्र सुवर्ण महोत्सवी नागरी दलित वस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजना राबविण्याचा पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या, शासन निर्णय, क्रमांक : नादव-२०१०/प्र.क्र. २१९/पापु-२२, दिनांक २५ जून, २०१० अन्वये घेण्यात आला होता. या योजनेअंतर्गत नागरी अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील लाभार्थींचा प्राधान्यक्रम निश्चित करतांना शहरातील दलित वस्ती मधील दारिद्र्य रेफर्यातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील कुटुंब, इतर अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील कुटुंब व इतर भागात निवास करणारे अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील कुटुंब याप्रमाणे करण्यात आलेला आहे. या योजनेअंतर्गत नागरी भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील कुटुंबियांना खाजगी नळ जोडण्या व वैयक्तिक शौचालय उपलब्ध करून देण्याकरिता, खाजगी नळ जोडण्यासाठी प्रतिकुटुंब रु. ४,०००/- आणि वैयक्तिक शौचालय बांधकामासाठी प्रतिकुटुंब रु. १२,०००/- याप्रमाणे अनुदान अनुज्ञेय देण्यात येत होते. नागरी भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांमधील कुटुंबियांना खाजगी नळजोडण्या व वैयक्तिक शौचालय बांधकामासाठी नागरी स्थानिक संस्थांना प्रकल्प किमतीच्या ९० टक्के अनुदान शासनाकडून अनुज्ञेय होते. तर १० टक्के हिस्सा हा संबंधीत लाभार्थी किंवा नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी भरावयाचा होता.

मंत्रीमंडळाच्या दिनांक १९-३-२०१५ रोजी झालेल्या बैठकीमध्ये, "पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागामार्फत राज्यात महाराष्ट्र सुवर्ण महोत्सवी नागरी दलितवस्ती पाणी पुरवठा व स्वच्छता योजनेअंतर्गत नागरी भागातील अनुसूचित जाती व नवबौद्ध घटकांना शौचालयाचे बांधकाम करण्यासाठी राज्याच्या निधीमधून प्रतिकुटुंब रु. १२,०००/- प्रमाणे अनुदान देण्याची सुरु असलेली योजना बंद करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे. तथापि, या योजनेमध्ये सुरु असलेली कामे पूर्ण करण्यात यावीत" असा निर्णय घेण्यात आला आहे.

४. वर्धित वेग नागरी पाणी पुरवठा योजना :-

४.१ केंद्र शासनाने आठव्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये ज्या शहरांची लोकसंख्या २०,००० व त्यापेक्षा कमी (१९९१ च्या जनगणनेप्रमाणे) आहे, अशा सर्व शहरांना पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करण्याकरिता वर्धित वेग नागरी पाणी पुरवठा कार्यक्रम सन १९९३-१९९४ पासून सुरु केला आहे. हा कार्यक्रम राबविण्याकरिता केंद्र शासनाच्या निष्काप्रमाणे येणाऱ्या किमतीच्या ५० टक्के निधी केंद्र शासन देते व उर्वरित निधी लोकवर्गणी वगळता राज्य शासन देते.

४.२ केंद्र शासनाने मंजूर केलेल्या ३७ योजनांपैकी ३६ योजना आजपर्यंत पूर्ण झाल्या आहेत, उर्वरित १ योजना प्रगतीपथावर असून, त्यामधून पाणी पुरवठा कार्यान्वित करण्यात आला आहे. पूर्ण झालेल्या ३६ योजनांपैकी ३० योजना संबंधित संस्थेस (नगरपालिकेस/मजिस्ट्रास) हरतांतरीत झाल्या आहेत. प्रगतीपथावर असलेल्या योजना मार्च, २०१८ अखेरपर्यंत पूर्ण करण्याचे उद्दिष्ट आहे.

५. नागरी पाणी टंचाई निवारण कार्यक्रम :-

५.१ उन्हाळ्यामध्ये नियमित मिळणाऱ्या पाणी पुरवठ्याच्या ५० टक्के किंवा त्यापेक्षा कमी किंवा दरडोई दरदिवशी ५० लिटर पेक्षा कमी (यापैकी कमी असेल ते) पाणी पुरवठा होत असेल, तसेच "क" वर्ग नगरपालिकांसाठी दरडोई प्रतिदिन किमान २० लिटर पेक्षा कमी पाणी पुरवठा होत असेल अशा शहरांच्या पाणी पुरवठ्यात वाढ करण्यासाठी खालील तातडीच्या उपाययोजना घेण्यात येतात,

- (१) विघ्न विहिरी/नलिकाकूप घेणे.
- (२) उच्च समतेच्या विघ्न विहिरीवर/नलिकाकूपवर वीजपंप बसविणे, लसन पाईपलाईन टाकणे, पाण्याची टाकी बसविणे.
- (३) नदीच्या पात्रात, तलावाच्या खालील बाजूस किंवा तलावात खुली विहिर घेणे.

५.२ नागरी क्षेत्रातील तातडीच्या पाणी पुरवठा योजनांसाठी दिनांक १ ऑक्टोबर, २००९ पासून खालीलप्रमाणे आर्थिक मर्यादा ठरवून देण्यात आल्या आहेत :-

अ.क्र.	नागरी स्थानिक स्वराज्य संस्था	आर्थिक मर्यादा
(१)	"क" वर्ग नगरपालिका	रु. १०.०० लक्ष
(२)	"ब" वर्ग नगरपालिका	रु. १५.०० लक्ष
(३)	"अ" वर्ग नगरपालिका	रु. २५.०० लक्ष
(४)	महानगरपालिका	रु. ३०.०० लक्ष

५.३ वरील आर्थिक मर्यादेच्या अधिन राहून दि. १ ऑक्टोबर २००९ पासून रु. १५.०० लक्ष व रु. ३०.०० लक्ष किमतीच्या तातडीच्या पाणी पुरवठा योजनांना प्रशासकीय मान्यता देण्याचे अधिकार अनुक्रमे जिल्हाधिकारी/विभागीय आयुक्त यांना आहेत. रु. ३०.०० लक्ष पेक्षा जास्त किमतीच्या तातडीच्या पाणी पुरवठा योजनांना मंजूरी देण्याचे अधिकार शासनास आहेत. सन २००२-२००३ पासून या योजनांसाठी निधी केंद्र शासनाच्या नैसर्गिक आपत्ती निवारण निधीतून उपलब्ध करून देण्यात येत आहे.

५.४ शासन निर्णय दिनांक २१ ऑगस्ट २००९ नुसार नागरी भागातील पाणी टंचाई निवारणार्थ तातडीच्या पाणी पुरवठा योजनांतर्गत महानगरपालिका "अ" व "ब" वर्ग नगरपालिकांना १० टक्के लोकवर्गणी तसेच "क" वर्ग नगरपालिकांना ५ टक्के लोकवर्गणी मरणे आवश्यक आहे. शासन निर्णय दिनांक ४ मे २०१६ नुसार सध्या लोकवर्गणी ५ टक्के भरण्याची सवलत नगरपालिकांना देण्यात आली आहे. तसेच नगर पंचायतींना ५ टक्के लोकवर्गणीची अट शिथिल करण्यात आली आहे.

तकता क्रमांक-११
नागरी पाणी पुरवठा व स्वच्छता

वित्तीय आवरणकता :

(रुपये हजाराना)

अ.क्र.	तपशील	प्रत्यक्ष खर्च, २०१६-२०१७	अर्धसंकल्प, २०१७-२०१८	सुधारित अर्धसंकल्प, २०१७-२०१८	अर्धसंकल्पीय अंदाज, २०१८-२०१९							
१	२	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
		योजनांतर्गत	एकूण	अनिवार्य कार्यक्रमांतर्गत	एकूण	अनिवार्य कार्यक्रमांतर्गत	एकूण	अनिवार्य कार्यक्रमांतर्गत	एकूण	अनिवार्य कार्यक्रमांतर्गत	प्रस्तावित	एकूण
		३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
		३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३

उद्दिष्टवार वर्गीकरण-

- नागरी पाणी पुरवठा योजना (बिगर अनुशेष).
- नागरी वधित वेग (राज्य हिस्सा)
- नागरी वधित वेग (केंद्र हिस्सा)
- नागरी पाणी पुरवठा (अनुशेष)
- नागरी वसित वस्ती कार्यक्रमा
- मातसई प्रकल्प
- नागरी क्षेत्रातील अ.जा. व गवबीढ घटकातील कुटुंबियांना छाजणी नळकोठणी व सौचालयाची तरतूद करण्यासाठी महानगरपालिकांना सहाय्य

तक्ता क्र. १२
महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
नागरी पाणी पुरवठा कार्यक्रम (२०१८-२०१९)

अनु- क्रमांक	जिल्हा	सन १९९७-९८ ते २०१६-१७ या कालावधीतील पूर्ण योजना	समाविष्ट शहरे लोकसंख्या	एकूण खर्च (रु. लाखात)	दि. १-४-२०१७ रोजी प्रगतीपथा- वरील योजना	समाविष्ट शहरे	प्राथमिक एकूण खर्च मार्च २०१७ पर्यंत (रु. लाखात)	आवश्यक निधी सन २०१७-१८ (रु. लाखात)	सन २०१८-१९ मधील अपेक्षित खर्च (रु. लाखात)
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१.	ठाणे	...	२	६२९८.८४	४	२	८८९९.२९	२६९९.५२	५२४८.४४
२.	पालघर
३.	रायगड	५९०४७.६०	४	३	६०९६५.९९	३५८८.२४	११९६७.६८
४.	रत्नागिरी
५.	सिंधुदुर्ग	...	३	१३६४.८१	१	१	३३३.९४	...	५००.००
६.	नाशिक	...	७	१४४९५.८०	१	१	४४८.०६	४११.९२	...
७.	धुळे
८.	पंढरवार	...	१	४४०.५९	२	२	२३२.११	१८१.४३	२७.००
९.	जळगाव
१०.	अहमदनगर	...	३	४१०५.३४	३	४	८८३२.९८	१२२.३६	२५०.००
११.	पुणे	...	१६	९७९९.५१	१०	...	९०३५.२२
१२.	सोलापूर	...	८	१२८०४.६७
१३.	कोल्हापूर	...	४	८२०४.१३
१४.	सांगली	...	७	३३६१.२८
१५.	सातारा	...	४	७७८२.०६	३	३	७०५३.४५	५५.१९	३८४.६४
१६.	औरंगाबाद	...	८	४९९२.०४	१	१	४२३.३६
१७.	जालना	...	२	५३१.०९	१	१	२७५१.८३	...	१५१.६३
१८.	बीड	...	६	१२१५७.९	२	२	...	३०२१.५०	६०६०.००
१९.	परभणी	...	२	१८७०.०६	४	४	३३४०.०७
२०.	हिंगोली	१	१	१४३.०९
२१.	नांदेड	...	११	६८२८.४५	३	३	१३६१.४९	५२.७५	५२.७५
२२.	उस्मानाबाद	...	८	७१२८.७१	...	८	३०.००
२३.	लातूर	...	४	२३४१.९०	२	२	११९११.३१	३०.००	...
२४.	अमरावती	...	११	१७६३१.३५	७	१०	६९८५.९४	११०३८.४८	११२८२.८२
२५.	यकतमाळ	...	५	८७०९.४०	१	१	८७०९.४०	२७९००.४२	२७९००.४२
२६.	बुलढाणा	...	९	९५१४.६८	...	९	९५१४.६८
२७.	अकोला
२८.	वाशिम	...	६	३२२२.४१	...	६	४९१४.१३
२९.	नागपूर	...	१३	१२१६१.५४	२	२	७७५.७८	१३६.७९	...
३०.	गोंदिया	...	२	१०३.०६
३१.	मंडरा	...	३	१२४८.४१
३२.	वर्धा	...	५	२७९५.४२	२	२	२३७७.७१	२००४.९५	...
३३.	चंद्रपूर	...	७	४४३८.४४	१	१	२५९३.०४
३४.	गडचिरोली	...	३	९९५६.५१
	एकूण	...	१५९	२२५३३६.००	५५	६९	१४२६७५.७८	५१२८३.५५	६३८५५.३८

तक्ता क्र. १३
महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण
नागरी मलनिःसारण योजना

(रु. लाखात)

अनु- क्रमांक	योजनेचे नाव	जिल्हा	योजनेची किंमत (रु. लाखात)	मार्च २०१४ अखेर पर्यंत झालेला खर्च (रु. लाखात)	सन २०१८-१९ मागील अपेक्षित खर्च (रु. लाखात)	योजना पूर्ण होण्यासाठी आवश्यक निधी (रु. लाखात)	योजनेची सद्यःस्थिती
१	२	३	४	५	६	७	८
१.	मालेगाव भुयारी गटार योजना	नाशिक	९०१.०५	१६३१.०८	UIDSSMT अंतर्गत मालेगाव महानगरपालिकेमार्फत उर्वरित कामे प्रस्तावित केले आहेत.
२.	पैठण सलेज योजना	औरंगाबाद	१५१.६१	५५.९३	५.००	५.००	अंतिम देयक करणे घालू आहे. या कामातील उर्वरित काम पैठण आपेगाव विकास प्राधिकरण अंतर्गत प्राप्त निधीतून करण्यात येणार आहे.
३.	सांगली भुयारी गटार योजना टप्पा-२, भाग-१	सांगली	८८०.५२	५७६.००	सदर योजना म. न. पा. स हस्तांतरित केली आहे. उर्वरित कामे म. ज. पा. स्वनिधीतून करणार आहे.
४.	मुरुगुड मलनिःसारण गटार योजना	कोल्हापूर	९४.६०	८८.५७	योजना पूर्ण
५.	कोल्हापूर मलनिःसारण गटार योजना	कोल्हापूर	४८८.५९	३१७.१७	योजना पूर्ण
६.	इचलकरंजी भुयारी गटार योजना	कोल्हापूर	१३१२.००	१२२४.४०	योजना पूर्ण
७.	अमरावती भुयारी गटार योजना (मूळ योजना)	अमरावती	१२३०४.००	३६६२.००	महानगरपालिका अमरावती बांध्या वतीने दैनंदिन देखभाल व दुरुस्ती महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामार्फत करण्यात येत आहे.
८.	अमरावती भुयारी गटार योजना (UIDSSMT) टप्पा क्र. १ व टप्पा-२	अमरावती	१४१९३.००	९३६५.५४	योजनेची कामे विशेष सहाय्य निधीमधून प्रगतीपथावर आहेत.
९.	अमरावती भुयारी गटार योजना	अमरावती	६५०४.००	...	२०००.००	६५०४.००	निविदा प्रक्रिया सुरु.
१०.	अमरावती भुयारी गटार योजना (विशेष सहाय्य निधीतून मंजूर)	अमरावती	११५०.००	९६९.८०	१८०.२०	१८०.२०	महानगरपालिका अमरावती बांध्या वतीने दैनंदिन देखभाल व दुरुस्ती महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामार्फत करण्यात येत आहे.
११.	जिल्हा रुग्णालय व नर्सिंग प्रशिक्षण केंद्र अमरावती येथील भुयारी गटारी योजना	अमरावती	१४५.०४	७७.८७	६७.१७	६७.१७	योजनेची कामे प्रगतीपथावर.
१२.	अमरावती भुयारी गटार योजना (१३ वा वित्त आयोग) (२४७५.००)	अमरावती	२४७५.००	११३५.१८	८६५.००	१३३९.८२	
१३.	नाबार्ड अर्धसहाय्यीत ग्रामीण सांडपाणी प्रकल्प, मालेगाव (जहा), ता. मालेगाव, जि. वाशिम, रा.पे.यो. कार्यक्रम	वाशिम	३१४.९४	३०१.०२	१३.९२	१३.९२	योजनेची कामे प्रगतीपथावर.

तक्ता क्र. १३ (चालू)

१	२	३	४	५	६	७	८
१४.	लोणी बु. सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प योजना, ता. रिसोड, जि. वाशिम (तिर्थक्षेत्र पर्यटन विकास अंतर्गत)	वाशिम	२५०.००	...	१००.००	१५०.००	निविदा मागविषयात आल्या आहेत.
१५.	होगाव विकास आराखडा पूर्ण ठेव त्वावरील योजना	बुलढाणा	३९३७.२६	१३९.४९	...	७४४५.५३	योजनेची कामे प्रगतीपथावर.
१६.	हिवरखेड सांडपाणी पाणी प्रक्रिया योजना	अकोला	३६६.७७	१.९९	१८२.३४	१८४.४३	७० टक्के काम पूर्ण.
१७.	शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय व सर्वोपचार रुग्णालय, अकोला करिता भुयारी गटार योजना	अकोला	३८०.३१	१३२.२९	१८४.४३	२४०.८२	योजनेची कामे प्रगतीपथावर.
१८.	गोंदिया भुयारी गटार योजना	गोंदिया	१३४०७.१६	२९.१०	५०००.००	८३७८.०६	निविदा प्राप्त झालेल्या असून किंमत काढण्याची कार्यवाही सुरु आहे.
१९.	कराड भुयारी गटार योजना	सातारा	१४८.३५	१४०.३०	योजना पूर्ण व हस्तांतरण.
२०.	राष्ट्रीय नदी कृती आराखडा कराड शहर	सातारा	३३५.८८	३३१.६४	योजना पूर्ण व हस्तांतरण.

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणातील पूर्ण ठेव नागरी पाणी पुरवठा योजना (२०१८-२०१९)

अनु-क्रमांक	जिल्हा	एकूण योजना	समाविष्ट शहरे	योजनेची किंमत (रु. लाखात)	मार्च २०१७ अखेरपर्यंत झालेला खर्च (रु. लाखात)	सन २०१७-१८ मधील अपेक्षित खर्च (रु. लाखात)	योजनेची सद्यःस्थिती
१	२	३	४	५	६	७	८
१.	ठाणे	४	२	१९०७४.४४	८८९९.२९	२६९९.५२	योजनांची कामे प्रगतीपथावर आहेत.
२.	रावणड	८	...	६३२१७.८०	५९०३०.९९	२३.२४	
३.	नाशिक	१०	६	३४९७.०९	२८३९.९६	७८५.३३	योजनांची कामे पूर्ण, काही कामे प्रगतीपथावर.
४.	जळगाव	१	१	४०३.३२	५४६.९७	४०.००	योजनेचे काम पूर्ण, हस्तांतरण प्रक्रिया सुरु आहे.
५.	धुळे	३	१	१३८४५.०१	३७६७.९९	५०३७.६८	काम पूर्ण झाले असून पा.पु. सुरु/अंतिम देयक बाकी.
६.	पुणे	१	१	२७८४.००	३९११.३१	५००.००	योजनेची कामे प्रगतीपथावर आहेत.
७.	सांगली	३	२	२६२५.५१	२४९६.७९	५०.००	
८.	सोलापूर	१	१	२३९३.०२	२३९२.६७	२३७.००	योजनेची कामे पूर्ण.
९.	औरंगाबाद	१	१	१५१.६१	५५.९३	५.००	अंतिम देयके करणे चालू आहे. या कामातील उर्वरित काम पैठण आपणा वि.प्रा. निधीतून करण्यात येणार आहे.
१०.	जातना	२	२	२७३.५०	११०.५३	१६२.९७	भोकरदन पाणी पुरवठा योजनेचे काम पूर्ण, जातना नगरपरिषद सुधारणा कामे प्रगतीपथावर असून, नगरपालिकेने २० टक्के लोकवर्गणी जमा न केल्यामुळे शासनाने उर्वरित निधी मुक्त केलेला.
११.	बीड	६	५	४०८६२.६०	१२१७४.९४	३०२१.५०	५ योजनांची कामे पूर्ण/योजनेचे काम निविदास्तरावर.
१२.	परभणी	२	२	१०२.५६	८९.६५	५.६७	योजनेची कामे प्रगतीपथावर आहेत.
१३.	हिंगोली	९	९	३४२.२१	२७६.८३	६५.३८	योजनेची कामे प्रगतीपथावर आहेत.
१४.	नांदेड	३	३	७६४.७८	७२३.७९	४१.३३	
१५.	उस्मानाबाद	३	१	९७१०.१९	८९१०.२६	८३९.९३	भाग-१ - १०० टक्के काम पूर्ण, आणि भाग-२ - ९० टक्के काम पूर्ण.
१६.	लातूर	१	१	१०३९.८०	रुपये १०३९.८० लक्षा किंमतीचा प्रस्ताव प्रशासकीय मंजूरीस्तव केंद्र सरकारकडे सादर.
१७.	अमरावती	४	४	९५२.८९	२९३.००	३७९.००	योजनेची कामे पूर्ण.
१८.	यवतमाळ	६	६	३६६६६.१०	८७०९.४०	२७९००.४२	योजनेची कामे पूर्ण/प्रगतीपथावर.
१९.	बुलडाणा	१	१	११३३२.१८	३२२६.९४	५२८२.५३	योजनेची कामे पूर्ण/प्रगतीपथावर.
२०.	अकोला	४	४	२०१३.६१	११२७.४९	८८६.१२	१ योजनेचे काम प्रगतीपथावर, ४ योजनांची कामे पूर्ण, १ योजनेचे काम ४० टक्के पूर्ण, १ योजनेचे काम ९० टक्के पूर्ण, १ योजनेचा पाणी पुरवठा सुरु आहे.

तक्ता क्र. १४ (मालु)

१	२	३	४	५	६	७	८
२१.	शाशिम	४९	४९	४९५९.४२	३२२४.१०	३००.५०	तीन पाणी पुरवठा योजना अंतिम टप्प्यावर आहेत
२२.	नागपूर	८	८	२०७६.५५	७९५.६१	७७८.४८	२ योजनेचे काम ९० टक्के पूर्ण, १ योजनेचे काम ७० टक्के पूर्ण, २ योजनांची कामे पूर्ण व हस्तांतरित, ३ योजनांची कामे प्रगतीपथावर आहेत.
२३.	गोंदिया	२	१	९४६७.८९	६३६४.००	४८२.७८	१ योजनेचे ९९ टक्के काम पूर्ण, वितरण व्यवस्था ९९ टक्के कामे पूर्ण, १ योजनेचे काम प्रगतीपथावर आहे.
२४.	भंडारा	३	१	१४८६.५२	४१.००	५७१.६७	कामे प्रगतीपथावर आहेत.
२५.	वर्धा	२	२	४१६१.४२	२३१७.७१	२००४.९५	कामे प्रगतीपथावर आहेत.
२६.	गळविरोली	...	१	११७०.५४	योजनेची कामे पूर्ण.
२७.	चंद्रपूर	१	१	६४४१.३३	२४३२.६४	१५००.००	५५ टक्के कामे पूर्ण/प्रगतीपथावर.
एकूण ...		१३८	११६	२४१८५५.८९	१३७७२.६७	५३६०९.००	

तक्ता क्रमांक १५

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणामधील मंजूर पदे दर्शविणारे परिशिष्ट (२०१८-२०१९)

अ. क्र.	संवर्ग	विद्यमान वेतनश्रेणी व विशेष वेतन असल्यास	सुधारित वेतन संरचना		मंजूर पदे
			वेतन बॅंड	ग्रेड वेतन	
१	२	३	४	५	६
		(रुपये)	(रुपये)	(रुपये)	
१.	सदस्य सचिव	१८,४००-२२,४००	३७,४००-६७,०००	१०,०००	१
२.	विशेष कार्य अधिकारी-नि-सदस्य (ता.)	१६,४००-२०,९००	३७,४००-६७,०००	८,९००	१
३.	मुख्य अभियंता	१६,४००-२०,९००	३७,४००-६७,०००	८,९००	६
४.	संचालक (वित्त)	१६,४००-२०,०००	३७,४००-६७,०००	८,९००	१
५.	मुख्य प्रशासकीय अधिकारी	१२,०००-१६,५००/१४,३००-१८,३००	३९,९००-७४,०००	८,७००	१
६.	उप मुख्य लेखाधिकारी	१२,०००-१६,५००	१५,६००-३९,९००	७,६००	२
७.	अधीक्षक अभियंता (स्थापत्व)	१२,०००-१६,५००/ १४,३००-१८,३००	१५,६००-३९,९०० ३७,४००-६७,०००	७,६००	२१
		(२० टक्के निवडश्रेणी)			
८.	अधीक्षक अभियंता (यांत्रिकी)	१२,०००-१६,५००	१५,६००-३९,९००	७,६००	२
९.	आस्थापना अधिकारी (द.)	१०,६५०-१५,८५०	१५,६००-३९,९००	६,६००	१
१०.	कार्यकारी अभियंता (स्थापत्व)	१०,६५०-१५,८५०	१५,६००-३९,९००	६,६००	१७
११.	कार्यकारी अभियंता (यांत्रिकी)	१०,६५०-१५,८५०	१५,६००-३९,९००	६,६००	१४
१२.	प्रशासकीय-नि-आस्थापना अधिकारी	८,०००-१३,५००	९,३००-३४,८००	५,४००	१
१३.	वरिष्ठ लेखा अधिकारी	८,०००-१३,५००	१५,६००-३९,९००	५,४००	३
१४.	अंतर्गत लेखापरीक्षा अधिकारी	८,०००-१३,५००	१५,६००-३९,९००	५,४००	६
१५.	उप अभियंता (स्थापत्व)	८,०००-१३,५००	१५,६००-३९,९००	५,४००	२४१
१६.	उप अभियंता (यांत्रिकी)	८,०००-१३,५००	१५,६००-३९,९००	५,४००	३४
१७.	लेखा अधिकारी/परिव्यय ले. अ.	६,५००-१०,५००	९,३००-३४,८००	४,४००	१९
१८.	कायदा व कामगार अधिकारी	७,४५०-११,५००	९,३००-३४,८००	४,६००	१
१९.	क्लर्क अधिकारी/विशेष अधीक्षक	६,५००-१०,५००	९,३००-३४,८००	४,४००	८
२०.	स्वीय सहायक/उच्च श्रेणी लघुलेखक	६,५००-१०,५००	९,३००-३४,८००	४,४००	१८
२१.	सहायक अभियंता (श्रेणी-२) (स्था.)	६,५००-१०,५००	९,३००-३४,८००	४,४००	२३५
२२.	सहायक अभियंता (श्रेणी-२) (या.)	६,५००-१०,५००	९,३००-३४,८००	४,४००	३१
२३.	कार्यासन अधिकारी/अधीक्षक	५,५००-९,०००	९,३००-३४,८००	४,३००	२०
२४.	मॉडर अधीक्षक	५,५००-९,०००	९,३००-३४,८००	४,३००	४
२५.	सहा. लेखाधिकारी/मुख्य लेखापाल	५,५००-९,०००	९,३००-३४,८००	४,३००	२९
२६.	कनिष्ठ अभियंता (स्थापत्व)	५,५००-९,०००	९,३००-३४,८००	४,३००	७०७
२७.	कनिष्ठ अभियंता (या.)	५,५००-९,०००	९,३००-३४,८००	४,३००	८७
२८.	विज पर्यवेक्षक	५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,२००	१
२९.	प्रथम लिपिक/सहायक	५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,२००	६४
३०.	निम्न श्रेणी लघुलेखक	५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,३००	२९
३१.	उप लेखापाल	५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,२००	३७
३२.	गाळणी परीक्षक/निरीक्षक	४,५००-७,०००	५,२००-२०,२००	२,८००	१
३३.	आरेखक	(१) ४,५००-७,००० (२) ५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,२००	२०
३४.	मॉडरपाल	४,५००-७,०००	५,२००-२०,२००	२,८००	३३
३५.	वरिष्ठ लिपिक	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	३८१
३६.	पाणीपट्टी अधीक्षक	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	१
३७.	सहायक आरेखक	(१) ४,०००-६,००० (२) ४,५००-५,०००	५,२००-२०,२००	२,८००	१४८
३८.	विजतंत्री	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	१७

तक्ता क्र. ५५ (बालू)

१	२	३	४	५	६	
३९.	पाळी अभियंता	...	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	१
४०.	मुख्य मीटर दुरुस्तीकार	...	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	१
४१.	अनुरेखक	...	(१) ३,२००-४,९०० (२) ४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	१९७
४२.	गाळणी परिशर	...	३,२००-४,९००	५,२००-२०,२००	२,०००	१३०
४३.	कनिष्ठ लिपिक/टंकलेखक	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१४४२
४४.	सहायक मांडारपाल	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	६०
४५.	प्रयोगशाळा सहायक	...	३,२००-४,९००	५,२००-२०,२००	२,०००	१
४६.	कारकून	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	८
४७.	यांत्रिकी/तांत्रिकी	...	३,२००-४,९००	५,२००-२०,२००	२,०००	१
४८.	पाणी पाणीपट्टी वसुलीकार	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	४
४९.	मीटर वाचक	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१६
५०.	मेस्त्री	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१०
५१.	वाहन चालक	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१३१
५२.	पंपचालक	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	३४
५३.	जोडारी	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	३८
५४.	मीटर दुरुस्तीकार	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१
५५.	गवंडी	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	३
५६.	तारतंत्री	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	५
५७.	खलाशी/लाईनमन	...	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	२
५८.	बाईंडर	...	२,९५०-४,४००	५,२००-२०,२००	१,८००	२
५९.	मदतनीस	...	२,९५०-४,४००	५,२००-२०,२००	१,८००	८
६०.	माळी	...	२,९५०-४,४००	५,२००-२०,२००	१,८००	६
६१.	तेलपाला	...	२,६९०-४,०००	४,४४०-१९,४४०	१,६००	१
६२.	दफ्तरी	...	२,६९०-४,०००	४,४४०-१९,४४०	१,६००	२१
६३.	नाईक	...	२,६९०-४,०००	४,४४०-१९,४४०	१,६००	३
६४.	फेरो प्रिंटर लोहमुद्रक/घळमुद्रक	...	२,६९०-४,०००	४,४४०-१९,४४०	१,६००	२
६५.	शिपाई	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	६३९
६६.	चौकीदार	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	११६
६७.	वाँचमन	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	८
६८.	हमाल	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	६
६९.	मजदूर	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	११०
७०.	चावीवाला (जालमन)	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	९
७१.	सफाईगार	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	२
७२.	स्वच्छक	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	२
७३.	इरेक्टर	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	२
७४.	विभागीय लेखापाल	...	५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,२००	५१
७५.	स्थापत्य अभियांत्रिकी सहायक	...	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	१५१
७६.	खानसामा	...	२,५५०-३,२००	४,४४०-१९,४४०	१,३००	१
७७.	उप अभियंता (स्थापत्य) जिल्हा परिषद	...	१०,६५०-१५,८५०	१५,६००-३९,९००	६,६००	२०४
७८.	कार्यकारी अभियंता (स्थापत्य) जिल्हा परिषद	...	८,०००-१३,५००	१५,६००-३९,९००	५,४००	३४
एकूण गोषवारा					...	५,०५०

तक्ता क्रमांक १६

महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण

कार्यव्ययी/रूपांतरीत आस्थापनेवरील कर्मचाऱ्यांची संख्या दर्शविणारे प्रपत्र (२०१८-२०१९)

अ. क्र.	सर्व्ग व पदनाम	विद्यमान वेतनश्रेणी व विशेष वेतन असल्यास	सुधारित वेतन संरचना		एकूण पदे
			वेतन बॅंड	ग्रेड वेतन	
१	२	३	४	५	६
		(रुपये)	(रुपये)	(रुपये)	
१.	वीजतंत्री	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	२,४००	२०
२.	जोखरी	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	२४
३.	कारकून	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	२३०
४.	टंकलेखक	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१
५.	पंपवालयक	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१४०
६.	मेस्त्री	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१५
७.	मीटर बाचक	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	३२
८.	गाळणी घालक/गाळणी परिषर	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	२,०००	३१
९.	वाहन घालक	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	३५
१०.	अनुरेखक	३,२००-४,९००/४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,०००/२,४००	५
११.	गाळणी निरीक्षक	४,५००-७,०००	५,२००-२०,२००	२,८००	५
१२.	पाणीपट्टी वसुलीकार	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	४
१३.	वायरमन (तारतंत्री)	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१
१४.	वात्रिकी/वात्रिकी	३,२००-४,९००	५,२००-२०,२००	२,०००	...
१५.	तात्रिक सहायक	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	२,०००	२
१६.	पाळी अभियंता	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	२,४००	...
१७.	विज पर्यवेक्षक	५,०००-८,०००	९,३००-३४,८००	४,२००	१
१८.	मुख्य मिटर दुलस्तीकार	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	...
१९.	पाणीपट्टी अधीक्षक	४,०००-६,०००	५,२००-२०,२००	२,४००	...
२०.	समयपाल	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	६
२१.	मिटर दुलस्तीकार	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	४
२२.	प्रयोगशाळा सहाय्यक	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	२,०००	२
२३.	लाईनमन (वर्ग ३)	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	१०
२४.	लेजर क्लिपर	३,०५०-४,५९०	५,२००-२०,२००	१,९००	५
२५.	मुकादम	२,६९०-४,०००	४,४४०-७,४४०	१,३००	१९
२६.	जलसेवक	२,५५०-३,२००	४,४४०-७,४४०	१,३००	१,०६८
एकूण वर्ग ३ + ४ ...					१,६६३

भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा

१. यंत्रणेची रचना :-

१.१ महाराष्ट्र शासनाने आंतरराष्ट्रीय विकास संस्थेरी (जागतिक बँक प्रकल्प) केलेल्या कुभी पत प्रकल्प कराराची परिणती म्हणून भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा दिनांक १६ जुलै, १९७१ पासून अस्तित्वात आली. कृषी विभाग, भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालय तसेच पाटबंधारे विभाग यांचेमार्फत करण्यात येणाऱ्या भूजल सर्वेक्षण व विकास याबाबतची कामे सदर यंत्रणेकडे सोपविण्यात आली. सुरुवातीला ही यंत्रणा भू-विज्ञान व खनिकर्म संचालनालयाचा एक घटक होता. परंतु, दिनांक १५ नोव्हेंबर १९७२ पासून ह्या यंत्रणेला शास्त्रीय तत्वावर खालील योजना कार्यान्वित करण्यासाठी संचालनालयाचा स्वतंत्र दर्जा देण्यात आला :-

(अ) भूजल विषयक सर्वेक्षण करणे.

(ब) भूजलाचे मूल्यांकन, भूजल संपर्धन, भूजल व्यवस्थापन.

१.२ भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेचे मुख्यालय, पुणे येथे संचालकांच्या नियंत्रणाखाली आहे. तसेच, पुणे, नागपूर, औरंगाबाद, नाशिक, अमरावती व कोकण (नवी मुंबई) येथे उपसंचालकांची विभागीय कार्यालये असून, त्यांच्या नियंत्रणाखाली त्या-त्या विभागातील जिल्हे आहेत. या यंत्रणेची कार्यालये सर्व जिल्ह्यात आहेत.

१.३ भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेच्या मुख्यालयात खालील शाखांचा समावेश आहे—

(अ) सर्वेक्षण शाखा

(ब) संशोधन व विकास कक्षा

(क) जलविज्ञान प्रकल्प विज्ञान

(ड) आवेधन शाखा

(अ) सर्वेक्षण शाखा

सर्वेक्षणाच्या प्रमुख योजना—

१. सिंचन विहिरींसाठी अर्थसहाय्य बँकांची प्रकरणे
२. स्थानिक भूजल सर्वेक्षण
३. अयशस्वी सिंचन विहिरींना अनुदान
४. वाळू उत्खनन सर्वेक्षण प्रकरणे
५. आदिवासी शेतकऱ्यांना १०० टक्के अनुदानावर वीज पुरवठा
६. जवहर विहीर योजना
७. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (शाश्वतता)
८. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना
९. राज्यातील टंचाई सदृष्य स्थितीचा अभ्यास

१. सिंचन विहिरींसाठी अर्थसहाय्यक बँकांची प्रकरणे :-

सिंचन विहिरी खोदण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य सहकारी कृषि व ग्रामीण विकास बँकेमार्फत तसेच राष्ट्रीय बँकेमार्फत अर्थसहाय्य दिले जाते. विहीर खोदण्यासाठी जागा निवडीकरिता मार्गदर्शक तत्वे सर्व बँकांना कळविण्यात आली आहेत. तथापि, काही विशिष्ट क्षेत्रात पाणी उपलब्धतेबाबत खात्री नसल्यास, अशी प्रकरणे जिल्हा वरिष्ठ भू-वैज्ञानिक कार्यालयाकडे कळविली जातात. त्यानुसार प्रत्यक्ष सर्वेक्षण करून योग्यतेबाबत दाखला दिला जातो. सर्वसाधारणपणे रबी हंगामाखेरीर विहिरींना पाणी उपलब्ध राहण्याच्या शक्यतेचा अभ्यास करून दाखले देण्यात येतात. मार्च २०१७ अखेरपर्यंत एकूण ३२,३९६ प्रकरणांचे दाखले देण्यात आले आहेत.

२. स्थानिक भूजल सर्वेक्षण :-

जिल्ह्यातील शासकीय, अशासकीय तसेच इतर संस्था अगर वैयक्तिकरित्या मागणी केल्याप्रमाणे प्रत्यक्ष सर्वेक्षण करून भूजल उपलब्धतेचा अहवाल दिला जातो. भूजल सर्वेक्षणासाठी रुपये १,०००/- व भूभौतिक सर्वेक्षणासाठी रुपये १,५००/- शुल्क आकारणी केली जाते. त्यानुसार, सन १९९२-१९९३ पासून ते मार्च २०१६ अखेरपर्यंत एकूण रुपये ४७२.४६ लाख रुपये सर्वेक्षण शुल्क यंत्रणेला प्राप्त झाले आहे.

एचडी-२५६२-८

३. अयशस्वी सिंचन विहिरींना अनुदान :-

शास्त्रीय माहितीच्या आधारे व मार्गदर्शक तत्वानुसार राज्यात सिंचन विहिरी खोदण्याचा कार्यक्रम जरी राबविण्यात येत असला तरी, राज्याची विशिष्ट भौगोलिक रचना लक्षात घेता काही सिंचन विहिरी अयशस्वी होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. ही बाब गृहीत धरून अयशस्वी सिंचन विहिरींना अनुदान ही योजना कार्यान्वित आहे. महाराष्ट्र राज्य सहकारी कृषि व ग्रामीण विकास बँक तसेच राष्ट्रीयकृत बँकांमार्फत अर्थसहाय्य झालेल्या ज्या विहिरींना निकषानुसार पाणी लागते नाही किंवा पाण्याची प्रत योग्य नाही, अशा विहिरींना प्रचलित शासन निर्णयाच्या अधिन राहून विहीर खोदाईचे खर्चात सूट दिली जाते. त्यामध्ये संबंधित शेतकऱ्याने अर्ज केल्याच्या दिनांकापर्यंतचे संपूर्ण व्याज व काळाच्या रकमेतील खुदाईचा खर्च पूर्णपणे माफ केला जातो. सन २०१६-१७ चा आर्थिक वर्षात या योजने अंतर्गत कोणतेही प्रकरण प्राप्त झाले नाही व कोणतीही आर्थिक तरतूद करण्यात आली नव्हती.

४. वाळू उत्खनन सर्वेक्षण प्रकरणे :-

नदीतील वाळूचे उत्खनन करतांना अस्तित्वातील भूजल स्त्रोतावर त्याचा परिणाम होतो की नाही, याबाबत जिल्हा वरिष्ठ भूवैज्ञानिक कार्यालयाकडून सर्वेक्षण करून संबंधित जिल्हाधिकारी यांना दाखले देण्यात येतात. मार्च २०१७ अखेरपर्यंत ७४,४४४ प्रकरणे प्राप्त झाली त्यापैकी ६८,३१९ प्रकरणांचे सर्वेक्षण करून ५४,५८१ प्रकरणांचे दाखले जिल्हाधिकारी यांना सादर करण्यात आले.

महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्रमांक गौखनि-१०/२०८/प्र. क्र.-३२/ख, दिनांक २५ ऑक्टोबर २०१० अन्वये तिलाव झालेल्या वाळू स्थळांचे (प्रकरण) प्रत्येकी रुपये ५,०००/- याप्रमाणे सर्वेक्षण शुल्क लिलाव धारकाकडून यंत्रणेकडे जमा होते. त्यानुसार, मार्च २०१७ अखेरपर्यंत २३,२९३ प्रकरणांमध्ये एकूण रुपये ८२६.६३ लाख इतकी रक्कम जमा होणार आहे.

५. आदिवासी शेतकऱ्यांना १०० टक्के अनुदानावर वीजपंप पुरवठा :-

राज्यातील आदिवासी शेतकऱ्यांनी खोदलेल्या सिंचन विहिरींवर शासन १०० टक्के अनुदानावर वीजपंप पुरवठा करते. यासाठी भूजल उपलब्धतेसंबंधी या यंत्रणेच्या प्रमाणपत्राची आवश्यकता आहे. राज्यात एकूण १३ जिल्ह्यांमध्ये आदिवासी क्षेत्र आहे. तसेच आदिवासी क्षेत्राबाहेरील ज्या क्षेत्रात आदिवासी लोकांची वस्ती जास्त आहे, अशा क्षेत्रासाठी ओटीएसपी योजनासुद्धा कार्यान्वित आहे. माहे मार्च, २०१७ अखेरपर्यंत या योजनेअंतर्गत ४४,६६९ प्रकरणांचे सर्वेक्षण करून ३९,८२७ प्रमाणपत्रे देण्यात आली आहेत.

६. जवाहर विहिर योजना :-

अल्पभूधारक शेतकऱ्यांसाठी शासनामार्फत सिंचन विहिरींसाठी अनुदान उपलब्ध करून दिले जाते. अशा प्रकरणांमध्ये भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेमार्फत भूजल सर्वेक्षण करून प्रमाणपत्र देण्यात येते. या योजनेअंतर्गत माहे मार्च २०१७ अखेरपर्यंत एकूण ३९९ प्रकरणांमध्ये प्रमाणपत्र देण्यात आली आहेत.

७. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (शास्त्रता) :-

पिण्याच्या पाण्याच्या स्त्रोतातून, शाश्वतरीत्या पाणी उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीने केंद्र शासनाने जाहीर केलेल्या राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत स्त्रोत बळकटीकरण कार्यक्रमावर अधिक भर देण्यात आला आहे. राज्य शासनाने याबाबतचे आदेश व मार्गदर्शक सूचना, शासन निर्णय क्रमांक ग्रापसु-१००९/प्र. क्र. २०४/पापु-१५, दि. १-२-२००९ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. राज्यात सन २०१०-११ पासून स्त्रोत बळकटीकरण कार्य प्रलंबसंधारणाच्या व भूजल पुनर्भरणाच्या पारंपारिक आणि अपारंपारिक उपाययोजना राबवून बळकटीकरण कार्यक्रमांतर्गत मार्च, २०१७ अखेरपर्यंत ९,११९ गावे/वाड्यात २८,३८० उपाययोजना पूर्ण करण्यात आल्या असून, सदर कामांवर रुपये ३९,२७६.६० लक्ष एवढा खर्च झाला आहे. राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत स्त्रोत बळकटीकरण उपाययोजनांकरिता रु. १२.०० लक्ष खर्चाचे मर्यादेपर्यंत लोकवर्गणीची अट लागू नाही.

८. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना :-

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेअंतर्गत अनुसूचित जाती/जमाती/अल्पभूधारक आणि शिमांत शेतकऱ्यांसाठी सिंचन विहिरींचा कार्यक्रम राज्यात राबविण्यात येत आहे. भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेकडे माहे मार्च २०१७ अखेर १,६३,५१५ प्रकरणे प्राप्त झाली. त्यापैकी १,४८,३७२ प्रकरणांमध्ये प्रमाणपत्र देण्यात आली आहेत.

९. राज्यातील टंचाई सद्बन्ध स्थितीचा अभ्यास :-

दरवर्षी राज्यात माहे ऑक्टोबर अखेर झालेले पर्जन्यमान आणि निरीक्षण विहिरीतील भूजल स्थिर पातळी याचा अभ्यास करून संभाव्य टंचाई अहवाल जिल्हा वरिष्ठ भूवैज्ञानिक यांचेमार्फत तयार करून सदर अहवाल जिल्हाधिकारी यांना सादर केला जातो. या अहवालानुसार माहे ऑक्टोबर ते जून या कालावधीतील टप्पानिहाय (ऑक्टोबरपासून, जानेवारीपासून, एप्रिल ते जून) संभाव्य टंचाई भासणारी गावे/वाड्यांची यादी जिल्हाधिकार्यांना सादर करण्यात येते.

राज्यात पाणी टंचाई काळात भूजलावरच अवलंबून राहावे लागते. जसावेळी पिण्याच्या पाण्यासाठी किमान भूजल उपलब्ध करून देता यावे, यासाठी विशिष्ट कालावधीकरिता जिल्हा प्राधिकरणांमार्फत पाणी टंचाई क्षेत्र घोषित करण्याची महाराष्ट्र भूजल (विकास व्यवस्थापन) अधिनियम २००९ मधील कलम २५ नुसार तरतूद करण्यात आलेली आहे. तसेच त्या काळात सार्वजनिक पिण्याच्या पाण्याचे स्त्रोत संरक्षित करणे व स्त्रोताच्या प्रभाव क्षेत्रात अथवा १ कि. मी. परिसरात (जे जास्त असेल) अस्तित्वात असलेल्या विहिरींचा उपसा नियंत्रित करणे अथवा तात्पुरत्या स्वरूपात बंदीची कलम २६ नुसार तरतूद करण्यात आली आहे.

(ब) संशोधन व विकास कक्ष

१. भूजल उपलब्धता :-

भौगोलिक परिस्थिती व भूपृष्ठीयस्थितीच्या आधारे राज्यातील संपूर्ण भूभागाची प्राथमिक स्वरूपाची विभागणी १५३१ पाणलोट क्षेत्रात करण्यात आलेली आहे. ही पाणलोट क्षेत्रे १५ नद्यांच्या उपखोऱ्यांत विभागण्यात आलेली असून, भूजल मूल्यांकन पाणलोट क्षेत्र संकल्पनेवरच करण्यात येत आहे. केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार प्रत्येक पाणलोट क्षेत्रातील भूजलाचे वार्षिक पुनर्भरण व उपसा, या बाबींचा अभ्यास करून भूजलाचा अंदाज बांधण्यात येतो. भारत सरकारच्या भूजल अंदाज समिती १९९७ च्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार वर्ष २०११-२०१२ मध्ये बांधण्यात आलेल्या भूजल अंदाजांनुसार १५३१ पाणलोट क्षेत्रांपैकी ७६ पाणलोट क्षेत्रे अतिविकसित (Over Exploited), ०४ विकसित (Critical) व १०० अंशतः विकसित (Semi Critical) या वर्गावारीत मोडतात. भूजल अंदाजाचा गोंधळारा खालीलप्रमाणे आहे—

१. राज्यात भूजल मूल्यांकनासाठी विचारात घेण्यात आलेले जिल्हे...	33
२. राज्यातील एकूण पाणलोट क्षेत्रांची संख्या	१५३१
३. राज्यातील एकूण तालुके	३५३
४. निव्वळ वार्षिक उपलब्धी (दशलक्ष घन मीटर)	३१.४८
५. एकूण वार्षिक उपसा (दशलक्ष घन मीटर)	१७.०७
६. सिंचनासाठी वार्षिक भूजल उपसा (दशलक्ष घन मीटर)	१५.९३
७. अस्तित्वातील सिंचन विहिरींची संख्या	१९२४६१६
८. अस्तित्वातील सिंचनासाठी वापरात असलेल्या विहिरींची संख्या...	२४९७८३
९. अतिशोषित पाणलोट क्षेत्रे (१०० टक्के उपसा होत आलेले मान्सूनपूर्व/मान्सूनोत्तर पाणी पातळीपैकी एकाचा घटता कल)	७४
१०. शोषित पाणलोट क्षेत्रे (९० ते १०० टक्के उपसा व पाणी पातळीचा घटता कल)	०४
११. अंशतः शोषित पाणलोट क्षेत्रे (७० ते १०० टक्के उपसा होत असलेले मान्सूनपूर्व/मान्सूनोत्तर पाणी पातळीपैकी एकाचा घटता कल)	१११
१२. सुरक्षित पाणलोट क्षेत्रे (७० टक्के पेक्षा कमी उपसा असलेले)	१३३८
१३. निकृष्ट गुणवत्ता असलेले पाणलोट क्षेत्रे	०४
१४. भूजल उपसाची टक्केवारी	५४.२३ टक्के

२. जलधर मानचित्रण (Aquifer Mapping) :-

भूजल नियोजन व व्यवस्थापनासाठी जलधर (Aquifer) हेच एकमेव शास्त्रीय एकक आहे. जलधरक खडक म्हणजे, पाणी धारण करणारा व विहिरी/अभ्यांघ्या माध्यमातून भूजल स्वरूपात ते उपलब्ध करून देणारा. भूजल व्यवस्थापनात भूजल पुनर्भरण व भूजल उपसा यांच्यात समतोल साधणे गरजेचे असल्याने जलधर मानचित्रण (Aquifer Mapping) हा त्याचा अविभाज्य घटक आहे. जलधराची व्याप्ती वेगवेगळ्या भागात वेगवेगळी असून त्यातील भूजलाची उपलब्धता देखील वेगळी असते. महाराष्ट्रात जलधर निर्धारण व लोकसहभागानातून व्यवस्थापन प्रकल्प शास्त्रीय आधारावर करण्यास सुरुवात करण्यात आलेली आहे. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र जलवोध सूत्र प्रकल्पांतर्गत सातारा, जालना व बीड जिल्ह्यात पथदर्शी प्रकल्प २००५ ते २०१३ या कालावधीत पूर्ण केले असून, त्याच तत्वांवर जागतिक बँक पुरस्कृत जलस्वराज्य कार्यक्रमांतर्गत व्याप्ती वाढविण्यात आलेली आहे.

३. जलवोधशाळा :-

राज्यात वेगवेगळ्या कुमी हवामान क्षेत्रात व प्रातिनिधिक भूगर्भीयस्थिती असणाऱ्या क्षेत्रातील जलशास्त्रीय व भूजलशास्त्रीय परिमाणांची प्रत्यक्ष मोजणी करून, विविध निष्कर्ष काढण्यासाठी व त्यानुसार भूजल अंदाजासाठीचे निकष निश्चित करण्यासाठी १९७४ साली ८ व तदनंतर २ अशा एकूण १० जलवोधशाळांची स्थापना करण्यात आली असून, तेथे जलशास्त्रीय व भूजल शास्त्रीय परिमाणांची मोजणी दरवर्षी करण्यात येते.

४. महाराष्ट्र भूजल (विकास व व्यवस्थापन)-अधिनियम २००९ :-

पुरवठा व मागणी व्यवस्थापन उपाययोजनांमार्फत वापरकर्त्यांच्या विविध प्रवर्गांकरिता विहित दर्जाच्या भूजलाचा कायम, समन्यायी आणि पुरेसा पुरवठा सुकर करणे आणि त्याची खातरजमा करणे, सार्वजनिक पिण्याच्या स्रोतांचे जतन करणे आणि महाराष्ट्र राज्यात भूजलाच्या समुपयोजनांचे सामुहिक सहभागाने व्यवस्थापन व विनियमन करण्यासाठी राज्य भूजल प्राधिकरण आणि जिल्हास्तरीय प्राधिकरणे स्थापन करणे, त्यांच्याशी संबंधित व अनुषंगाने बाबींची तरतूद करणे या सर्वकष प्रयोजनास्तव महाराष्ट्र राज्यामध्ये महाराष्ट्र शासन राजपत्र, असाधारण भाग-४ दिनांक ३ डिसेंबर २०१३ (२०१३ चा अधिनियम क्र. २६) अन्वये अधिसूचना जारी होऊन महाराष्ट्र भूजल (विकास व व्यवस्थापन) अधिनियम २००९ हा कायदा, दिनांक १ जून २०१४ पासून राज्यात लागू झालेला आहे.

सदर अधिनियमांतर्गत मूजलाचा विकास, व्यवस्थापन व विनिश्चयन करण्याकरिता **त्रिस्तरीय व्यवस्था** निर्माण करण्यात आलेली आहे. त्यानुसार राज्यस्तरावर मा. मुख्यमंत्री यांचे अध्यक्षतेखाली राज्य पाणलोट क्षेत्र जलसंपत्ती समिती याप्रमाणे समित्यांची व्यवस्था असणार आहे. अंमलबजावणी योग्यरितेने व्हावी यासाठी राज्यस्तरावर राज्य मूजल प्राधिकरणाकडेच राज्य मूजल प्राधिकरणाची जबाबदारी सोपविण्यात आली आहे तर, जिल्हास्तरावर महसूल विभागाच्या सर्व प्रांत अधिकाऱ्यांना जिल्हा प्राधिकारी म्हणून प्राधिकृत करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्र मूजल विकास व व्यवस्थापन अधिनियम २००९ च्या प्रभावी अंमलबजावणीकरिता तांत्रिक समन्वयाची जबाबदारी मूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेवर सोपविण्यात आली असून, यंत्रणेस खालील महत्त्वाच्या जबाबदाऱ्या सोपविण्यात आल्या आहेत.

- (१) मूळ पाणलोट क्षेत्र किंवा जलप्रस्तर शोधून काढणे व त्यांचा आराखडा करणे.
- (२) सार्वजनिक पिण्याच्या पाण्याच्या स्रोतांचे प्रभाव क्षेत्र शोधणे व त्याचा आराखडा तयार करणे.
- (३) मूजल वापर योजना तयार करणे.
- (४) एकात्मिक पाणलोट क्षेत्र विकास व व्यवस्थापन योजना तयार करणे.
- (५) सर्व स्तरीय समित्यांना तांत्रिक सहाय्य करणे.

उपरोक्त सर्व स्तरीय समित्या व मूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेकडे अधिनियमांतर्गत सोपविण्यात आलेली कार्ये पार पाडण्यासाठी राज्य शासन आवश्यकतेनुसार मूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेला अनुदान व आगाऊ रक्कम उपलब्ध करून देतील अशी तरतूद आहे. या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीकरिता विविध स्तरावर झालेला व होणारा खर्च खालीलप्रमाणे आहे :-

(रु. लाखात)

वर्ष	२०१५-२०१६ (प्रत्यक्ष)	२०१६-२०१७ (अपेक्षित)	२०१७-२०१८ (अंदाजित)
खर्च	१६.६०

(क) आवेधन शाखा

राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम (National Rural Drinking Water Programme)

१. पारंपारिक विद्युत ऊर्जेवर आधारित दुहेरी पंप योजना

राज्याचा ८५ टक्के ग्रामीण पाणी पुरवठा हा मूजलावर अवलंबून आहे. त्यामुळे विविध विहिरीवर हातपंप हा ग्रामीण पाणी पुरवठ्याचा फार महत्त्वाचा घटक आहे. या पंपाने पाणी उपसण्यामध्ये लागणारे कष्ट, उन्हाळ्यात पाणी पातळी खोल गेल्यावर जड घालणारे हातपंप, पाणी आणण्यासाठी हातपंपापर्यंत जावे लागणे, भरलेले पाण्याचे हांडे डोक्यावरून आणणे, हातपंपाभोवती उन्हाळातून धावून राहणे, ग्रामीण जनतेच्या ह्या सर्व प्रश्नांचा विचार करून मूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणेने दुहेरी पंपावर आधारित नळ पाणी पुरवठा योजना विकसित केली आहे. यामध्ये किमान २००० लि./तास क्षमता असलेल्या व हातपंप असलेल्या विविध विहिरीमध्ये अत्यंत कमी अश्वशक्तीचा सिंगल फेजचा स्वमसिंबल पंप बसवून ५००० लिटर क्षमतेच्या टाकीत पाणी साठवून नजिकच्या सर्व घरांमध्ये नळाद्वारे पाणी पुरवठा करण्यात येतो. एकाच विधन विहिरीत हातपंप व विद्युत पंपाची उभारणी केली असल्याने हातपंप नादुरुस्त झाल्यास विद्युत पंपाद्वारे किंवा विद्युत पंप नादुरुस्त झाल्यास हातपंपाद्वारे अव्याहतपणे पाणी पुरवठा उपलब्ध राहतो.

या योजनेकरिता राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रम व्याप्ती अंतर्गत अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते. सदर योजना राबविण्याकरिता रु. २.५० लक्ष एवढी खर्च मर्यादा आहे.

या योजना शासन निर्णय क्रमांक सापापु ५३१०/प्र.क्र. ०४/पापु-१५, दिनांक २९-१२-२०११ व शासन शुद्धीपत्रक दिनांक १७-१०-२०१२ व शासन निर्णय क्रमांक लपापु-२०१६/प्र.क्र. ०६/पापु-१५, दिनांक २१-१-२०१६ अन्वये राबविण्यात येत आहेत.

या योजना वर्ष २००८-०९ पासून राबविण्यात येत असून, वर्ष २०१५-१६ पर्यंत (मार्च, २०१६) अशा २९१५ योजना राज्यात राबविण्यात आल्या आहेत.

२. सौर उर्जेवर आधारित दुहेरी पंप योजना

ज्या वाड्या/वस्त्रांजळ विद्युत पुरवठा उपलब्ध नाही, विद्युत पुरवठा घेणे किफायतशीर नाही, तसेच ज्या ठिकाणाचा विद्युत पुरवठा शाश्वत नाही, ज्या वाड्या/वस्त्रा पिण्याच्या पाण्याकरिता केवळ हातपंपावरच अवलंबून आहेत अशा वाड्या/वस्त्रांकरिता ही अत्यंत उपयुक्त योजना आहे. या योजनेमध्ये विविध विहिरीवर हातपंपासमवेत सौर पंपाची उभारणी करण्यात येते. सौर उर्जा पंपांचा उत्सर्ग साठवण टाकीत साठवून पाईप लाईनद्वारे घरोघरी पाणी पुरवठा करण्यात येतो. एकाच विधन विहिरीत हातपंप व सौर पंपाची उभारणी केली असल्याने, हातपंप नादुरुस्त झाल्यास, सौर पंपाद्वारे किंवा सौर पंप नादुरुस्त झाल्यास, हातपंपाद्वारे अव्याहतपणे पाणी पुरवठा सुरु राहतो. सदर योजना सौर उर्जेवर आधारित असल्याने विद्युतभाराचा खर्च 'निरंक' आहे. या योजनेची दैखिक दुरुस्ती अत्यंत सुलभ आहे.

*या योजनेकरिता राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमांतर्गत अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते. सदर योजना राबविण्याकरिता रु. ५.१० लक्ष एवढी खर्च मर्यादा आहे.

*या योजना शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्र. प्रापापु-५३१०/प्र.क्र. २१७/पापु-१५, दि. २९-१२-२०११ व शुद्धीपत्रक क्र. प्रापापु-५३१०/प्र.क्र. २१७/पापु-१५, दि. १७-१०-२०१२ अन्वये राबविण्यात येत आहे.

*या योजना वर्ष २००९-१० पासून राबविण्यात येत असून, वर्ष २०१६-१७ (मार्च २०१७) पर्यंत अशा ३,९३५ योजना राज्यात राबविण्यात आल्या आहेत. वर्ष २०१७-१८ मध्ये एकूण २,००३ योजना मंजूर आहेत. पाणी गुणवत्ता व क्षमता चाचणीअंती १२०० ते १३०० योजना योग्य होतील. सन २०१७-२०१८ साठी एकूण असून ५०० योजना पूर्ण करण्याचे उद्दिष्ट आहे.

३. झऱ्यावर आधारित लघु नळ पाणी पुरवठा योजना-

वऱ्याव अति दुर्गम डोंगरी भागात नैसर्गिक झरे वाहतात. अशा नैसर्गिक झऱ्या जवळील वाड्या/ वस्त्यांना वाहणाऱ्या झऱ्याचे पाणी पाईप लाईनद्वारे वस्तीजवळील टाकीत संकलित करून वस्तीस पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देण्यात येते. डोंगराळ भागातील ज्या वाड्या/वस्त्यांजवळ नैसर्गिक झरे उपलब्ध आहेत अशा वाड्या/वस्त्यांकरिता ही अतिशय उपयुक्त योजना आहे.

या योजनेकरिता राष्ट्रीय ग्रामीण पेयजल कार्यक्रमाअंतर्गत अनुदान उपलब्ध करून देण्यात येते. सदर योजना राबविण्याकरिता रु. १०.०० लक्ष एवढी खर्च मर्यादा आहे.

ही योजना शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्र. आपना-१०१०/प्र.क्र. ५०/पापु-१५, दि. २०-२-२०१० व शुद्धीपत्रक क्र. आपना-१०१०/प्र.क्र. ५०/पापु-१५, दि. १७-१०-२०१२ अन्वये राबविण्यात येत आहे.

मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय
वर्धा रोड, नागपूर ४४० ०२०
